

Pászka Imre

A személyes történetek elméleti és módszertani kereteinek vázlata

1. Fogalom, tárgy, definíció

A szóban vagy írásban elbeszélt személyes történetek csoportjába tartoznak az élettörténetek, önéletírások, esemény történetek (oral history) stb., amelyeket egy korábbi munkámban a narratív történetformák fogalmába vontam.¹ Ugyanis a.) többnyire szóbeli élettörténeti elbeszélések rögzítéséről van szó, ritkábban írásbeli produktumokkal, b.) a szövegek előállítására használt technika illetve eszköz az esetek többségében az interjú, a párbeszéd feljegyzés, rögzítése, c.) az adatbázis előállítása a dialógusban álló felek (elbeszélő és kutató) együttes munkájának eredménye, d.) tartalmi jellemzők alapján valamennyi közös vonása, hogy középpontjukban egy aktuális személy élettörténete áll, e.) a szövegek értelmezése az elemző részéről interdiszciplináris (tudományközi) beállítódást igényel.

A narratív történetformák közös tárgya a jelenben élő eleven én-tudatos személy megélt élete, úgy, ahogy azt a jelenből látja/láttatja. Típusait pedig meg lehet vonni szocioprofessionális alapon (egy munkás, egy értelmiségi, egy forradalmár stb. élettörténete, önéletírása). Az előadás módjának beállítódása alapján lehet ironikus, komikus, tragikus, példa adó, öngigazoló stb. A javasolt típusok a formai és tartalmi szempontokat emelték ki, azonban a típusok kérdését, végeredményben, az elbeszélő előadás módja határozza meg.

A személyes adatformák kulcselemei számunkra a tartalomban s abból kibomló jelentésekben van, abban amiről szól, s amit mondani akar az elbeszélő. Úgy tűnik, hogy az 'élet' szóhoz kapcsolt 'történet' és 'történelem' képezi a fogalomalkotás erős pillérét, mivel ez által lehet megvonni a beszéd-cselekvők szerepeihez kapcsolódó történetek közötti azonosságokat/különbségeket. Következésképpen a személyes elbeszélésekben a "történet" fogalma képezi a megértés kulcsát, ez teszi lehetővé a szerepek tartalmi elhatárolásait. Azonban a 'történet' fogalma egy élet totalitására vonatkozik, s nem az egyazon tartalmon belül lévő történések epizódjaira. Más szóval:, ahogyan az egyes egyén élettörténete a kollektív cselekvést megjelenítő "történelem" fogalmának a partikuláris esete, ugyanígy az adott egyén élettörténetében a fellelhető sokféle, különböző epizódokhoz kapcsolódó történetek csupán az élettörténet egészének rész elemei. Tény, hogy az egyéni cselekvők-szereplők, pontosabban a jelenben való eleven élete is bármely személynek a történeti-társadalmi viszonyaiba, folyamataiba, eseményeibe, intézményeibe ágyazott, s azt, hogy ebben hogyan éli meg az egyes egyén a kapcsolathálózati hatásösszefüggéseket biológiai, szociodemográfiai, szociogeográfiai, szociálpszichológiai tényezők által tagolt. Ugyanakkor, bármely élet-történet ,önéletírás, oral history típusú esemény beszámoló a személyes életre hatásgyakorló történelmre is utal, vagyis az egyének, amikor életüket elbeszélik mindig a jelenből viszonyítanak, ahhoz ami volt. Azonban nincs szükség a "történelem" gyűjtőfogalmára, sőt zavarólag hat, ha azt a személyes életesemények vonatkozásában használják. Kétségtelen, bármely személyes vagy egyéni élet kollektív avagy

¹ Pászka Imre, 2007. *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. I. Kiadás. Szeged. Belvedere. 9-520. Vö. Pászka Imre, 2009. *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. II. Kiadás. Szeged. Belvedere-Szeged Egyetem Kiadó. 9-554.

közösségi események interrelációs folyamataiban formálódik és zajlik. Ha a tartalmi jellemzők alapján azokat az eseteket nézzük, amelyek terminusaiban a “történelem” szó szerepel (személyes történelem, case history, life history), s ezeket összehasonlítjuk azokkal, amelyekben a “történet” a szótag szerepel (life story, self story stb)., akkor azt látjuk, hogy nagyon erősek az értelemadási átfedések, illetve azonosságok. Alapvetően egy témán belül egy újabb részműveletet hajtanak végre a “történelem” vagy a “történet” kifejezés hozzárendelésével. Tény, hogy az egyes személy történelmet él meg, pontosabban megélt élete átfogó események hatókörében zajlik le. Viszont az ezekről alkotott emlékei, reflexiói, kognitív, mentális konstrukciói, vagyis azoknak a eseményeknek a sora, amelyek által a történelmi eseményeket megélté vagy tanúja volt, vagyis helyzetdefiníciója már szubjektív szűrőn megy át és partikularizálja, helyhez-időhöz kötött szerepekhez szabja visszaemlékezés-folyamatát. A személy szintjén, tehát nem analitikusan kapcsolódnak össze a különböző élet-történeti műveletek, hanem spontán módon. A kutató dolga, tehát nem az, hogy a szociális világok (szakmák, hivatások, mozgalmak, kollektív cselekvés) létrehozóját, működtetőjét, az egyént történelembe helyezze, – holott már eleve abban van, és többé-kevésbé tudatában is van annak, – a kutató dolga, hogy az egyén ön-identifikációját és participációját műveletileg, sémákban is körülhatároltan jelenítse meg.

Az aktuális személy nemcsak az aktuális, számára anonim történelemben él, hanem társas jelenének a múltjában is, miközben elszenvedője vagy éppen kihasználója lehet jövőbeni eseményeknek, esetleg olyanoknak is, amelyek tőle távol esnek. Vannak és lesznek személyek, akik közvetlenül vagy közvetett módon ezt vagy a mindenkori történelmet csinálják, alakítják, s többen vannak és lesznek, akiknek a mindennapi személyes, egyéni világától mindez távol áll, s mégis hatással van és lesz rájuk.

Ha a tartalmi jellemzőket állítjuk a középpontba, márpedig ez képezheti a szociológiai érdeklődés fő csapásirányát, akkor a “történelem” és “történet” szótaggal kiegészített “élet” között egyáltalán vagy csak árnyalati különbségek vannak, sőt a kutatástechnika is azonos. Az élet-történet, tematikus szelvényesítése, s ezekhez a témákhoz rendelt terminusok/módszereket (pl. az oral history eseménytörténetet) analitikus műveletnek tekintjük, amely alkalmas arra, hogy egy személy átfogó megélt életét a jelenből rekonstruálja. Ez teheti lehetővé, hogy megértsük azt a sajátos viszonyt, amely mindig is a személyek jelene és múltja között létezett/létezik. A múltat, a megtörténetet, még ha annak nem is voltak közvetlen cselekvő szereplői, az egyének emlékezetükben megtartják, újraformálják, de megszökni előle nem tudnak, esetleg elutasítják vagy hasznot húznak belőle. A múltat egy aktuális személy jelen idejéből érzük tetten, ahogy saját jelenbeli tapasztalatai, élményei alapján építi fel és alakítja át múltra vonatkozó tapasztalatait egyéni változatokká. Az egyéni változatok, az élettörténet, az önéletírás, a maguk totalitásukban és egyediségükben képezik az egyének, személyek én-struktúrája megértésének-értelmezésnek alapját.

Abból indulunk ki, hogy alapvetően minden beszéd-cselekvés, cselekményesített esemény történet jellegű, a történeteket valahol, valamikor átéljük, megéltük, mielőtt elmondjuk, elbeszéljük. Mások cselekedeteit/viselkedését az által értjük meg, hogy elbeszéljük, elmondjuk, elmeséljük szóban vagy írásban, amelynek konvencionálisan rögzített dramaturgiája van. Az egyének cselekednek és cselekvést szenvednek el, ezek epizódokat alkotnak az egyén életében, az epizódokat mindig egy történet kontextusában igyeksenek elhelyezni. Maga a megélt élet, egy személy életének története azonban tágabb szociokulturális értelem összefüggésben, pontosabban az egyének által szőtt kontextusokban zajlik, függetlenül attól, hogy ennek tudatában vannak vagy sem. A történet és a beszéd-cselekedet összevont

értelemben nem azt jelenti, hogy a cselekedetek egyszerűen megtörténtek és epizodikusak, hanem azt, hogy elbeszélt történetek történelembe ágyazottak. Világosan kell látnunk, hogy sokféle és különböző dolgokkal és képzetekkel kapcsolatos történetek, amelyeket mindennapjainkban egymás között megosztunk, s amit életünk egy-egy apróbb, epizódyszerű eseményeiben cselekvőként vagy elszenvédőként élünk meg, nem terjednek ki egy adott egyén megélt élete egészének a történetére. *A narratív történetformák sajátossága éppen abban van, hogy átfogják egy adott egyén elbeszélt életének egészét addig a pillanatig, amikor azt lejegyzik, írásban rögzítik. A narratív történetformák kutatása tágabb és mélyebb összefüggésbe ágyazza kérdéseit nem csak az érdekli, hogy mi van, mi történik, hanem az is, hogy mi volt, mi történt, hogyan történt, és miért történt úgy ahogy történt, s mi történhet még. Kérdései, tehát az élet sokféle, elszalasztott, nem realizált alternatíváira is választ keresnek, úgy ahogy azt az egyén/egyének saját nézőpontjukból elbeszéli.*

A narratív történetformák elsődlegesen az ismeretszerzés eszközei, általuk nemcsak az emberek életének látható, manifeszt aspektusai tárhatók fel, hanem a mindennapokban beszélő-cselekvő ember világról, társadalmi valóságról alkotott szubjektív tapasztalatainak, élményeinek, cselekedeteinek, viselkedésének alternatív módjainak latens és nem megfigyelhető dimenzióinak összefüggései is. A kijelentések természetesen további pontosításokat igényelnek, egyelőre itt az előreutalások szintjén, annyit hadd jegyezzünk meg, hogy a narratív történetformáknak fenomenológiai alapjai vannak, erre kell rá építenünk, illetve hozzá kell illeszteniük egy a hermeneutikából kibontható szerkezetet. A két perspektíva – a fenomenológiai szociológia és hermeneutikai – egymást szervesen kiegészíti, egymásba szervesül, hiszen a beszéd-cselekvés interrelációs szintjei, dialogikus helyzetei mindkettőben az életvilágba (a társadalom-és természet világába), tipizálható mintákba, illetve hagyományba gyökereznek, abba amit egy másik terminussal “narratív tudásnak” is neveznek. A mindennapi tudás, a narratív tudás tapasztalati tudás, erre a leülepedett tudásra az élet folyamatában újabb és újabb tapasztalatok rakódnak rá, amely az élet hozta kihívásokra adott probléma megoldó válaszokból származnak, amelyek lehetnek negatív vagy pozitív kimenetelűek. Mindezek elraktározódnak az egyének gondolataiban, az emlékezetében, nyelvi és nem nyelvi tárgyiasításaikban. Előhívásuk a személyközi helyzetekben folyamatos, köznapi s az esetek többségében spontán, szubjektív és szándékolt. A beszéd-cselekvő alanyok személyközi helyzetekben, a kérdés-válasz dialektikája mentén reflektálnak életük mindennapi interszubjektív tapasztalatairól és annak a valóság szociális-történelmi folyamataival való összefüggéseiről, amelyet szubjektív szándékolt vagy nem szándékolt értelemben tesznek, anélkül, hogy mindig tudatában lennének viselkedésük funkcionális értelmének. Kutatói feladat, tehát, mindennek feltárása, amelynek, mint jeleztük, megismerés eszköze lehet a narratív történetforma, azonban az elbeszélt történet több mint eszköz, reflektáltságából következően értelemtulajdonítás, amely a világról, a valóságról alkotott képzeteknek a mentális (gondolati) nyelvben való lerakódása. Tulajdonképpen a kutatónak ezekkel a gondolatfolyamatokkal van dolga, vagyis nem tárgyakkal, hanem az elbeszélői értelemadásokkal, amelynek bonyolult szociológiai és azon kívüli implikációi vannak.

Más szóval: az emberek mindennapi interrelációs viszonyaik során tudatosan és/vagy tudattalanul kapcsolatokat szerveznek, alakítanak ki maguk és az eseményekben résztvevő mások között, ezeknek a kapcsolatoknak az értelme, vagyis az, amiért létrehozzák, s ahogy működtetik, nyújtja a nyersanyagot a narratív történetformák elemzése számára. Vagyis a narratív történetformák elemzésében a figyelem súlypontja nem annyira az eseményeken

van, hanem azon, ahogy az emberek megélik és értelmezik – ahogy látták/látják/láttatják – az eseményekben játszott szerepeiket, ahogyan reflektálnak róla.

Az életeknek az elbeszélő tapasztalata alapján való tanulmányozása, azt feltételezi, hogy a megélt életeknek történetek formájában való elbeszélését relative valóságnak tekinthetjük, vagyis az elbeszélt történetek meghatározható, konszenzusos társadalmi valóságon alapulnak, amelyek megbízhatóan reprodukálhatók. A narratív történetek – amelyek átszövik hétköznapijainkat – a személyek élethelyzeteinek finomabb, árnyaltabb értelmezését teszik lehetővé, a strukturalista kódokra, szabályokra és szociális funkciókra utaló megállapítások itt is érvényesíthetők, azonban az ezzel járó nehézségeket jól jelzi, hogy a narratív történetformák elemzője lehetőleg elkerüli ezeket az eljárásmodokat.

2. A narratívformák alapszerkezete

A narratív történetformákat (élettörténet, önéletírás, oral history stb.) tekinthetjük eszközöknek, adatforrásoknak, amelyek a kutatás különböző paradigmáinak szolgáltathatnak információkat, új ismereteket az elméletek ellenőrzéséhez. Tekinthetjük olyan adatforrásnak is, amelyekből feltárható a verbalizált és nem verbalizálható aspektusai az emberi kapcsolathálóknak, a mindennapi tudáskészletnek, az életformák legváltozatosabb társadalmi viszonyokba szőtt terei, s annak szubjektív nézőpontból történő megjelenítése, amely lehetőséget biztosítanak a nem megfigyelhető, mérhető értelemtartalmak megértése és értelmezése számára. Továbbá tekinthetjük olyan eljárásnak, amely önmagában is képes magyarázni és megértetni a beszéd-cselekvés latens és manifeszt szándékainak indítékait. Általánosabb értelemben a narratív történetformák a társadalmi valóság interszubjektív konstrukciói, amelyben a valóság objektív összefüggéseibe beágyazott emberek ezt a számukra adottnak vélt környezetüket szubjektív nézőpontjukból értelmezik és próbálják formálni. Ebben a törekvésükben szándékaik mások szándékaiba ütköznek, amelyet vagy konszenzussal vagy konfliktusok útján oldanak fel. Ebben a megközelítésben narratív történetformákban felépített tartalom vonatkoztatható mindarra, ami az élettörténetből, önéletírásból, oral history anyagokból kibontható, vagyis azokra az elbeszélési formákra, amelyekben az élet-történet elbeszélője szubjektív nézőpontját teszi láthatóvá, azt ahogyan reflektál s értelmezi saját és a mások életviszonyait, az eseményeket az adott társadalmi – történelmi kontextusban. Ilyen értelemben önálló, önmagában megálló területről van szó, amelynek leginkább az élettörténet, az önéletírás kutatása felel meg. Megjegyzendő, hogy az élettörténetben az elbeszélt élet időben hosszabb mint az önéletírásban. A hosszúság-rövidség abból adódik, hogy az előbbiben két fél (alany-kutató) szándéka közül, a kutató törekvése dönti el az elbeszélt élet időkereteit, míg az utóbbiban az elbeszélő, aki rendszerint élete egy bizonyos szakaszának történéseit idézi fel (az első 25–30 év).

Az általános utalásokat követően nézzük az elbeszélt élettörténet alapszerkezetét, ami mellesleg vonatkoztatható az önéletírásra, az oral history által feltárt esemény elbeszélésekre is, ugyanis az utóbbi tartalma is mindig egy élettörténet része. Az élettörténet kettős szerkezeti sémája – életút, elbeszélt történet – egyben arra is utal, hogy minden szubjektív nézőpontból elbeszélt történet az objektív életút (életpálya) tényeire támaszkodik, abból építi fel az elbeszélő tapasztalati- és élményhorizontját.

Élettörténet

Életút -----	Elbeszélt történet
Intézményi, korrekciós	tapasztalat, élményvilág

valóság (objektív)	(szubjektív/interszjektív)
Kronologikus	diakronikus-szinkronikus

Múlt – Jövő

Jelen

perspektívájából

Az analitikus séma az alapszerkezetre és időperspektívára hívja fel a figyelmet, azonban a dialogikus helyzetben előállított s írásban rögzített élettörténet, az életút (életút, életpálya) és az elbeszelt történet egységes egészeként fogható fel. A két alkotóelem, az életút és az elbeszelt történet, tehát egymást feltételezik, szerves egységet alkotnak, mivel ugyanannak az egésznek a részei, a szöveg-előállítás egyazon szituációban létrehozott, mindkettő a mindennapi életformák elő-és utóvilágának kontextusába ágyazott. Sajátosságai, azonosítása a szöveg - előállítás eljárás módjaiban van, ami kihat az interpretáció módjára. Más szóval: a szöveg-előállítás maga is interpretációs folyamat, hiszen a kérdések-válaszok reflektáltak, ami lehetőséget teremt az újabb – menetközben és utólagos – értelmezések számára. Nem egyszerűen értelmezés áll értelmezéssel szemben,² hanem az elbeszélő alany és a kutató értelmezései átfedik egymást. Nemcsak a tulajdonképpeni elbeszelt történet – ahogy többen állítják –, hanem az életút is az elbeszélő által strukturált és interpretált. Más szóval: az elbeszélő miközben élete történetét idézi fel, önmagára reflektál, a visszaemlékezése önreflexiós folyamat, felidéz és szelektál saját jelen idejének perspektívájából. Mivel az élettörténet egy sor egymástól eltérő, vagy azonos, de különböző belátásból fakadó vizsgálatra nyújt alkalmat, így az említett story, history stb. terminusok, s azok jelentéseinek változatai és tárgykörei lényegében analitikus, műveleti szegmensei is lehetnek a narratív történetformáknak. Minden attól függ, hogy hogyan valósítja meg “hatalmi” szándékait a kutató.

Az élettörténet alapszerkezete – az életút s az elbeszelt történet –, amelyben az elővilág és az utóvilág (a múlt és jövő) a jelen perspektívájából felépített igen változatos tematikák s ehhez kapcsolódó műveletek kibontását teszi lehetővé, noha azok a megélt és az elbeszelt élet integráns részei. A narratív történetformákra (élettörténet, önéletírás) általában jellemző ez a kettősség, vagyis az életút, a megélt élet és az elbeszelt tapasztalatok, élmények szinkronikus és diakronikus játéka, dialektikája. Az életút (vagy életpálya) objektív, adatszerű, ellenőrizhető, kronologikusan felépített. Az elbeszelt történet diakronikus és szinkronikus, ugyanis ember a mindennapi életben különböző helyzetekkel találkozik, különböző elképzelései vannak, amelyek időbelisége változó. Megoldásokra törekszik, amelyhez különböző, az “elővilág” (elődök) és a kortársak által kidolgozott, készen talált életformamintákat, szabályokat, stratégiákat alkalmaz, illetve ezek közül válogathat.³ Az életút szociokulturális mintázattal bír, sőt a modernitással intézménnyé vált, s a kollektív cselekvés dinamikus, korrekciót magában hordozó, újratermelődő folyamatát teszi

² Denzin, Normann. 1985. *A Controversy Over the “Method” vs. “Interpretation”*. In: *Biography and Society*. Newsletter.4. pp. 5–10., Kohli, Marin. 1978. *Erwartungen an eine Soziologie des Lebenslaufs*. In: Kohli, M (hg.) *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt. pp. 9-31., Nidermüller Péter, 1987. *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*. pp. 376–387.

³ Schütz, Alfréd – Luckmann, Thomas. 1984. *Az életvilág struktúrái*. In: *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Válogatás. (szerk: Hernádi Miklós–Vajda Mihály). Budapest. Gondolat. pp. 269–321.

láthatóvá, mint ilyen minden elbeszélt történet objektív alapját képezi, tehát megfigyelhető, összehasonlítható, tipizálható.⁴

Az *elbeszélt történet* – az élettörténeti elbeszélés - szubjektív, az elbeszélő alany múltja jelen nézőpontjából felépített, szinkronikus és diakronikus folyamatok átfedése jellemzi. Van benne, ami látható, megfigyelhető, de van, ami nem, ezért inkább a megértés-értelmezés tárgya. Az elbeszélt történet és az életút között minőségi különbség van, még akkor is, ha a kettő egymást feltételezi: vagyis, mint jeleztük, az életút alapozza meg az elbeszélt történetet. Először is az elbeszélt történet konstruált, az elbeszélő és a kutató interakciója hozza létre, amely sajátos szociológiai és pszichológiai helyzet terméke. Itt szinte tökéletes formában áll előttünk a hermeneutika dialogikus, kérdés-válasz helyzetből adódó feladat, a megértés-értelmezés egyrészt mint szövegellőállítás, másrészt a szövegmegértés-interpretáció. A kettő tehát egymást átfedi. A megfigyelő, a kutató az alannal közösen előállított értelmezendő szöveg részévé válik, ugyanis kérdéseivel hatással van a válaszadó megnyilatkozásainak értelemtartalmára, s ezzel lényegében aktív résztvevője a végtermék, az élettörténet létrehozásának, amely egy narratív szerkezetben, konstrukcióban ölt formát. Az elbeszélt történet miközben az életút során szerzett tapasztalatokat, élményeket, vágyakat, szándékokat stb., motivációszerűen eleveníti fel s mindezt az életvilág mindennapi mintájának konvenciói és tipizációi alapján beszéli el, ugyanakkor a mindennapi élet azon mélyebb latenciáiba nyújthat betekintést, amelyet más módon nem lehet megközelíteni. Itt, láthatóan, a tartalmi aspektusokon van a hangsúly, de ez elválaszthatatlan a forma-adó narratív történetiszövegek szerkezetétől.⁵ Ténylegesen is a tapasztalatok, élmények, vágyak, szándékok, megélt események stb. elbeszélése hosszabb időt igényel, tehát a narráció kifejtett, meseszerű, szubjektív, ahogy az alany látja/látta/láttatja a dolgokat, szemben az életúttal, amely adatszerű, kronologikusan felépített (szociodemográfiai, szociogeográfiai adatok, szocializációs intézményekben töltött évek, azok helyszínei stb.).

A hermeneutikai fenomenológia s az ahhoz kapcsolható megértő szociológia számára megélt élet és az elbeszélt történet az időbeliség két különböző dimenzióját feltételezi, amelynek ismertetésére egy másik helyen kerül sor, viszont itt, ezzel összefüggésben két, általában elhanyagolt kérdést kell szóvá tennünk. Az egyik, az elbeszélt történetre vonatkozik: az elbeszélés nem egyszerűen beszéd-cselekvés, hanem cselekményszöveg is, ahol azonosítani kell a szereplőt, azt, aki cselekszik az elbeszélésben. Ugyanis a szereplő azonos az elbeszélővel, szerepe az elbeszélésben ugyanabból az elbeszélő megértésből származik, mint a cselekmény. Más szóval: a cselekményszöveg műveletét az elbeszélés szereplője végzi el, akinek az elbeszélés pillanatában más az időperspektívája, mint akkor, amikor megélt a vele történeteket. Ezzel a történet fogalma, mint láttuk, a történettartam, az az idő, amíg valami végbemegy, kiterjeszhető, nemcsak az események egymásutánjára, a kronologikus felsorolásra vonatkoztatható, hanem arra is, amit az eseményekhez egy későbbi vagy korábbi időperspektívában a szereplő hozzá kapcsolhat, mint például tapasztalatok, élmények értelmezése, vélemények, gondolatok és képzetek.

⁴ Az életút mint intézmény s annak szociálpolitikai összefüggései a modern társadalomban. Lásd: Kohli, Martin. 1990. *Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában*. In: *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok* (Szerk: Gellériné Lázár Mária). Budapest. Akadémiai Kiadó, pp. 175–212.

⁵ Ken Plummer megkülönböztet: naturalista élettörténetet – naturalistic life story, kutatói élettörténetet -researched life story, reflexív és rekurzív (visszaulató) élettörténetet – reflexive and recursive life story (Lásd: Plummer, Ken. 1983. *Documents of Life*. London. Allen and Unwin. p. 11.) A nehézség abból adódik, hogy ha egyszer átfogó élettörténetről van szó, akkor alapjellegzetessége a visszaemlékezés hangvétele is lehet (pl. ironikus, tragikus, nosztalgikus stb.) Mivel csak konkrét anyag alapján lehet tipologizálni, így a kérdést zárójelbe tesszük.

Az elbeszélt történethez kapcsolható kérdés, a “még el nem mesélt történet”, amelyet két eseti vonatkozásban gondoltak át. Az első pszichoanalitikai (Roy Schafer), amely azt feltételezi, hogy az élet története az el nem mesélt és elfojtott történetektől halad azoknak a valóságos történeteknek az irányába, amelyeket az alany vállal és személyes azonossága alkotórészének tekint. Ennek a személyes azonosságnak a keresése biztosítja a folytonosságot a potenciális történet és a felelősen vállalt és elbeszélt történet között.⁶ Például egy bíró az eljárás során úgy akarja megérteni egy cselekvés lefolyását, úgy akar megérteni egy jellemet, hogy kibogozza azoknak a cselekményeknek a szövedékét, amelyek a gyanúsítottat körülveszik. A hangsúly W. Schapp szerint itt a “*behálózottságon*” (*verstrickt sein*) van, ennek az igének a passzív módja kiemeli, hogy a történet még az előtt megtörtént valakivel, még mielőtt valaki elmesélte volna. A “behálózottság,” láthatóan, inkább “előtörténete” az elbeszélt történetnek, amelynek kezdőpontját az elbeszélő választja meg. Ez az “előtörténet” felfogható az elbeszélt történet “*hátterének*”, amelyből kiemelkedik az elbeszélt történet.⁷ Mindez egyrészt arra utal, hogy az ember bele van “*bonyolódva a történetek, semények hálójába*” szőtt létnek, másrészt arra, hogy az elbeszélés másodlagos folyamat, vagyis az a történet, amelyik ismertté válik. Az elbeszélt történetet megértésében látni kell, hogy ezek mögött még mindig marad el nem beszélt történet, amely mögött összetett motivációk állhatnak. Lényegében akarva-akaratlanul, vagyis passzívan is az ember élete bele van bonyolódva történetek hálójába, amelyeknek “körvonalai” elvesznek, azonban a még el nem beszélt történetek elbeszélése, arra utal, hogy az az emberi élet szükségletei közé tartozik.⁸

Az elmondottak az élettörténet, szerkezete mellett a fogalom értelmezésre is vonatkoztak, viszont már itt jelezhetjük néhány példával, hogy milyen kérdésekbe bonyolódhatunk bele: az egyén által megélt élet mennyiben része, illetve hogyan kapcsolódik, illeszkedik a kollektív cselekvésekbe, hogyan hatnak azok vissza rá. Mindezt az egyéni és társadalmi idő perspektívájában, illetve a kettő átfedésében érzékeli-e, vagy pedig a társadalmi, kollektív időt az egyéni idő oldaláról tapasztalja, vagy pedig csupán úgy állítja be, vagy pedig modellszerű szabályvezérelt beállítódással van dolgunk, amelyet az elsajátított szociokulturális mintakészlete befolyásol, akkor, amikor a cselekedeteiket, ebből adódó tapasztalataikat, élményeiket stb. különböző perspektívákba állítják. Viszont az élettörténet elbeszélőjét, aki bemutatja életútját és az ehhez kapcsolt tapasztalatait, élményeit, konvenciók, szabályok kötik, noha ennek nincs tudatában, mint a kutató. Tehát normális körülmények között egyikük sem hozhat játékba olyan a szövegen belüli és kívüli elemeket, amely a megélt élet és annak elbeszélt változata közt ellentmondásban van. Márpedig latens vagy manifeszt módon az inkongruenciák jelen vannak, a kutatói feladat ezek feltárása, magyarázata-értelmezése.

Az itt jelezett kérdések, láthatóan, a személy közvetlen tapasztalatát érintik, aminek vizsgálatát – mint utaltunk rá – Thomas és Znaniecki abban jelölte meg, hogy láthatóvá kell tenni társadalmi viszonyokba, eseményekbe, életformákba ágyazott emberek és egyéni tudatuk közötti folyamatos interakciót. Más szóval, mint Dewey esetében láttuk, egy

⁶ S. Freud metapszichológiai elméleteinek összessége élettörténetek újrameselésének és esettörténeti rangra emelésének szabályrendszereként fogható fel (Lásd: Schafer, Roy. 1976. *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven. Yale University Press. Idézi: Ricoeur 1999:290).

⁷ Schapp, Wilhelm. 1976. *In Geschichten verstrickt*. Wiesbaden. B. Heymann. P. 85–101.

⁸ Vannak utalások arra nézve is, hogy bizonyos elbeszélések célja éppen a dolgok elhomályosítása, álcázása, pl. Jézus Példabeszédei, amelyek Márk evangélista szerint azért hangzottak el, hogy a “kivülállók” ne értsék. Átfordítva, tehát vannak elbeszélések, amelyek “belül lévőkre”, a beavatottakra vonatkoznak, tehát ez is a megkülönböztetés, a kizárás egy módja, eszköze lehet (Lásd: Kermoke, Frank. *The Genesis of Society-On the Interpretative of Narrative*. Harvard University Press. Idézi: Ricoeur 1999:292).

kommunikációs folyamatról is szó van, amely a jelek, szimbólumok tartományában egyre kiterjedtebb funkciót lát el abban, ahogy az egyén egyszerre folyamatos alkotója és folyamatos létrejövő eredménye a társadalomnak. A jelek, szimbólumok kiterjedtsége pedig arra figyelmeztet, hogy az individualitás fogalma és jelentése is átértelmezésre szorulhat. Napjainkban ugyanis egy roppant fragmentált, töredezett, atomizált, nem egyidejű életmegnyilvánulásoknak vagyunk tanúi, ilyen körülmények között vajon még érvényes-e az individuuum egyedi-általános dialektikájáról szóló klasszikus filozófiai belátás.⁹ A szociológia a konkrét individuomot, ha egyáltalában van ilyen, szociokulturális különbségeiben, változatosságaiban éri tetten, ha ez így van, akkor a valóság individuális, illetve a cselekvő szubjektív megértésének kulcsa lehet továbbra is a változatos, különböző társadalmi valóságoknak, az életvilágnak és az egyéni tudat interakciójának szem előtt tartása. Ugyanakkor fenomenológiai nézőpontból többen megfogalmazták, hogy a konkrét individuuum egy konkrét szociokulturális és civilizációs körből vajon általánosítható-e (az emberiségre), mint egyidejűségek, vagy pedig éppen a fragmentációból adódóan a nem egyidejűségek egyidejűségének dialektikája érvényesíthető az átalakult individuuum, mint *Self*, itt és most állapotára.¹⁰

3. A narratív történet cselekménye

A történet és identitás kapcsolata mellett az élettörténet integráló funkciójának fenntartása és működtetése összefüggésbe hozható, a fentebb említett alapszerkezet mentén, a kiterjesztés és az integráció fogalmainak alkalmazásával. A történet definíciója tekintetében a vita tárgyát többnyire a történet cselekményének célvezérelt természete képezi.¹¹ McAdams összegezve a különböző véleményeket arra a belátásra jut, miszerint a történetnek tartalmaznia kell: 1). egy állapot – esemény – állapotváltozás szekvenciáit, anélkül, hogy a szekvenciáknak szükségük lenne célvezérelt cselekvésre, 2). a történetben lennie kell egy elő-szereplőnek, aki megvalósítja célját és reagál a következményekre, 3). az állapot – esemény – állapotváltozás jellemzőit tartalmazó szöveg legkevesebb három állítás hosszúságú lehet: a). első kijelentés egy állapot leírására utaljon, b). második mondatban egy esemény jelenjen meg, amely megváltoztatja az állapotot, c). a harmadik mondat az állapotváltozást illusztrálja, ami az előző eseményből következik. A minimális történet is rendelkezik egy főhőssel, ennek ellenére, bármely állapot – esemény – állapotváltozás szekvencia történetnek minősül, akkor is, ha nincs főhőse (McAdams 2001:157). Az elmondottak alapján tehát az elbeszélt történet strukturális modelljét az állapot – esemény – állapotváltozás séma nyújtja, ami azt jelenti, hogy függetlenül attól, hogy szóbeli és/vagy írásos történetről van szó, minimálisan tartalmaznia kell egy bevezetőt, amely az egy adott állapot leírását mutatja be. Ezt követően egy eseményt, amely megváltoztatja a kiinduló állapotot, s végül a befejező szekvenciát, amely azt az állapotváltozást

⁹ Sartre, Jean-Paul. 1976. *Módszer, történelem, egyén*. Budapest. Gondolat. pp. 95–283

¹⁰ A kérdés posztmodern perspektívából fogalmazódik meg, viszont többen az individualizáció folyamatáról beszélnek (lásd. Kovách Imre /szerk./ 2006. *Társadalmi metszetek*. Budapest. Napvilág Kiadó). Vajon nem volna helyesebb atomizációról beszélni, ami a posztmodern fragmentáció folyamatával mutat közös vonásokat. Ha azt feltételezzük, hogy ez így van, akkor egy ún. átugrás jelenségéről lehet szó, vagyis a magyar társadalom nem ismerte az individualizáció modernitással együtt járó folyamatait, ami ahol megvalósult sehol nem volt ellentétes a közösségiséggel, sőt azt új alapokra helyezte. Azt akarjuk mondani, hogy a posztkommunitás korszakot, nem a modernitás kiteljesítése követte, hanem a globalizáció helyi lecsapódása következtében felerősítette, konszolidálta, tovább vitte a szocialista érában beindult atomizációs jelenségeket. A fragmentáció, atomizáció hatásait az identitások, a szerepek, a feladatok stb. körüli zavarok jelzik.

¹¹ McAdams, Dan, P. 2001. *A történetek jelentése az irodalomban és az életben*. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest. Kijarat Kiadó. pp. 157–174.

mutatja be, amely az előző eseményből következik. E szerkezeti séma szerint a történet akkor is történet, ha nincs főhőse. Például: 1). állapot leírása – Minden csendes volt az Ardenneken, 2). esemény – Két hadsereg lépett színre, 3). állapotváltozás – Azt követte egy kegyetlen, véres ütközet. Ha viszont a történetnek főhőse van, akkor a séma a következőképpen alakul: János boldog – János elhagyta a pénztárcáját – János sír. Az empirikus kutatások kimutatták, hogy egy szövegrészt az emberek akkor minősítenek történetnek, ha főhősre való utalást tartalmaz (Stein és Policastro 1984). Tehát, más terminusokban ugyan, de ez a séma sem tér el az ismertektől, vagyis ebben a tekintetben összhang van a különböző, a történet szerkezetét vizsgáló beállítódások (irodalomelméleti, történetelmélet stb.) között. A történet szerkezeti sémájának mindegyik megközelítése koherens mintázat vagy Gestalt kimutatására törekszik. Nézzünk egy példát, amit McAdams a “jó történetként” jelölt meg, mi pedig a történetnyelvtan hat összetevő-sémáját ábrázoljuk vele: 1). a helyzet – egy kisfiú, aki meleg éghajlatú országban él, 2). kezdő esemény – egy napon az édesanyja azt mondja, vigyél a nagymamának egy kis süteményt, 3). belső válasz – figyelmeztette, hogy óvatosan vigye, mert összetörhet a sütemény, 4). megoldási kísérlet – a kisfiú hóna alá fogta a fóliába csomagolt süteményt, és vitte a nagymamához, 5). következmény – mire oda ért, a sütemény apró darabokra tört, 6). reakció – a nagymama azt mondta neki, hogy ostoba volt, a süteményt a feje tetején kellett volna hoznia, akkor nem tört volna szét.

A történetnyelvtan sémája tehát nem csak azt mutatja, hogy az összetevők, a szekvenciák koherensen szervezik a narratívát oksági relációba, hanem azt is, hogy szerkezetileg hogyan épül fel egy történet, illetve az elemzés során milyen összetevőkre kell figyelni, milyen lehetséges szekvenciális értelem-összefüggések jöhetnek szóba. A történet másik sajátossága, hogy benne elbeszélt esemény célvezérelt, vagyis intencionális, az okság tehát láthatóan itt is inkább a motivációk és indokok hálózatában szerkesztett. A történet, mint arra korábban is utaltunk, mindig személyes vagy csoporteseményt/cselekvést beszél el egy vagy több elbeszélő nézőpontjából. Más szóval: a történet eseményei annak módját beszéli el, ahogyan a személyek értelmezik tágabb társadalmi környezetüket, azonban nem egyszerűen passzív befogadók, hanem az értelmezésükkel alakítják is mindazt amibe beleszülettek.

Ebben a megközelítésben a történet eseményeinek intencionális cselekvést kifejező jellegéből következik, hogy valamiféle funkciót lát el, vagyis a kérdés az, hogy “mit tesznek a történetek?” McAdams a történetek alapfunkcióit “kirakós játékhoz” hasonlítja, amelyet immár kétezer éve próbálnak összerakni, s a válaszokat öt csoportba osztja. A történetek: földi örömeket – magasztos örömeket – erkölcsi útmutatást – lelki útmutatást – integrációt nyújtanak (McAdams 2001:159). Látható, hogy az öt lehetséges funkció mindegyike az egyénre, a személyre vonatkozik. Pontosabban a történet funkciói ebben a pszichológiai-terapeutikus nézőpontból az egyéni, személyes problémák megoldására vonatkoznak, ami kiegészíti azt az állításunkat, hogy a történet/történetek mindig személyes események/cselekedetek értelmezett elbeszélései. Az itt felsorolt funkciók személyre vonatkoztatott értelemadását nem úgy kell érteni, hogy ezek külön-külön adnak választ az emberi létezés “miért” kérdéseire. Ezek a funkciók változóak, jelenlétük a történetekben, külön és/vagy együttesen értelmezés kérdése, -egyes szerzők a történetekhez koronként más-más értékkapcsolást illesztenek. McAdams hosszabb felsorolásából, csak néhányat említünk: az anyagi világ eltorzult hasonmásának reprezentációját látták (Platón), mások a pedagógiai értéket (Sir Phillip Sidney 16. században), megint mások az érzéki és intellektuális örömet (Vladimir Nabokov a 19. században), tanmesét (Aiszóposz, Exodus, Mózes II.), erkölcsi tartás fejlesztését (John Dryden a 17. században).

A 20. században Bruno Bettelheim és Claude Lévi-Strauss a történetek elsődleges funkcióját az integrációban látták, amely egyéni és társas szinten is jelen van. Bruno Bettelheim, nem freudi alapállásból, azzal érvelt (amivel többen egyetértettek, mint például Labov, Waletzky), hogy a történetek személyes problémákat oldanak meg úgy, hogy a kapcsolat nélküli részinformációkat egységes reprezentációkba rendezik (McAdams 2001:161).

Lévi-Strauss belátásában a történetek, vagy “társadalmi mítoszok” funkciója, hogy integrálja az ideákat és tényeket, amelyek hozzátartoznak a társadalom és a körülötte lévő univerzum kollektív megértéséhez. A mítoszokat “alkotóegységeknek”, vagyis osztályozó “sémáknak” tekintette, amelyek segítségével folyamatosan fogalmat alkotunk az észlelt világról. A mítoszok (történetek) az elbeszélő emberek hagyományos hitét, értékrendjét, szemléletmódját narratív formában kódolják. A közösségek mítoszai – hasonlóan Bettelheim tündérmeséihez – elbeszélik azokat a fontos kérdéseket, amelyek foglalkoztatják az ott élőket (Bettelheim 1985:37–40). Feladatuk, hogy összekössék a sokféle alkotóelemet, amelyek együttesen segítenek megőrizni a közösség integritását és folytonosságát. A mítoszok, történetek válaszokat nyújtanak rejtett, titkos dolgokra, segítik a személyes és közösségi integrációt (Lévi-Strauss 2001:II/194–207).

Lévi-Strauss a mítosz, történet tartalmi jellemzőit formailag, mint láttuk, az elbeszélő, az elmesélő, vagyis a narratív jellegben jelölte meg. A történet formáit – Kluckhohn és Murray

nyomán – McAdams három csoportba sorolta. A történet, tehát, olyan: a). mint minden történet, b). mint néhány más történet, c). mint máshoz nem hasonlítható történet. A történetek azonosak abban az értelemben, hogy általános alakzatuk (*Gestaltjuk*) van, vagyis azonosíthatók műfajuk elemei szerint. Azonban alakzati, műfaji azonosságuk ellenére minden történet nyújt valami egyedit, ami nincs meg “egzakt módon” más történetekben (szokták mondani: “nincs még egy ugyanolyan történet”). Azonban vannak “ismétlődő mintázatok”, hasonlóságok is a történetek között, melyek lehetővé teszik, hogy “némi nehézségek árán” csoportokba rendezzék. A történetekben ismétlődő narratív mintázatok a történetformák osztályozását segíthetik (McAdams 2001:162).

Az irodalomtudományban Northrop Frye (1957, 1963) az antik és modern nagy elbeszélések osztályozási sémáját dolgozta ki.¹² Szerinte, a történet cselekmények közös vonásainak csoportosítása a narratívákban négy alapvető történetforma, vagy “mitikus archetípus” kimutatását teszi lehetővé: a komédiát, a románcot, a tragédiát, s az iróniát. L. Elsbree egy másik osztályozási rendszert dolgozott ki,¹³ amely, mintegy zárójelben jegyezzük meg, inkább illeszkedik azokba a törekvésekbe, amelyek a mi témánkat érintik. Elsbree előfeltevése az volt, hogy miért érthetők a különböző médiumokra, stílusra és műfajra átírt történetek még akkor is ha eltérő történelmi korokból, helyekről, s kultúrákból származnak? Válasza: “ez részben azért van így, mert minden narrativum egy vagy több archetipikus cselekményből ered.” Az archetipikus cselekményeket univerzális, általános cselekmény-szekvenciákként értelmezi, amelyek minden kultúrában és minden ember számára értelemmel bírnak. “A közönség úgy érzi, hogy ezeknek a cselekményeknek olyan autoritása van, mint azoknak a rituáléknak, amelyek az emberi fejlődés alapvető szakaszait tagolják, és alapvető emberi szükségleteket fejeznek ki” (L. Elsbree 1982:vii). Osztályozási sémája szerint minden “generikus cselekmény” értelmezhető komikus, romantikus, tragikus és ironikus módon (lásd: White). A narratív történetformákban is “legalább” öt generikus cselekmény feltételezhető:

- a) Az otthonteremtés vagy avatás – alapcselekvések: házépítés, kertművelés, az emberi közösség életben tartása, a cselekvő a káoszról rendet teremt – elválasztja környezetében lévő dolgokat és lényeket: földet a víztől, a férfit a nőtől, a feladatot a feladattól, a vezetőt a követőtől stb. A cselekvést itt az legitimálja, hogy célja a fejlődés, egyéniség kialakulás és az emberi közösség folyamatosságának fenntartása. Meghatározó ritmusa a munka, domináns kép a kert, min szimbólum és allegória.
- b) A küzdelem és versengés: megerősíti és megóvja az én integritását. Domináns ritmusa a növekvő izgatottság utáni megkönnyebbülés (pl. szerelem, konfliktus).
- c) Az utazás: elindulnak, hogy megtalálják új otthonukat, új identitásukat, új elkötelezettségüket. Ritmusa az előretartó mozgás, amely a cselekvőt epizódok, keretek, bonyodalmak során át viszi előre.
- d) A szenvedés elviselése: a cselekmény lényege a próbatétel, a cselekmény ritmusa centripetális, vagyis feladja a küzdelmet vagy megváltozik.
- e) A beteljesülés hajszolása: gyakran keveredik az előbb felsorolt négy cselekmény egyikével, amelyben a cselekmény végcélja jelenik meg. Alapvető cselekmény a transzcendencia keresése, amely számos formát ölthet – a földi vágyak feladása, a lélek megtisztulása, végső bosszú stb. A cselekmény ritmusa, a küzdelmet a főszereplő jóként, igazként, szépként érzékeli.

¹² Lásd: Frye, Northrop: (1963) *Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*. New York. Harcourt Brace. Jovanovich című munkája “határvölgének” számít a történetek osztályozási sémája tekintetében.

¹³ Elsbree, Lawrence (1982) *The Ritual of Life: Patterns in Narratives*. Port Washington, N.Y., Kennikat Press.

Elsbree szerint a generikus cselekmény sémája nemcsak irodalomban található történetekre alkalmazható, hanem a hétköznapi történetek értelmezésére is. Úgy véli, hogy más emberek és kultúrák alaptörténeteit nemcsak kölcsönvesszük, hanem saját céljainknak megfelelően vesszük igénybe, mint személyes bizonyítékok “végső” formáját. “Ha igazán magyarázatot kívánunk adni arra, hogy miért házasodunk meg, váltunk el, hagyjuk ott munkánkat vagy választottunk iskolát, váltunk béke - vagy háborúpártivá, fogadtuk el a hitet vagy váltunk szkeptikussá, akkor történetet vagy történetesorozatokat mesélünk. Miután elvont és általános dolgok nem győznek meg és nem tisztáznak semmit, elmondjuk személyes tapasztalataink példázatát” (Elsbree 1982:12). Más szóval: személyes tapasztalatainkat, élményeinket, vágyainkat, céljainkat történetek formájában beszéljük el, függetlenül attól, hogy az eseményekben, cselekvésekben közvetlen szereplők voltunk, vagy csak tanúi, illetve hallomásból szereztünk róla tudomást. Ha a történet fogalmát – kiterjesztett értelemben – a személyes-, egyéni cselekmény, esemény, élmény stb., az életút egészére vonatkoztatjuk, akkor a történet tartalma egy személy által megélt életet öleli magába, vagyis élettörténet. Az élettörténet nem egyszerűen egy személy életének a története, amit szóban vagy írásban beszél el, hanem egyben önértékelés is. Más szóval: az élettörténet fogalma önreprezentáció, az identitásalakulás, illetve az identitásváltozás körülményeivel mutat összefüggést. Nem véletlen, az immár általánosan elfogadott vélemény, hogy az identitás maga az élettörténet, s hogy az identitás közvetlenül a történetekhez kapcsolódó terminusokban érthető meg.¹⁴ A történet és az identitás is - jegyzi meg McAdams – feltételez egy “jó formát” – vagyis narratív koherenciát és koherenciát, ami nem zárja ki ennek ellentétét, a rossz formát. A történetekhez hasonlóan úgy tűnik, hogy az identitás is multifunkcionális: elsődleges feladata az integráció vagy a szétszórt részek összeillesztése (Bettelheim, Lévi-Strauss). A kiterjesztés és integrálódás fogalmi arra utalnak, hogy a kettő egymáshoz kapcsolható. A történet kiterjesztett értelemben, amikor átfogja az egyén életútját, megélt életét több mint pusztán történet, ez már maga az élettörténet, amelyben az identitás, nemcsak a személyes integritás megerősítését mutatja meg vagy sem, hanem ezen történetek és élettörténetek által az adott közösségbe való integrálódásának módját, körülményeit.

4. A megértés-értelmezés kettős felépítettsége

A fentebb vázolt kereteket tovább bővíthetjük, ha arra keressük a választ hogy miért beszélhetünk a megértés-értelmezés kettős felépítettségről. A narratív történetforma fenomenológiai megközelítésben, társas, interszubjektív viszonyokba ágyazott, tehát a megértés a társadalom világában élő embereknek erről világról és ebben a világban alkotott gondolatainak a megértésére irányul. A. Schütz Weber elgondolását alkalmazva, ezt úgy értette, hogy egyaránt meg kell érteni az értelemmegvilágító és az értelemképező eljárásokat, amelyet az életvilágban (a természet és társadalom világában, a valóságban) megértő és értelmező módon követünk (A. Schütz 1984:161–162). Láthatóan két eljárásról van szó, pontosabban két konstrukciós eljárásról, egyrészt a szubjektív másrészt az objektív jelentés-összefüggésekről, vagyis a társadalmi világ értelmének (amit a cselekvő tulajdonít neki) és a társadalomtudományi (kutatói) értelmezés kérdéséről. Következésképpen, a szociológia fogalmába beletartozik az egyén élettörténete, azok az egyéni konstrukciós folyamatok, amelyeket beszéd-cselekvésekben köznapi módon mondanak el, s amelyek során értelmezik a tényeket: sematizáló, absztrakciós eljárásokat, idealizációkat, formalizálást alkalmaznak. Mindez vonatkozik a tudományos

¹⁴ Ezt támasztják alá kutatásaink is, amelyeket a diákokkal végeztünk, s amelyeknek fókuszában a helyi elitek, majd a vallások álltak. Az interjúk során az alanyok akarva-akaratlanul mindig egész élettörténetüket mondták el, abba ágyzták a kérdésekre adott válaszaikat, s ezzel láthatóan arra törekedtek, hogy igazukat elismertessék, s olyan színben tüntessék fel magukat, mint akik többnyire helyesen oldották meg az adott helyzetben problémáikat. Mindez láthatóan, identitásuk megerősítését szolgálta, anélkül, hogy annak tudatában lettek volna. Pontosabban ritka az olyan elbeszélt élettörténet és önéletírás, bármilyen is legyen a tartalma, hogy abban az öngazolás s ennek elismertetése megkerülhető lenne.

megközelítésekre is, azzal a különbséggel, hogy az értelmező eljárása ráépül az élettörténetre, arra az elsődleges konstrukcióra, amelyet elbeszélő alany közléséből tudott meg. A kutató, tehát egy “másodlagos konstrukciót” alkot meg. Konkrétabban, az élettörténet sajátossága, mint említettük, szemben más történetekkel nemcsak abban van, hogy genetikusan és longitudinális beállítódás jellemző rá, hanem abban, hogy előállítása is társas, dialógikus, kérdés-válasz mentén felépített. Ami nem egyszerű interaktív helyzet, hanem a hangsúly azon van amiről a párbeszéd szól, vagyis a tartalomjelentésen. Ebből a perspektívából a megértés-értelmezés egyaránt magába foglalja az alany értelem megvilágító és a kutató értelemképező belátását. Más szóval: az elméleti előfeltevéseket és az eljárásbeli követelményeket is. A tárgy/téma kettős felépítettségének, tehát az alaphelyzete: a kérdés-válasz helyzet. Ebből is adódik, ismét egy kiterjesztés alkalmazásával, hogy az élettörténet (önéletrész is) társadalmi konstrukciók, amely egyaránt magába foglalja a társadalmi valóságot és az alany ebben szerzett élményvilágát. Ha ez így van, akkor kutatói oldalról a megértő-értelmező ismereteket,¹⁵ az élettörténet a maga totalitásában, mint elsődlegesen konstruált társadalmi tény tartalmazza, amely megjeleníti az alany társadalmi alakzatát s az élettörténet társadalmi konstrukcióját.¹⁶ Vagyis az élettörténet mesélő múltbeli és jelenbeli perspektíváit.¹⁷

Elméleti előfeltevések

Módszertani követelmények

<p>a). történeti – genetikusan előfeltevés:
keletkezésébe
a társadalmi, pszichológiai jelenségek megértése-értelmezése feltételezi genézisük feltárását (kialakulás, reprodukció, átalakulás folyamatát)</p>	betekintést nyújtani az életút és sorozatos Gestaltjába
<p>b). megértés-értelmezés feltételezi, mind a
a cselekvő szubjektív nézőpontjának, mind életpályájának megismerését.</p>	közelebb kerülni a cselekvés folyamataihoz, tapasztalatokhoz, élményekhez, az imágókhoz
c). múltbeli élmények a jelenlegi élet átfogó kontextusában értelmezhetőek.	rekonstruálni jelenlegi perspektívát, s a jelenleg és múltban elsajátított perspektíva közötti különbséget.

A Fischer-Rosenthal séma noha egészében eltér törekvéseinktől, egyes részleteiben a következőket kell megfontolnunk: a történeti-genetikusan, longitudinális életfolyamatok átfogó megértése, mivel elbeszélés jelenén keresztül kerülnek bemutatásra a múlt eseményei, történései

¹⁵ A Rosenthal által és általában a német és angolszász szakirodalomban ennek az eljárásnak megnevezésére használt terminus az “életrajzi módszer, narratív életrajzi módszer”, ami alatt többnyire a szóbeli élettörténetet értik (Lásd: Rosenthal 2003:49–50). A terminust mellőzük, álláspontunkat ebben kötetben “A terminológiák és jelentések” című fejezetben fejtettük ki, illetve az önéletrész fejezetben fejtjük ki.

¹⁶ Fischer, W. – Rosenthal, G. 1991. *Biographische Methoden in der Sociology*. In: Handbuch Qualitative Sozialforschung. (Flick, U. – Kardoff, E. – Keupp, H. – Roseynstiel, L. – Wolff, St. Hg.) München. Verlags Union. pp. 253–256.

¹⁷ Fischer, Wolfram. 1989. *Perspektiven der Lebenslaufforschung*. In: *Lebenslauf und Familienentwicklung*. (Hertl, A. – Strommeier, K.P. Hg.). Opladen. Leske- Budrich. pp. 279–294.

s az esetleges jövő kilátásai A relevancia tekintetében az alany szempontjának előtérbe helyezése, mint például a sorsfordulók, mert ezek azok a csomópontok, amelyek láthatóvá teszik a múlt, a jelen és a jövő újraértelmezését.¹⁸ Más szóval: az átélt eseményekről szóló, emlékezet által felidézett történetek a múltbeli tapasztalatokon, élményeken keresztül alakulnak ki, hiszen a jelen valósága, az elővilágba, a múltba ágyazott. Előre, a jövőbe nem lehet emlékezni, csak elképzelni lehet. Maga az emlékezés a megtörténtre utal, egy olyan tárgyasulásra, amelyet az egyén a jelenből idéz fel, s ez által megváltoztatja a múltjához fűzött viszonyát, egy attól eltérő interszjektív “valóságot” épít fel. Ami lehetőséget nyújt a kutató számára, hogy betekintést kapjon az elbeszélő cselekvését, viselkedését irányító motivációkba és értelmezésekbe.¹⁹ Martin Kohli megfogalmazásában “az élet teljességéhez képest minden élettörténet messzemenően szelektál és tömörít.”²⁰ Ezért javasolják átfogó élettörténeti konstrukciót, mert ez teszi láthatóvá, hogy az alany miképpen rekonstruálja saját múltját, mely tapasztalatait tartja relevánsnak, mit tart elbeszélendőnek vagy elbeszélhetőnek, és mit hallgat el.²¹

Az élettörténet koherenciáját érintő kérdés a rendezettség, amely nyers formában vagyis már az interjúhelyzetben előadott szóbeli elbeszélésben megmutatkozik, nem az elbeszélő alany szjektív törekvéseinek vagy éppen a társadalmi szabályok, értelmezési minták követésének eredménye, hanem – E. Husserl megfogalmazásában - a világot megtapasztaló életből fakad, s ez olyan objektivitás, amit meg kell érteni.²² Ez az adott valóság, az objektív rend alkotja a “világ”, a társadalmi valóság és az “én” a valóságot megtapasztaló alany kapcsolatát. A belátás arra hívja fel a figyelmet, hogy az élettörténet elsődleges konstrukciójának szintjén az egyéni tapasztalatok koherens, jelentéshordozó kontextusba ágyazottak. Az elbeszélő alany közlését, legyen az szóban vagy írásban, eleve tematikus és időrendi sorban rendezi úgy, ahogy az élete során megtapasztalta. Bármely interaktív helyzetben, amelyben az egyén tapasztalatairól ad számot, azt kiterjeszti, illetve abba bevonja élettörténetének ha nem is az egészét, de ahhoz kapcsolódó elemeit. Ennek során a vele megtörtént eseményeket, történeteket időrendben és tematikusan más eseményekhez, személyekhez, cselekvésekhez, tapasztalatokhoz kapcsolja. Vagyis az élettörténet elbeszélője, (Schütz terminusában együtt öregsünk), interszjektív perspektívában adja elő életeseményeit, ami a szerepek, helyszínek, időtagolás, személyek, intézmények stb. bevonásával történik, és nem a kutató konstrukciói.

Az élettörténeti konstrukciók, strukturálisan, mint arra Ricoeur is felhívta a figyelmet, és még lesz szó róla, nem követik szükségszerűen az objektív idő lineáris láncolatát, hanem inkább a szjektív vagy fenomenológiai idő perspektivikus időszemléletének felelnek meg. A társadalmi valóság jelen perspektívája, az itt és most (A. Schütz), ez határozza meg, hogy mit tart élettörténetileg relevánsnak az elbeszélő alany. Az elbeszélő, más szóval, válogat, szelektál, azonban ez nem tekinthető részéről önkényes, véletlenszerű műveletnek, amelyet belőle éppen az adott interakciós párbeszéd helyzet vált ki, noha az kétségtelen befolyással van rá. Ugyanis élettörténetének eseményei, élményei nem elszigetelt tapasztalatok láncolata, amelyeknek jelentése, jelentései a megélt, átélt események pillanatnyi

¹⁸ Fischer, Wolfram. 1982. *Time and Chronic Illnes. A Study on the Social Constitution of Temporality*. Berkeley (published privately, also habilitation thesis). University of Berkeley, Faculty of Sociology (Idézi: G. Rosenthal 2003:49).

¹⁹ Rosenthal, Gabriele. 2002. *The History of the Family: An International Quarterly*. Stamford. Jai Press. Special issue: *Family History – Life History*. 7/2. vö. Rosenthal, G. 2002. *Analyse narratív-biographischer Interview*. In: Flick, U. (et al eds.). 2002. pp. 456–467.

²⁰ Kohli, Martin, 1986. *Biographical research in the German language area*. In: Dulcewski, Z. (ed.). *A commemorative Book in Honor of Florian Znaniecki on the Centenary of his Birth*. Poznan. pp. 91–110.

²¹ Rosenthal, G. 1991. *German war memories: narrability and the biographical and social function of remembering*. In: Oral History. 19/2. pp. 34–41.

²² Husserl, Edmund. 1998. *Az európai tudományok válsága. I*. Budapest. Atlantisz. p. 237.

összekapcsolásából adódik, hanem sokkal inkább olyan folyamat, amely az élettörténeti jelentésstruktúra előterében, a hallgatóval vagy az elképzelt publikummal interakcióban zajlik, s ez a struktúra határozza meg a bemutatásra kerülő egyedi epizódok kiválasztását. Azt mondhatjuk, hogy bármely élettörténeti elbeszélés időrendben és tematikusan rendezett, egymásra vonatkozó témák sorának a kapcsolódása, összefüggések szövedéke, s benne az egyes témák egyazon átfogó élettörténet elbeszélés, "tematikus mező" elemeit alkotják.²³

Kiinduló pontunk az volt, hogy az élettörténet kettős konstrukció, az alany elbeszélt történetére ráépül a kutató konstrukciója. Azonban, mint A. Schütz megjegyzi, különbséget kell tenni az emberi cselekvések modell, sémaszerű, tipizációs konstrukciói és a tudományos modellkonstrukciók között (Schütz 1984:225). A két fogalom tehát két műveleti eljárást takar, pontosabban annak a célkitűzésnek az átértelmezésére utal, amely szerint ideális esetben az élettörténeti kutatásnak az egyén teljes életét át kell fognia.²⁴ Az átértelmezés eredménye két egymást feltételező célkitűzés megfogalmazásához vezet. A cél tehát egyrészt az elbeszélő alany átfogó élettörténeti konstrukciója, másrészt pedig a releváns tapasztalatok a kutató által történő rekonstrukciója. Az átfogó konstrukció és a releváns tapasztalatok között kétoldalú viszony tételezhető fel. Eszerint, alany és a kutató közötti viszony, s kettőjük törekvése határozza meg a tapasztalat, illetve tapasztalatok relevanciáját, s a felhalmozódó releváns tapasztalatok alakítják a konstrukciót (Rosenthal 2003:58).

Az eljárás célja az elbeszélt élettörténet formai és strukturális felépítettségének rekonstruálása.²⁵ Ebben a megközelítésben az elbeszélt történet elemzési módszere a tematikus mezőelemzés, az életúté pedig a genetikus elemzés, a kettő korrelációban áll, az egyik a másikat feltételezi. Az analitikus megfontolásokból elkülönített két lépés lényegében ugyanannak az éremnek két oldala, amely összhangban van azzal a premisszával, amelyre korábban is utaltunk, miszerint az élettörténet átfogó konstrukció, amelynek tematikus szelvényesítése csak a megértés és értelmezés részlegességét biztosítja. Ezért mindig vissza kell keresni a genetikus (objektív) elemzés során nyert értelmezéseket, hogy ez által az élettörténet egészének kontextusában újabb értelmezésekre nyíljon lehetőség, ami azt jelenti, hogy a Lebensgeschichte eljárása az alapozó elmélet, abdukciós logika vonulatát követi, s ezt mintegy keveri a hermeneutikai és fenomenológiai belátásokkal. Nem csak hibrid jellegéből adódnak a nehézségek, hanem abból, hogy speciális témára kidolgozott és alkalmazott, ugyanakkor csak egyetlen személy élettörténetére összpontosít, s ebből próbál általánosabb érvényességet, a reprezentativitást megfogalmazni.²⁶

Röviden, ez az eljárás a következő műveletek elvégzését igényli a kutató részéről: a). az életrajzi adatok (az életút) szekvenciális elemzése, b). az élettörténet szöveg- és tematikus mezőelemzése (az önreprezentáció struktúrája, az élettörténet, az elbeszélt élet rekonstrukciója c). a megélt élet: az életút-életpálya rekonstrukciója és mikroelemzése d). az életút és az élettörténet (kontrasztív) összehasonlítása, g). típusok kidolgozása és az esetek

²³ Gurwitsch, Aron. 1964. *The Field of Consciousness*. Pittsburgh. Duquense University Press. (Idézi: Rosenthal. 2002:48).

²⁴ A cselekvés epizódok csak az életrajz egészéből érthetők meg, nem új belátás. A chicagói iskola is alkalmazta, például Clifford R. Shaw, aki a bűnözéssel foglalkozó munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy környezeti tényezők mellett az adott személy életének egész folyamatát figyelembe kell venni akkor, amikor a bűnözés esetleg csak egy epizódja életének (Idézi: Némedi 2005:495).

²⁵ Rosenthal, Gabriele. 1993. *Reconstruction of life story*. In: *The narrative Study of life*. 1 (1). pp. 59–91. vö: Fischer, Wolfram. 1978. *Struktur und Funktion ertahlter Lebensgeschichten*. In: Kohli, Martin (ed.). *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt. Luchterland. pp. 311–336.

²⁶ Peirce, Charles, Sanders (1933). 1980. *Collected Papers*. Ed. C. Hartsborne and P. Weiss, Cambridge. Belknap. (Idézi: Rosenthal 2003:64).

(kontrasztív) összehasonlítása.²⁷ Rosenthal, Oevermann,²⁸ Fischer nyomán bemutatott eljárás tehát az adatokat szóbeli interjú átírásával nyert szöveg (adatbázis) elemzése, illetve értelmezése révén valósítja meg. Általánosabb értelemben az a mód, ahogyan az elbeszélők az interjú bevezető kérdéseire válaszolnak, ahogyan az interjúkészítő által megadott témát értelmezik, s amilyen tematikus mezőket választanak keretként elbeszélt történetükhöz, függ az átfogó élettörténeti konstrukciójuktól. Mint láttuk, az esetrekonstrukció módszere határozott különbséget tesz az alany jelenlegi (élettörténet) és múltbeli (életút) perspektívái között. Az életút és az élettörténet kontrasztív összehasonlítása pedig azokat a szabályokat rögzíti, amelyek megkülönböztetik az elbeszélőt (élettörténet) az átélőtől (életút), pontosabban az elbeszélés önreprezentációját a múltbeli élményektől. Az életút rekonstrukciója során tehát először az annak alapját képező adatokat elemzik, vagyis az egyedi tapasztalatok és események jelentőségének rekonstruálása előtt meg kell állapítani, miként értelmezi az interjúalany a megadott témát, hogyan használja fel azt tájékozódásul, s milyen tematikus mezőben helyezi el egyedi tapasztalatait és eseményeit. Miután kiderült a kutató számára, hogy mennyiben irányul az elbeszélő önmaga és mennyiben az interjúkészítő relevanciáira, akkor lehet megállapításokat tenni az elbeszélt események és tapasztalatok interszubjektív jelentéséről. Vagyis nem értelmezhető egy szöveg azon feltevés alapján, miszerint mindent, amit az elbeszélő elmond, fontos is számára. Ugyanakkor az egyedi történetek interszubjektív jelentése nem rekonstruálható aszerint, hogy az elbeszélő történeteit az interjúkészítő által rögzített kategóriák alapján csoportosítják, sem pedig aszerint, hogy szövegrészeket szakítanak ki és azt narratív kontextustól függetlenül értelmezik. A szóbeli élettörténeti szöveg elemzésének mintegy szintézisét létrehozó Rosenthal szerint alapvető szabály, az elemzés szövegközi (mondatról mondatra) kontextus központú elemzés, amely a teljes interjú szövegének figyelembe vételét követeli meg. Konkrétan, az értelmezés esetében ez azt jelenti, hogy az elbeszélő által elmondott valamennyi tapasztalatot, eseményt azonosítani kell és el kell helyezni az átfogó élettörténeti konstrukció keretei között, úgy, ahogyan azt az interjú során elbeszélt élet az időbeli vonulatokat és tematikus mezőket kijelöli. Ezt, mivel első pillantásra nem lehet megállapítani, hogy melyik tematikus mezőhöz tartozik egy-egy történet, esemény, csak lépésről-lépésre előrehaladó elemzés tisztázhatja (abdukciós eljárás). Általánosabb értelemben a szóbeli narratívélettörténet-kutatás célja a társadalmi és pszichológiai jelenségek létrejöttének, reprodukciójának, átalakulási folyamatának (Oevermann) megértése és az adott szöveg kontextusaikban való értelmezése. A szerzők által képviselt elméleti-módszertani pozícióban az adott jelenséget, amely a kutatás tárgya, megvizsgálják úgy az egyén szubjektív perspektívájából, mind élete átfogó kontextusában és folyamatainak strukturálódásában. Ezzel a latens és implicit strukturáló szabályok feltárását szándékoznak elérni. Ugyanakkor arra figyelmeztetnek, hogy az életút, a múlt értelmező vizsgálata és az élettörténet elbeszélésének módja az egyéni és a társadalmi közötti dialektikán keresztül valósul meg. Vagyis a "szóbeli narratív" élettörténet kutatása lehetőséget nyújt, hogy rekonstruáljuk az egyéni élmény és a kollektív rend közötti interaktív kapcsolatokat, ezért van az, hogy amikor egyedi eseteket vizsgálnak, általánosító megállapításokra törekcsenek. Következésképpen, nem csak az a cél, hogy az egyéni eseteket az életutak kontextusában értelmezzék, hanem ezáltal betekintést nyerjenek a társadalmi valóságba, a társadalom és az

²⁷ Rosenthal, Gabriele – Fischer-Rosenthal, Wolfram. 2000. *Analyse narrativ-biografischer Interviews*. In: Frick, Uwe. *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Stuttgart. Ronolt. pp. 456–468.

²⁸ Oevermann, Ulrich et al. 1980. *Zur Logik der Interpretation von Interviewtexten*. In: Heinze, Thomas-Klusemann, H. W – Soeffner, H. G (eds.). *Interpretationen einer Bildungsgeschichte*. Bensheim. pp. 15–69.

életút interaktív viszonyába. Mindezek a belátásaik egy korábbi kutatási tradícióra emlékeztetnek. Thomas és Znaniecki fogalmazták meg azt a programot, amely szerint az egyén élményei és attitűdjei elemzése során olyan adatokat lehet nyerni, amelyek az egyén személyiségén túl mutatnak, és alkalmasak törvényszerűségek és társadalmi jelenségek megragadására. (Thomas-Znaniecki 2002/1:27). A vázolt német "életrajzi módszer" egy sor a szubjektív-objektív hatásösszefüggésre hívja fel a figyelmet, azonban erősségei mellett gyengesége tárgyi/tematikai orientációjából adódik. Szinte egészében nevelés (U. Oevarmann) valamint tragikus történelmi szituációkban játszott szerepek, szenvedések (holokauszt, Gulág) alternatívái keresésére kidolgozott (Rosenthal). Mindig egy kiválasztott személy interjú adatbázisára épít, amelyet mondhatni pszichoanalitikus eljárások, technikák alkalmazásával, többszöri kikérdezéssel hoz létre. Annak ellenére, hogy a narratív történetformák tágabb, változatosabb tematikai érdeklődése számára felismerései megfontolandók, mégis sajátos esetekre kidolgozott volta nem teszi lehetővé egy adott élettörténetben, önéletírásban fellelhető az élet bonyolultabb, összeszőttebb dolgaira és képzeleire utaló tényezők kibontását és összehasonlítását. Nem véletlen, hogy az esetrekonstrukció módszere megnevezést használják eljárásukra, amely egyedi esetekből általánosít és bizonyos értelemben sablonos célokat követ.

5. A "pályák" elmélete

Korábban már szó volt Fr. Schütze folyamat-struktúrák elméletéről, most ismét szóba hozzuk, ugyanis a fentebbi javaslatokkal szemben, jobban illeszkedik abba a törekvésbe, amely nem egy személy, hanem több személy élettörténeti adatbázisát próbálja a megértés-értelmezés előterébe állítani. Fr. Schütze a "biográfiai" adatokat gyűjtött interjútechnikával a német szociológiában korábban nem ismert társadalmi jelenségekről, mint a szenvedés folyamata, a társadalmi zavar. Az így nyert szövegeket nemcsak alapos szekvenciális és tartalmi elemzésnek vetette alá, hanem figyelmét az utalásokra és közlésekre összpontosította, vagyis a narratív történet elbeszélések textuális és metakommunikatív összetevőit is próbálta feltárni. Elméletének előfeltevése empirikus alapokon áll: eszerint a nyílt interjúszituációban elbeszélésre ösztönzött adatközlő a múltbeli tapasztalatait eleveníti fel, nem érvel önmagától, s alig tesz általános érvényű kijelentéseket. A metakommunikatív szakaszok, amelyek az elbeszélést megszakítják, Fr. Schütze-t arra a következtetésre vezették, hogy az elbeszélő meg akar ezzel szabadulni a részletes kifejtés kényszerétől. Mindaddig, amíg ilyen töréseket nem észlel a kutató, addig a szöveg megbízható, abban az értelemben, hogy a személy hogyan tapasztalta meg az eseményeket, amelynek szereplője volt, és hogyan cselekedett. A lényeg a töréseken van, ezért a kutatónak a témára vissza kell térnie, meg kell próbálni részletesen elbeszélteni az adatközlővel az általa elhanyagolt vagy elhallgatott, nem kifejtett részleteket.²⁹

Korábban utaltunk rá, hogy Fr. Schütz a narratív interjúkban egymással kapcsolatban lévő folyamatstruktúrákat (*proseßstrukturen*) rögzített, amelyeket az élményekkel hozott összefüggésbe. Azonban a folyamatstruktúrák a narratívában, vagyis a tulajdonképpeni főelbeszélésben nem annyira az elbeszélés folyamára utalnak, hanem a szenkvencialitásra, amely a kutató által külön-külön is jól megragadhatók egyaránt az életút fázisaiban és az elbeszélt történet egészében. A négy folyamatstruktúra:

1. intencionális folyamatok (tervezés, kezdeményezés, cselekvés a domináns), vagyis olyan cselekvési sémákról van szó, amelyek szándékosak, s abból a célból kezdeményezik, hogy kivezessenek egy élethelyzetből.
2. Intézményes, társadalmilag kapott minták (bevett elvárások és orientációk vannak az előtérben), amelyekre a személy rábízta magát, s ezek irányítják az embert életében. Más szóval: ezt nevezhetnénk hallgatólagos tudásnak is.
3. Nem intencionális "pályák" a személyen kívül álló okok potenciális kontrolvesztéshez vezethetnek, ezek olyan "görbe folyamatok", amelyeket a személy kénytelen elszenvadni.
4. Az életút váratlan kreatív, pozitív, tegyük hozzá: negatív változása (Fr. Schütze 1983:189). Ezek a manifeszt és rejtett folyamatstruktúrák az életútból bonthatók ki. A hétköznapi beszéd-cselekvő számára nem érzékelhetők, rejtett marad annyiban, hogy esetenként maga az elbeszélő sincs tudatában jelenlétüknek. Schütz a folyamatstruktúrái, a harmadik pontján vezeti be a "pálya" fogalmát-elméletét, amely a potenciális élettörténeti fordulatok megjelenítője, a személyek fölött áll, vagyis kiesik szubjektív szándékok hatóköréből. Az (élet)pályákat tehát olyan társadalmi tényekként, objektivációkként kezeli, amelyek a személy akarati, intencionális cselekvése fölött- és kívül állónak tart. Azt feltételezi, hogy ezek a heteronóm körülmények a potenciális fenyegetettséget, marginális helyzetbe taszítás veszélyét hordozzák a személy számára. Más szóval: ezek az objektivációk lehetséges okai a személy diffúz magatartásának az életút-életpálya bizonyos helyzeteiben. Láthatóan, Schütze a szubjektív-objektív tényezők interakcióját próbálja megragadni, ahogy az az élettörténet szerkezetéből a kutatói tapasztalatok és szándékok szerint is kimutatható. Ugyanis bármilyen típusú legyen is a narratív élettörténet, konvencionális értelemben nagyjából megadja az

²⁹ Schütze, Fritz. 1983. *Biographieforschung und narratives Interview*. In: *Neue Praxis*. 3. pp. 283-293.

elemzési modell kereteinek lehetséges sémáját is (kezdet - közép - vég). A problémát itt az életút és a pályák egymásra vonatkoztatása, illetve nem vonatkoztatása okozza. A konverzáció elemzés révén kidolgozott "cselekvéssémába" bevont tervezés, kezdeményezés a domináns, látható elem, valamint a váratlan kreatív, pozitív/negatív helyzetek. Ezek szerint mindaz, ami negatívan hat a személy életútjára, az egy külső, a személy fölött álló ("pálya") tényező, ami rejtve marad számára. Ugyanakkor a domináns, a személy számára tudatosult cselekvés például az életút irányának pozitív változása esetében nem pontosított, hogy az egyén szándékolt cselekvésének tudható be, vagy pedig valamiféle külső tényezőnek. Így tehát, a folyamatstruktúrák (1. és a 4. pontba foglaltak) a dominán tényező, mint ilyen manifeszt módon vannak jelen, míg (a 2. és 3. pontban megjelöltek) recesszívek, rejtettek vagyis latens módon jelen lévőek. Ami végül is a kutató konstrukciói, mert, mint láttuk az elbeszélő számára nagyjából-egészében rejtettek, nem tudatosultak, tehát a kutató feladata láthatóvá tenni őket. Szerkezetileg a személy életútját tőle kívül álló, illetve abba ágyazott két folyamatstruktúra ("pálya") befolyásolja: az egyik az adott társadalom kulturális mintázata, az értékek, a normák intézményesült mintája (ez a beágyazottság). A másik a kontrolvesztést előidéző, a társadalom heteronóm képződményei, az előre nem látható, váratlan események (háború, holokauszt, gulág, fogság, válságok stb.), vagyis az életpályán kívül és felette álló, a személy akaratától független kényszerek, amelyek az élet szenvedéseit okozhatják. Átfordítással azt mondhatjuk, hogy szubjektív intencionális "cselekvéssémák", az életutakba ("pályákba"), a társadalmi makrostruktúrákba ágyazottak, amelyek potenciális veszélyeket jelentenek a személy életútjának normális menetére, "görbe pályákra" kényszeríthetik. Röviden: Schütz az élettörténeti elbeszélőt a társadalom makrostruktúrájába ágyazza, amely hierarchikusan szervezett és ellenőrzött helyzetekből és különböző más heteronóm társadalmi körülményekből áll. Ezek egyrészt a társadalmi-kulturális mintázat, amelybe a személy beleszületik, másrészt pedig a személytől független külső kollektív és/vagy makrostrukturális anonim körülmények, amelyek "görbe pályára", kényszeríthetik a személy életútját. Láthatóan, itt is érvényes a weberi gondolat schützi átfordítása, vagyis az, hogy interakció fenomenológiai rekonstrukciója értelmében, egyrészt különbséget kell tenni az elbeszélő, mint társadalmi cselekvő élettörténeti konstrukciója és a jelenséget kutató konstrukciója között. A folyamatstruktúra a kutató konstrukciója, ennek lényeges eleme, hogy Fr. Schütze megközelítésének középpontjában nem az elbeszélő életútjának intencionális szakaszai (1. a szándékos lépések, 4. a pozitív változások) állnak és ezek rekonstrukciója, hanem azok a személy fölött és kívül álló társadalmi makrostrukturális, illetve heteronóm képződmények rekonstrukciója (3. kényszerítő erejű társadalmi minták, 3. a heteronóm társadalmi körülmények, a szenvedés), amelyek a személy életútját "görbe pályákra" téríthetik, ami a személy társadalmi (közösségi) kizárásához, devianciájához, marginalizációjához (munkanélküliség, alkoholizmus, hajléktalanság stb.) vezethetnek.

Az interjúk konverzáció - és tartalmi elemzése vezette el Schütze-t "pályák" fogalmának megalkotásához, lényegében, egy a szóbeli történetekből absztrahált elmélet kidolgozásához, amely a potenciális szenvedést okozó, hordozó heteronóm társadalmi körülmények megértésére, magyarázatára szolgál. Schütze "pályák" fogalma és elmélete ugyanakkor a társadalmi tények egy sajátos elgondolására utal, amely által lehetséges az objektíve potenciális fenyegető helyzetek láthatóvá tétele az élettörténeti elbeszélés szekvenciális, életútelemezése során. A probléma, hogy miközben a cselekvési sémákat azonosítani lehet az élettörténeti események és cselekedetek elemzése révén, viszont nincs válasz arra, hogy mi történik az elbeszélő alannal a szenvedés egy időszaka után, amikor "a görbe pályát" pozitív változás követi az életében (például kigyógyul az alkoholizmusból,

kiszabadul a fogságból stb.). Következésképpen, az élettörténet támasztó pillérét képező életút szekvenciákra összpontosító elemzése nem elégséges. Elemzésbe be kell vonni az élettörténet egészét, tehát nem lehet tematikailag leszűkíteni (például nem lehet csak az alkoholistává válás, a fogság stb. időszakára korlátozni), s nem lehet csak az életút/életpályák szekvenciákra tekintettel lenni, mivel a “görbe pályák” előtti és utáni élet-történések éppúgy beágyazottak az elbeszélő élettörténetének egészébe, mint az alany egyéb tapasztalatai és élményei. A szűkített tematikai tagolás statikussá merevíti a tulajdonképpen dinamikus élettörténetet, miközben a jelen időszakra összpontosít, nem vesz tudomást az élettörténeti elbeszélő múltjáról és lehetséges jövőjéről. Ugyanis az elbeszélő alany élete nem az adatfelvétel pillanatában látott napvilágot és nem akkor ér véget, amikor lezárult a dialógus, előtte és utána is beszélő-cselekvő szereplője volt, marad és lesz a társadalomnak. Ezért, mint korábban is hangsúlyoztuk, a szekvenciális, tematikai tagolások olyan műveleti eljárások, amelyek önmagukban, mint életút-fragmentumok nem állnak meg, csak akkor érvényesek és megbízhatóak, ha az élettörténeti elbeszélés egészének kontextusába ágyazzuk őket.

Anselm Strauss (alapozó elmélet) hatására, illetve vele párhuzamosan Schütze és G. Riemann kidolgozták a “kollektív pályák” elméletét.³⁰ Ennek alapvető posztulátumai a következők:

1. A társadalmi valóság összetett szimbolikus aspektusai és a társadalmi interakció nem értelmezhetők a mindennapok rutinhelyzeteiben és kommunikációjában,
2. A társadalmi szituációk nem csak az adott társadalmi rend kifejeződései, hanem képesek váratlan szenvedést és zavart is okozni a társadalmi élet különböző szintjein,
3. A legmélyebb szenvedés az ilyen zavarokból származik, amelyek az interakció alapját képező együttműködés, szolidaritás és reciprocitás eltűnése esetén lépnek fel.

A folyamatstruktúrákat magába integráló, illetve abból felépített “pályaelméletét” Schütze, láthatóan, nem csak egyéni, egyedi, személyes életutak eseteinek szekvenciális elemzésére tartotta alkalmasnak, hanem a kollektív cselekvésekre (csoportok, társadalmak), amelyek “görbe pályáit” a diktatúrák, háborúk, drasztikus változások stb. jelenítik meg. Mindezek a makro-események kihatnak, így vagy úgy befolyással vannak a személyes életutakra. Azt, hogy a személy ezeket a szubjektív szándékán kívül eső, anonim körülményeket, eseményeket hogy magyarázza, értelmezi, s ezek milyen jelentéssel bírtak számára, vagyis tapasztalatai szerint ezek negatívan vagy pozitívan befolyásolták életútját, az élettörténete kontextusának egészéből derül ki. Azonban a probléma itt is, mint általában az “életrajzi” interjú egészének esetében is, az, hogy miként lehet agregált élettörténeti adatbázist szekvenciális elemzési keretek között feldolgozni és elemezni. Fr. Schütze eljárása alkalmas abban esetben, amikor egy személy életpályáját elemezik, viszont amikor több személytől az azonos eseményekben játszott szerepét, vagy tanúságát különbözőképpen adják elő elbeszélt élettörténetükbe ágyazva, amelyekben a tematikus szálak sokfélék, különböző szintűek, akkor inkább a tematikus (esetleg a szerep elmélet) eljárásainak alkalmazása jöhet szóba. Az elbeszélt élettörténet dinamikus természetéből adódik, hogy az elbeszélő alany életének egy-egy szakaszát élettörténete egyéb összefüggéseinek bevonásával tudja elmondani. Mindazonáltal, Schütze a chicagói iskola hagyományaiából kiindulva fontos fogalmi-elméleti konstrukciókat dolgozott ki egyrészt a konverzáció-elmélet alkalmazásával a “cselekvési sémák”, a “pályák” elméleti általánosításával. Másrészt az alapozott elmélet bevonásával, Reimann-nal közösen, az intézményi és társadalmi kontextusban gyűjtött és elemzett adatok révén megalkotta a “társadalmi valóság alap strukturális folyamatának”

³⁰ Reimann, Gerard – Schütz, Alfred. 1987. “Some Notes on a Student Research Work-shop on Biographical Analysis, Interaction Analysis, and Analysis of Social Worlds.” In: *Biography & Society Newsletter*. 8. pp. 54–70.

elméleti modelljét, amelyek az úgynevezett “elméleti épületblokkokba” szerveződnek, mint például a “karriermodell”, a társadalmi világok, milliök, a társadalmi mozgalmak fejlődése és változása. Schütze úttörő munkássága több kapcsolódási lehetőséget is magában hordoz. Így például fenomenológiai kiindulópontnak a kiegészítése az abdukcióelmélet (Peirce 1933/1980) pragmatikus műveleti eljárásával, amely a következtetés folyamatára vonatkozik, vagyis az adatokból haladunk a hipotézisek felé, ez a megközelítés összekapcsolja Schütze szövegelemző eljárását Oevermann objektív hermeneutikájával. A narratív történetformák kutatása számára ez azt jelentheti, hogy a különböző fenomenológiai és pragmatikus belátások útján láthatóvá lehet tenni bizonyos válsághelyzetekben az új társadalmi gyakorlatok struktúráinak kialakulását és intézményesülését.

6. A forgatókönyvek

Úgy tűnik, hogy a pályák elméletét az én-rendszerben alkalmazott élettörténeti forgatókönyvek (life history script) egészíthetik ki, amelyek általában a séma jellegű alakzatokhoz tartoznak. A sémák és képek fogalmának megalkotása Barlett nevéhez fűződik, aki az emlékezésben először felidézett domináns jegyeket képek formájában vagy leíró módon a nyelv használatával vélte megjeleníthetőnek. A sémaszerű alakzatok közös jellemzője az egyedi eseményekből és alakzatokból (észleletekből³¹) kiszűrt általánosítás meghatározott szintje, valamint az információ-felvételben - és feldolgozásban (értelmezésben) teljesített szabályozó szerep.³² A köznapi észlelésnek a jellemzője, hogy időben szervezett. Például az olvasás, a meghallgatás, a tapintási érzékelés és a nézés is olyan begyakorolt tevékenység, amelyeknek időbeli lefolyásuk van. Mindezeknek egy korábban már létrejött struktúráját sémának nevezik. A sémák irányítják az észlelést, és annak nyomán módosulnak. Az észlelés köznapi értelemben nem igényel emlékezést, azonban olyan tevékenység, amelyben mind a közvetlen múltnak, mind a távoli múltnak jelentősége van a jelenben. Az eredeti értelemben vett emlékezés – a múltbeli tapasztalatok felidézése – ilyen tevékenység, hasonlóan a képzelet, a beszéd, a gondolkodás és a megismerés minden más formája is. (U. Niesser 1984:24–25). Ugyanakkor nemcsak időbeli, hanem térbeli mintákat is anticipáljuk, más szóval: az észlelés a térbeli és időbeli folytonosságtól függ, hasonlóan a cselekedetekhez és mozgásokhoz, ugyanúgy szerveződik, elvárások irányítják. Miközben észlelésemmel, cselekvésemmel nem produkálok semmi új dolgot, de nem is pusztán régi dolgokat ismétlek meg, vagyis az észlelő-cselekvő a világ

³¹ Az észlelés alapvető kognitív tevékenység, az észlelés az a terület, ahol a megismerés és a valóság találkoznak, az észlelés lényege, hogy milyen is a környezet, valamint a hozzá való alkalmazkodás. Minden észlelő szervezetnek rendelkeznie kell meghatározott struktúrákkal, amelyek képessé teszik arra, hogy a környezet bizonyos aspektusait inkább észrevegye, mint másokat, sőt arra, hogy egyáltalában bármit is észrevegyen. Az észlelést olyan tevékenységnek fogják fel, amely időről időre akkor lép fel, amikor az észlelő anticipációs sémái képesek összhangba kerülni a környezet által nyújtott információkkal. Az észlelés függ az észlelő jártasságától és tapasztalatától, mindattól, amit az észlelő már előzőleg tud (Lásd: U. Neisser: *Megismerés és valóság*. Budapest. 1984. Gondolat. 14–22).

³² Mit tesznek a sémák? – kérdezi Bartlett, válasza, hogy lehetővé tesznek egy speciális alkalmazkodó reagálást, Más szóval: orientáló funkciójuk van. A képek szerepét pedig a sémából kiválasztott bizonyos mozzanatokban jelöli meg. A sémák vagy keretek (felváltva használja) nem függetlenek az adott személy vágyaitól, érdeklődésétől, eszményeitől, amelyek keresztezik a múltbeli tapasztalatok időrendi szerveződését. Más szóval: az emlékezetnek “személyes íze van”, azért, mert “a felnőtt emberi emlékezet működésének sémák szerveződésére van szüksége, ami viszont egy adott személyre sajátosan jellemző vágyak, ösztönök, érdeklődések és eszmények kölcsönhatásának függvénye.” (Lásd: F. C. Bartlett 1985. *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest. Gondolat. pp. 302–309, 307.)

része, alakítja a világot, és a világ is alakítja őt. Niesser megközelítésében a séma a teljes észlelési ciklusnak az a része, személy által interiorizált, a személy tapasztalatai módosíthatják, és az észlelt dologra nézve valamiféleképpen specifikus. A séma tehát információt vesz fel, meg is változik az információtó hatására, irányítja a mozgásokat és a felderítő tevékenységet, melynek révén még több információ válik hozzáférhetővé, s az újabb adatok tovább módosítják (Niesser 1984:62). Röviden: a séma egyszerre a cselekvés mintája, és minta a cselekvéshez – jegyzi meg ugyanott Niesser. A séma fogalmával rokon Goffman keretek fogalma, amellyel a kontextusnak és a jelentésnek a megismerő tevékenységben játszott szerepét hangsúlyozza.³³ A hétköznapi társas élet eseményei konvencionálisan kialakított keretek között megváltoztatják – átalakítják jelentésüket (lásd: a színházi előadás kulcspéldáját). Normális körülmények között a tárgyaknak és az eseményeknek jelentésük van, cselekvési lehetőségeket biztosítanak, következményeik vannak múltbeli és jövőbeli történésekre, szervesen hozzátartoznak egy nagyobb kontextushoz, azonosságuk van, mely túllép fizikai tulajdonságaikon. Ezeket a jelentéseket valóban észleljük is és ugyanakkor osztályozzuk is. Mind az osztályozásra, mind az észlelésre megvannak a sémáink, akarva-akaratlanul minden mást figyelmen kívül hagyunk. Más szóval: a sémák a szelektív figyelmet irányítják, amely Niesser bizonyító eljárásában vonatkozik a nézésre, a hallásra, a tudatra mint szellemi tevékenységre, amely változó és kontextus-függő. Ma már közismert, hogy a tudományos megfigyelés, mint az észlelés egy módja, nemcsak jártasságot, tapasztalatot feltételez, hanem mindig magán viseli, magába ötvözi a helyi megfigyelési és az ebből adódó értelmezési hagyományt, más szóval: a megfigyelés, észlelés kultúrába, illetve paradigmá(k)ba ágyazott. A megfigyelési, értelmezési hagyomány azonban nem statikus, hanem időben változó, különben nem volna lehetséges az újítás.³⁴ A hagyomány tehát gadameri értelemben is észlelési, megfigyelési sémákat közvetít, amelyek részei az adott tér-idő tudáskorpuszának, ezek az időbeli-térbeli sémák egyfajta kognitív térképeket (Tolman) alkotnak. Az egyén számára a kognitív térképek, amely a szociokulturális szerveződések alapján változó, orientációs sémákat jelentenek. Az élettörténeti/önéletről elbeszélésekben a kognitív térképek tárolják a tornyokat, szokatlan épületeket, emlékműveket, egy város struktúráját, a tájat stb. A kognitív térképek tehát észlelési sémák, egymásba ágyazódnak, információt vesznek fel, és irányítják a felderítést, a tájékozódást, a megfigyelést, az emlékezetfelidézést. Nemcsak felderíteni tudunk e sémák által, hanem elképzelni is. Például egy adott helység lakója tudja, hogy ha ránéz településére, mit fog látni, vagyis hogy minek látását várhatja el, nemcsak sorrendiségében látja a tárgyakat, hanem egymásba ágyazottságukban is, mindegyikükkel ciklikus kapcsolatot tart fenn. Bartelett joggal állapíthatta meg, hogy az emlékezést az észlelés táplálja, hogy a képzeletbeli rekonstrukció és konstrukció, ami rendszerint képi és nyelvi formában jelenik meg, sohasem pontos, és egyáltalán nem is fontos, hogy ilyen legyen.³⁵ Ugyanakkor fennáll a felejtés, vagyis idővel bizonyos részletek eltűnnek, azonban mindig kiismerjük magunkat az ismerős tájon. A felejtés a beágyazott séma kisebb részleteit érinti nem pedig az egész nagy struktúrát (Niesser 1984:124, 134).

³³ Goffman, Erving. 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest. Gondolat. pp. 545–739.

³⁴ A kérdés bővebb kifejtését lásd: Barnes, Barry – Bloor, David – Henry, John. 2002. *A tudományos tudás szociológiai elemzése*. Budapest. Osiris. pp. 72–151.

³⁵ F. C. Bartlett 1985:307. Erre talán a legjobb példát Heller Ágnes visszaemlékezése szolgáltatja: "Sokszor előfordul, hogy miután megjelentek részletek ebből a memoárból, valaki felhívott, vagy levelet írt, és "bebizonyította", hogy ez meg ez nem úgy történt. Erre azt feleltem, hogy 'itt emlék áll emlékek szemben.' Ki tudja, hogy mi történt, én így emlékszem, te pedig amúgy. Kicsit másképpen emlékezünk." Konkrét példa Litván György és az 1956-os eseményekhez kapcsolódik. (lásd: Heller 1998: 390).

A beszéd-cselekvés észlelése sem különbözik radikálisan attól, ahogyan más eseményeket észlelünk. Ugyanis nemcsak hangokat észlelünk, amikor beszélgetünk, hanem eseményeket is. Következésképpen a sémák a mindennapi tapasztalatban formálódnak, szociokulturálisan meghatározottak, az egyén megtanulja őket, vagyis a társas tapasztalatok többé-kevésbé standardizált készleteit a szocializáció útján sajátítja el. A séma az én – észlelését általa teszi lehetővé, hogy a másiról való tudáson alapul (Niesser 1984: 186). Más szóval: társas relációkba ágyazott.

A séma, mint szó volt róla, sokféle konkrét megnyilvánulási formát ölel fel: keret, prototípus, mintapéldány, pálya, szerepképzet, személyiségtipológiai kategóriák, történet-séma, forgatókönyvek stb. Egyetértés van abban, hogy a szabályszerűen együtt járó cselekvés vagy történet-sor mentális sémájának érvényességét mindig társas konszenzus és kulturális mintázat biztosítja. Az élettörténeti forgatókönyv gondolata ebből a felismerésből származik, vagyis abból, hogy az élettörténet/önéletrészlet szerkesztése nem más, mint egy sematizálási folyamat (Barclay 1986). Az életpálya szekvenciális folyamatában formálódnak meg az én-elbeszélések sémái, szerkesztésmódjának kulturálisan érvényes, konvencionális mintázatai, amelyek befolyásolják az önreflexió menetét és végeredményét. A sematizálás kidolgozása két irányban történik: az első, az alaki szerkezet, a történet-sémái (minták), vagyis az elbeszélés szerveződési módja, amely a lineáris időben történik. Azonban itt nem kronologikus időről van szó, hanem megélt, személyessé tett és személyes sorson átszűrt időről, amit "biográfiai időnek" is neveznek. Ebben az időérzékelés, az időtagolás sajátos módon valósul meg: az idő lassulása, gyorsulása, stagnálása személyes élményként létezik. Ami befolyással van arra, hogy az élettörténet/önéletrészlet elbeszélője miként alakítja az elbeszélésének belső arányait. Más szóval: azt, hogy mit emel ki, mit hagy el, hogy fonja, tagolja elbeszélésének fonalát, annak függvényében, hogy az egyes életkori szekvenciáinak történetei mennyire esemény- és élménytelítettek. Ugyanakkor az élettörténetnek/önéletrészletnek "külső támpontjaira" is figyelmeztetnek, mint az intézményes szocializáció fokozatai (iskolától a nyugdíjig). Az élettörténetnek ez a formális rendje, egy általános forgatókönyvet képvisel, hasonlóan az adott kultúra konvenciói, hagyományai is (az iskola időtartama, házasság ideje, az időskor társadalmi megítélése stb.).

Pataki Ferenc megállapításában a személyiségnek, a személyes élménynek és a külső mintázottságnak ez a sajátos összeszövődése képezi a séma működésének az alapját és keretét (Pataki 2001:334, 2).

A sematizálás másik vonulata a "személyes sorsdráma eseménymintázatának és irányának" kevésbé látható mozgását ragadja meg. Ezt Pataki "sorsdinamikának" nevezi, amit Gergenék nyomán, az élettörténet/önéletrészlet mozgásirányának megjelölésére használ, vagyis az életesemények hullámzásait, a tragikus töréseket, kudarcokat, sikereket, elbukásokat és felemelkedéseket kívánja ezzel láthatóvá tenni, azt, ahogyan mindez "leképződik" a személyes sorsban. Bevezeti az "érzelmi tónus" fogalmát, amin a retrospekció pillanatának hangulatát érti, amely egyneműsíti az eseményeket, s ezzel egységes jelentést és jelleget nyújthat az élettörténeti elbeszélésnek. Ebben az értelemben beszél élettörténet-idillekről, siker- és kudarc-történetekről, tragédiákról, jellegtelen elegyes történetekről stb. Mindezek láthatóan forgatókönyvek (Goffmann terminusában keretek), Fr. Schütze pályák elméletébe integrálhatók. Epizód-szerű self-narratívákból (mikro-elbeszélésekből) építkeznek, amelyeknek háttérben a cselekvő-elbeszélő intenciói húzódnak meg, azok a motívumok, amelyekből kiindul és amelyekre alapozza cselekvését. Jellemzőjük mégis, hogy sematikusságuk az egyén környező világába való beágyazottságából származnak. Leggyakoribb epizód-sémáknak tartja Pataki a "boldog gyermekkort, a barátságot

(nemzedéket), a szexualitást, valamint az alapvető antropológiai léhelyzeteket, mint a születés, házasodás, halál, magányosság, betegség. A személyes élményeket, amelyek tájhoz és a térhez-időhöz s a benne való mozgásra utalnak, megtérési élményeket, személyes siker- és kudarcélményét, konfliktusokat, a “történelemmel való találkozást” stb. Ezek a epizódok, forgatókönyvek a leggyakoribbak, noha kontextusuk eltérhet.

A forgatókönyvek lényegében a közvetlen és közvetett tapasztalatok megértési-értelmezési keretei, amelyek konvencionális mintákat követnek, érvényességüket az adott kultúra legitimálja. Az önéletírói forgatókönyvek három altípusát rögzítette Pataki, amelyeket nem tart “tisztá típusoknak”. Ide sorolja az élettörténeti krónikát (lineáris konstrukció), az élettörténeti novellafüzért, vagy hangulatélményeket (lazább szövéssű, reprezentatív életeseményeket, epizódokat mutat be), valamint az élettörténeti esszét (az életfilozófiai eszmék logikája szerint felépített). Ezek gyakran összeszövődnek, vagyis egymásba játszanak, s csupán hangsúlyeltérések vannak közöttük (Pataki 2001:335-336).

A forgatókönyveket olyan “konfekciórúhának” tartják, amelyet az egyén magához igazít. Alapjában minden élettörténet kísérlet arra, hogy a múlt történeteit egy átfogó értelmezési keretbe, sémába illesszék, például a nemzedéki közös élmények mintázata kollektív sémaként, keretként, kontextusként működik, ami azt is jelenti, hogy korábbi nemzedéki mintákat is felhasználnak az élettörténet/önéletírás szerkesztése során (Mannheim, Eliade, Gaset).³⁶ Ez nem azt jelenti, hogy utánozzák, hanem azt, hogy hozzá kapcsolódó viszonyukat “szabadon” alakítják, ami nem vonja maga után a folytonosság megszakítását.

Pataki Ferenc mintegy száz író önéletírásának adatbázisán vizsgálta meg a forgatókönyvek alaki szerkezetét, dinamikus jellemzőit és mikro-szerkezetét. Eredményei figyelemre méltóak az élettörténeti adatbázisok elemzése tekintetében is, azért is, mert két lényegében eltérő személyes adatbázist állít párhuzamba, illetve analógiába, az interjútechnikával nyert élettörténeteket és az írói önéletírásokat.

A forgatókönyvek alaki szerkezetét, vagyis a történetsszervezés módját, mint említettük, önéletírások alapján vizsgálta, amelynek keretébe illesztette az időszerveződést és a pszichodinamikai szerkezetet, ahhoz, hogy a történetssémákat és fejlődéseszmét láthatóvá tegye. A vizsgált személyek önéletírás-vázlatából két típust emelt ki: az “eseményközpontú, epizodikus élettörténeti krónikát” és az “élményközpontú önreflexív és értelmező-minősítő élettörténeti” elbeszélést. Az eseményközpontú típus jellemzői – a vizsgált anyagban – a lineáris felépítés, a külső referenciákra való utalás, emiatt erősen sematizált, sztereotip “láttelepek” sokasága. A referencia, a “külső támpontok” a vizsgált anyagban főleg az intézményes szocializációra (iskola) vonatkoznak, amelyek kiegészülnek a munka- és családtörténettel (Pataki 2001:340). Ebben az esetben azt mondhatjuk, hogy a forgatókönyvi séma alaki szerkezete a következő: iskola – munka – család. A relevancia másik pontját, az életkori szakaszok képezték, amelyeknek koherencia-teremtő voltát a fejlődés-növekedés, annak intézményi pozícióval vagy életkorral konkretizálódó szakaszai alkották. Pataki Ferenc által erre az esetre szerkesztett forgatókönyv alaki szerkezete így alakul: gondtalan gyermekkor – általános iskola – középiskola – főiskola – első munkahely – házasságkötés, az első gyermek – az élet: minden jól alakul (Pataki 2001:341). A forgatókönyvek alaki szerkezete alapján elhatárolt két típus közötti különbséget a nézőpontban és a

³⁶ A nemezedéki közös tudat, szellemi sőt fizikai együttlét eszményi állapotának kidolgozása, mindig a korábbi nemezedék tagadásával történik, azonban a mai megfigyelő jól látja, hogy nincs cezura köztük, hanem folytonosság tapasztalható. Jó példa erre Mircea Eliade nemezedéki manifesztuma. (lásd: Eliade, Mircea. 1991. *Memorii I–II*. Bucuresti. Humanitas vö: Pászka Imre. 2006. *Élmények, érzelmek és egzisztenciák struktúrái*. In: Pászka Imre. 2006. *A fordított folyamatok struktúrái*. Szeged. Belvedere. pp. 209–223.

koherencia-teremtés módjában látja. Az eseményközpontú típusban (krónika) túlsúlyban van a külsővonatkozási keretekre utaló eseménytörténet, s az epizodikus emlékezetre támaszkodik. Az élményközpontú típusban a belső történések (az élmények) vannak túlsúlyban, amelyeket általánosít az alanya, amit szemantikus emlékezetben tárol. A két fő típus mellett további három alárendelt forgatókönyv-alakzatot is felvázolt: az egyik a tiszta időtagoláshoz folyamodik (évszámok – iskola), a másik a térbeli migráció rendjét követi (gyermekkor Z faluban, iskola R városban stb.), a harmadik a monotematikus élettörténeti forgatókönyv, amely az érdeklődési kör, tevékenység mentén építi fel az elbeszélést (Pataki 2001:342).

Noha a forgatókönyvek alaki szerkezetének Pataki által élettörténeti interjúk és önéletrészek alapján kimutatott típusai hasznosak, arra is figyelmeztetnek, hogy az ilyen és ehhez hasonló elhatárolások és vonatkozási keretek megvonása mindig az élettörténet tartalmi hangsúlyainak a függvénye. Az önéletrészek esetében is fennáll ez a helyzet, de különösen az interjú vagy kérdőíves eszközökkel, illetve azok kombinációjával nyert adatbázisokra érvényes a megállapítás. A forgatókönyv alakzati sémáját, keretét ugyanis nagymértékben befolyásolhatja a kutató érdeklődési köre. A megállapítás érvényes lehet a forgatókönyvek "dinamikus jellemzőjére" is, amit Pataki a történetiségek fejlődésgondolatának, az anticipatív (előlegező) és a nyilvános történeti események "leképződésének" láthatóvá tételére vezet be az önéletrészek elemzésébe. Mindezek a mozzanatok azonban jelen vannak az élettörténetekben is, így jogos az a belátásunk, hogy a történetiségek rögzítése, s egyáltalában a különböző sematizálási, tipizációs műveletek a pályák elméletében alkalmazhatók, mivel az anonim környező világ hatásait az én szintjén jelenítik meg. Itt lényegében arról van szó, hogy minden sematizálás vagy tipizálás újabb sematizálási vagy tipizálási eljárást involvál. Maga a beszélő-cselekvő is sematizál erre épül rá a kutatói sematizálás. Például a fejlődésgondolat, vagyis az a tény, hogy az egyén élete folytonos változás, gyarapodás, hogy a fejlődés eszméje elválaszthatatlan a múlt elbeszélésének folyamatától, hogy a jelen, az önreflexió pillanata, az itt és most nemcsak visszapillantás, hanem előre pillantás is stb. a narratív történetformát az identitás mentén történő integráció és kiterjesztés sematizálásra teszi alkalmassá. A legegyszerűbb történetiséma is az "egyenletes gyarapodás" képét mutatja, ugyanis a jelenből visszatekintve az intézményes és informális szocializáció szakaszait számba vevő egyén életútját általában egyenes vonalúnak láttatja. Az élményminta ebben az esetben a "gondtalan gyermekkor", amit Pataki naiv-idillikus történetisémanak nevez. Gyakoribbnak tartja a "megtört ívű pályarajzot", amelyben szerepel a törés, a fordulat, a válság, majd a kiemelkedés a "gödörből". Ez a történetiséma a siker – kudarc, csapás, törés – újra felemelkedés görbét követi, s amelynek mély hagyománya van a nyugati elbeszélésben (lásd: a népmesék próbatételét). A séma láthatóan személyközpontú, nem számol az anonim körülményekkel, mint a "görbepályák" elmélete, de végeredményben hasonló a gondolatmenet. A próbatétel történetiséma újabb sematizálásra nyújt alkalmat: például a sorsszerűség képzete mentén, amely az emberi létezés antropológiai velejárója (betegség, halál, stigmatizáció, kiközösítés, válás, teljesítménykudarc, gyökerek elvesztése), a "megtérés" élménye mentén (vallási, spirituális élmény formáit). Tény viszont, hogy minden fordulat bármely egyén életében identitásátszerkesztési művelettel járhat együtt, amely az az egyén környezetébe való integrálódásának kiterjesztését vagy beszűkülését vonja maga után. Más szóval: átrendeződik az identitás szerkezete, tartalma új elemekkel bővül vagy szűkül (a hívő, a szülő, apa vagy anya szerepek mint identitásjelölő kategóriák szerepe, negatív-pozitív töltete megváltozhat).

“A fent – lent - újra fent” (Gergen, Erikson) történet-sémák a leggyakoribbak, arra is felhívják a figyelmet, hogy az élettörténeti/önéletrírás elbeszélések sajátos “iránnyal” is jellemezhetők. Nem véletlen, hogy a Gergen házaspár a sémákat “irányjellemzőkként” értelmezték, és alkalmasnak tartották, mint látni fogjuk, az önéletrírások elemzési síkjának leírására.

A fentebb vázolt sematizáló, tipizációs eljárások az élettörténet/önéletrírás makro-szerkezetének “rendjét” írták le, természetesen ez csak nagyvonalakban megrajzolt, hiszen a téma, a tartalom függvényében további strukturális elemekkel bővíthetők. Van egy másik, mélyebb vonulata is az élettörténetek sematizáló eljárásának, ez az elbeszélés motívumok (mikro-narratívák) mentén tipizál. A forgatókönyvek építőelemeiről, mikrovilágáról van szó, éspedig: az én-elbeszélésekről (self-narratívumokról), az élettörténeti eseményekről, epizódokról, kapcsolatmintákról, minősítő-értékelésekről, értelmező kijelentésekről, deklarációkról, élménytípusokról, tematizációkról. Látnunk kell azonban, hogy a különböző sematizáló és újabb sematizálást involváló eljárások végül is egymással fedésben vannak. Jól mutatja ezt Pataki Ferenc hermeneutikai beállítódása, aki a fentebb sémák mellett a továbbiakban az élettörténetek mikrovilága (“őselmények”, ahogyan nevezi) mentén tipizál. Hasonló eredményekhez jut, amikor “a boldog gyermekkor” ideológiáját a boldogtalan, fájdalmas gyermekkor, a társas kötődés (barátkozás), társas orientáció, társas történetek (szociális érdeklődés), társas beágyazottság (biztonságérzet alapja), ellentétét a társas elszigetelődés motívumait (megbélyegzés, gúny, csúfolódás stb. élményét) vizsgálja. Továbbá elbeszélés motívumok mentén végezett tipizációi: a szerelem (mint élettörténeti kulcsemény), a nemi identitás, lázadás, önletrajzi terek (tájélmény), sikeresség, sikertelenség, teljesítmény (lásd: fejlődés, növekedés, változás eszméjét), a személyes lét értelme az érzelmi koherencia megteremtésében (önreflexió), kompetencia (társas-szociális, tárgyi és szellemi), egyéniségalakulás (a szocializáció sztereotipizált sémája), társadalmi és személyes identitás közötti feszültség, életpelvek, tanulságok, konfliktusok (szülői, iskolai, személyközi, munkahelyi konfliktusgazdálkodás), időarányosság (szimmetria, aszimmetria). Mindezeknek az elbeszélés motívumoknak konkrét alakját befolyásolják a kulturális minták, az adott történeti-társadalmi kontextusok, a naiv pszichológia előfeltevései.³⁷ A forgatókönyvek mikrovilága alapján szervezik, jelentéstelté teszik, koherens egységbe rendezik a narratív történetformák heterogén eseményeit, élményeit. Más szóval: a forgatókönyvek “nyersanyagát a mikro-elbeszélések (self-narratívumok)” képezik, bennük fedezhető fel az élettörténetek “jellegzetes” tematizációi, a személyi és családi legendáriumok epizódjai (Pataki 2001:348-355, 356). Az önéletrírások/élettörténetek folyamatos újraszerkesztése, újraírása mindig a kontextusok megváltozásából származik,

³⁷ A naiv vagy népi pszichológia elmélete a kognitív tudományok reprezentációs rendszerébe illeszthető, és arra utal, ahogyan mi, a hétköznapi emberek magunk és mások viselkedését értelmezzük, illetve értelmezésére alkalmazzuk. Ezt még “vágy-vélekedés” pszichológiájának is szokták nevezni. Az elmélet abból az előfeltevésből indul ki, hogy a reprezentációs elmefelfogás nem egyszerűen tudományos elmélet, hanem megfelel neki egy naiv elmélet is az emberi viselkedés oksági viszonyai tekintetében, amely irányítja eligazodásunkat a köznapi társas életben és egyben a kommunikáció világában. Tehát, itt arról van szó, hogy a kognitivisták, akik az intencionalitásra helyezik a hangsúlyt, összekapcsolják a reprezentációs (ebben az esetben a naiv pszichológiát) és a kommunikációs aspektust. Ugyanakkor a naiv pszichológia instrumentalista is (Dennett 1987), abban az értelemben, hogy elismerik az embereknek tényleg vannak vélekedéseik és vágyaik a népi pszichológia által képviselt változatában ugyanúgy, ahogy tényleg van súlypontjuk, és a Földnek van Egyenlítője. Itt a lényeg az, hogy szándékot tulajdonítanak az embereknek (ágenseknek), vagyis nemcsak szándékkal bíró lénynek tekinti - a naiv pszichológia - az embereket, a másikat, hanem olyan rendszernek, amelynek vélekedései vannak a világról, s feltételezi, hogy a másoknak is modellje van arról, hogy én mit teszek. Szociális rendszerről van szó, Más szóval: hétköznapi tudásmintáról, amelynek példája a forgatókönyvek (Schank-Abelson 1977). Az elmélet gyökerei W. Wundt (1898) és tanítványaira (Titchener 1921) vezethetők vissza. Egyáltalában a reprezentáció (Durkheim, Moscovici, László) és kommunikáció versengéséről van itt szó. (lásd: Pléh Csaba: *A humán kommunikáció a megismerés-tudomány perspektívájából*. In: 1999. *Társadalmi kommunikáció* (szerk. Béres István – Horányi Özséb). Budapest. Osiris Kiadó. pp. 230-244.)

amelyek maguk után vonják mikro-narratívák identitás szerkesztésében az integrálódás kiterjesztő vagy szűkítő változatait.

Az itt vázoltakat egy másik perspektívában is elhelyezhetjük, legalábbis Szophoklész óta tudjuk, hogy az egyén nem képes önmagáról töprengeni anélkül, hogy el tudna tekinteni az őt körülvevő világ reflexióitól. Ezek a reflexiók mind az egyén, mind a világ valósága tekintetében nem tartoznak kizárólag az egyénhez, nyilvánosak és eléggé felismerhetők ahhoz, hogy részt vegyenek az életről szóló párbeszédben. Következésképpen és általánosabb értelemben az életről szóló beszámoló klasszikus kritériuma: a reprezentativitásán keresztül közérthető kell legyen, és koherensnek kell lennie saját korával. Ebben az értelemben az önéletírás legalább annyira történelmi, mint személyes jellegű. Utaltunk rá, hogy Dilthey az önéletírást a történelem humán, magyarázó, leíró oldalaként fogta fel, Ranke pedig azt állította, hogy a történelem nem egyéb, mint a részt vevő személyiségekből készített párlat. Hegel pedig nem tett különbséget a történet és történelem között.³⁸ Mondhatni, hogy a történelem és az önéletírás ugyanazon érme két oldalaként fogható fel. Röviden: a szociológia belátásai sem nélkülözheti általában és speciel az élettörténet/önéletírás értelmezése során a történelemtudást. Azért kell hangsúlyozni ezt, mivel a szociológiai eljárások s azoknak különböző perspektívái beleütköznek a cselekvés, a társas relációk szerkezete, a köznapi tudás társadalmi háttére stb. kérdésekbe, mindezt valami időtlen jelenségként kezelik, s nem az adott történeti-társadalom kontextusában. Nem egyszerűen, már idézett, a Kroeber-Parsons paktum felújításáról van itt szó, hanem egy mélyebb belátásról, amely visszavezethet a szociokulturális idő-tér dimenziójának egységes szemléletéhez, miközben a részek analitikus vizsgálata továbbra is fenntartható.

A narratív történetformákat az értelemmel bíró ember saját maga értelemadásának tekinthetjük, ebben a belátásban sem az önéletírás, sem az élettörténet elbeszélés nem egyszerű jelzés vagy hivatkozás egy megélt életre.³⁹ Hanem feltételezhetően az önéletírás és az élettörténeti elbeszélés folyamatában teremtődik meg vagy épül fel maga az élet. Más szóval: a narratív történetformák az önéletírás és az élettörténet is a tapasztalat értelmezésének egy módja és újraértelmezése, ("amíg létezőnk", illetve "amíg fog a tollunk"). Az értelmezés és újraértelmezés magyarázó jellegű, mint általában a magyarázatok minden formája, az élet értelmezése is nagyban függ írója céljaitól, szándékaitól, azon keretek minőségétől, amelyek a magyarázathoz rendelkezésre állnak, továbbá azoktól a jelentéstartalmaktól, amit az adott kultúra és nyelvhasználat jelöl ki számára (J. Bruner 1993:38). A tapasztalás és az emlékezés, függetlenül, hogy milyen formában tárgyiasul (élettörténet, önéletírás vagy más által írt életrajz), már önmagában is konstrukció és rekonstrukció. Az önéletírás esetében még inkább, mint az élettörténet esetében, világosan kell látnunk, hogy az elbeszélő interpretációja az értelmező interpretációjával áll szemben, ami azt jelenti, hogy a szöveg, amely nyilvánosságra kerül, már írója, illetve elbeszélője által

³⁸ White, Patrick. 1981. *Flaws in the Glass: A Self Portrait*. New York. Penguin. White a társadalomban való létezés feltételeiről ír, arról, amely biztosítani tud egy elégséges szintű kongruenciát egy ember önmagáról való tudásáról egy tágabb közösség keretei között. A feladat "konstitutív retorikai" (*constitutive rhetoric*), vagyis együtt élünk magunkkal a társadalomban, ugyanis a társadalmi élet diskurzusát nem csak azért hozták létre, hogy megoldja a vitákat, a konfliktusokat, hanem azért is, hogy olyan valóságot konstruáljanak, amelyet minden egyén elidegenedés nélkül megélhet. Ennek illusztrálására Szophoklész *Philoctates* című művét használja, amelynek lényege, hogy az ember nem gondolkodhat önmagáról radikálisan vagy másképp anélkül, hogy ne gondolkodna a világ természetéről, amelyben létezik (P. White 1981: 21–22.)

³⁹ Bruner, Jerome. 1993. *The Autobiographical Process*. pp. 38–56. In: Folkenflik, Robert (ed). *The Culture of Autobiography. Constructions of Self-Representation*. Stanford University Press. Lásd még: Taylor, Charles. 1996. *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge. Cambridge University Press. (4. kiadás).

megformált és értelmezett. A kutatónak tehát egy konstrukciós és értelmezési keretbe ágyazott szándékok és konvenciók által megformált szöveggel van dolga, vagyis egy műfajjal, egy kész termékkel, amely nem az ő közreműködésével jött létre, mint az élettörténet. Konvencionális keretek között az önéletírás tartalmazza az emberi közvetítést, rálátást nyújt a viszontagságokra, megmutatja a főhős helyét egy virtuális kultúrában és elmondja azt a történetet, hogy miként sikerült a főhősnek “onnan” és “akkortól” “ide” a jelenbe jutnia.⁴⁰

7. Önéletírás szerkezete

A megtapasztalt élet, amely az önéletírásban kifejezésre jut, formailag – a konvencionális korlátok ellenére – sokban befolyásolt a szerző elbeszélő képességétől. Erre utal Henry James észrevétele: csak olyan emberekkel történnek kalandok, akik tudják, hogy hogyan kell azokat elmesélni (J. Bruner 1993: 4). Más szóval, miközben az önéletírás műfajilag változatlan, szinte eredeti 18. századvégén kialakult formájában megőrződött, ott áll mellette párhuzamosan egy (kutatói) interpretatív változat lehetősége is, amely részét képezi az általános és folyamatos életlehetőségekről szóló diskurzusnak.⁴¹

Narratív megközelítésben az életlehetőségekről szóló beszéd egyik főkérdése, hogy hogyan viszonyul a “cselekmény tájképe” a főszereplő “tudati tájképéhez”. A Greimas modellje egy tengelyt fektet a belső és a külső, vagyis a szubjektív és az objektív aspektusok közé. A tengely nyelvészetileg alapozott: a francia nyelvben modális tengely húzódik a *vouloirtól* a *savoir* és *pouvoir*on keresztül a *faireig*. Valamire vágyani (valamit akarni) azt jelenti, hogy a világ keveset foglal magába. Tudni azt, hogy mit akarunk, kilök minket a világba. Érezni azt, hogy el tudjuk érni, amire vágyunk, az még egy lépés kifelé. A képes lenni két értelmezéssel tölthető fel: episztemikussal és deontikussal. Az első azt jelenti, hogy valaki képes (vagy nem képes) valamire ügyessége és tudása által, a második pedig azt, hogy a társadalom megengedi-e vagy sem, hogy megtegyünk valamit. A Greimas javaslata a chicagóiak interakcionista hagyományába illeszkedik, vagyis az önéletírásnak végig kell hogy járja az utat a vágytól a cselekvésig, mintegy hidat képezve a szubjektív és az objektív, a belső és a külső között, ha össze akarja kapcsolni a kettő között lévő szakadékot.⁴²

Az önéletírás szerkesztésére is utaló eljárása kiegészíthető egy másik nyelvészeti belátással, amelyet “realizációs szabályok” (*realization rules*) megnevezéssel foglalnak össze, amit Cl. Geertz lokális tudásnak (*local knowledge*) nevezett, vagyis miként lehet eljutni a nyelv általános szabálykészletétől egyfajta lokális kifejezőmódokig, ugyanis az önéletírás csak akkor léphet be az életről szóló diskurzusba, ha lokális, helyi jelleget kap. Cl. Geertz a lokális jelleget a gyakorlatban beszédstílusként, idiolektusként határozta meg, amely az egyén saját

⁴⁰ A konvencionális önéletírás műfajok idealizált kulturális alakzatok, és sokfélék, amelyekben a főhős lehet a közérdeklődést hajszólo önzetlen, a családjáért mindent feláldozó, vagy pedig mint a *Bildungsroman*ban a tapasztalatból való tanulást eszményítik, vagy az emberi élet abszurditásának ironikus és páratlan megfigyelője, a védelmező anya, a spontán kifejezésre törekvő ember, a társadalom gaztetteinek áldozata, a meg nem értett ember mentegetőzése stb.

⁴¹ A feminista önéletírás kritika, amely megpróbálja megérteni, hogy a férfiak által meghatározott önéletrajzi műfajban miért kapnak marginalizált szerepet a nők, korábbi női biográfiai szövegekkel foglalkoznak, amelyeknek saját jelen idejünkben megvoltak a saját általános szándékaik, stílusuk és formájuk. Ezen munkák nem tudatosult volta és általános szándék nélkülsége érdekelheti a kritikusokat, és ez eszköze annak, hogy a korábbi önéletírásokat a gender témakörben folyó viták homlokterébe helyezték (Lásd: Mattelart, Armand. 1991. *La communication-monde: histoire des idées et des stratégies*. Paris. La Découverte.)

⁴² Greimas, Algirdas. 1987. *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*. pp. 63–83. A könyv 6. fejezete, amire utaltunk, a narratív nyelvtan elemeiről szól.

közösségére, környezetére jellemző nyelvhasználat.⁴³ Ebből az antropológiai perspektívából az önéletírás már életrajz, de igaz rá is, hogy alkotó tevékenység, hogy lokális, vagyis egy bizonyos időben és helyen leélt életről olyan valóságos elbeszélés, amely megosztható másokkal és nem választható el azoktól a személyektől sem, akikkel az önéletíró élete során kapcsolatban állt (J. Bruner 1993:44). Ez a megközelítés nem szól arról, hogy az önéletírás kinek a személyes alkotása, a lokális pedig vonatkoztatható ugyan egy személy közösségbe ágyazottságára, viszont a lokális reprezentációja különbözőképpen jelenik ott, ahol önmaga írja le, mint ahol másvalaki rajzolja meg. A személyes-lokális vonatkozása az önéletírásnak a tér-idő tartalmi identifikációjára utal, azt akarja hangsúlyozni. Egy adott lokális közösségbe/csoportba ágyazott egyén számos olyan lokális szabályt/normát tud, amelyek nem nyelvi jellegűek, mégis a lokális jellemzőinek hordozói, amit az önéletíró általában szóvá is tesz, gyakran metaforák használatával. Ilyenek lehetnek a táj, az épületek, az utcák, korcsoporti, baráti találkozások helyei stb.⁴⁴ A "lokális tudás" és a "realizációs szabály" elgondolások elsődlegesen szóbeli élettörténetek eseteiből absztrahált terminusok, alkalmazásuk a modern kor európai falusi, városi emberek által írt önéletírásokra lehetséges. És csak bizonyos megszorításokkal alkalmazhatók az önéletírások lokális stílusának, dialektusainak azonosítására. Az önéletírók általában szépírók, tudósok, akik tudatosan követik a nyelvtani szabályokat, s irodalmi nyelven írnak. Esetükben, de az előbbi esetekben is a lokális abban jut kifejezésre, hogy megnevezik a szociodemográfiai mutatókat és szociogeográfiai tereket (születési hely, családi származás, etnikum, táj stb.), s a hozzájuk kapcsolódó történeteket, élményeket.

Mindennek felidézése egy aktuális jelen tér-idő helyzetéből történik, amelynek szekvenciái múltból összerakottak. A visszatekintés az emlékezetre hagyatkozik, a múltból idézi fel emlékeit, Más szóval: saját magáról szóló és másoktól hallott/látott múltbeli információkat.⁴⁵ Az önéletíró, mint én-tudatos személy egy olyan időszámítást is felvázolhat, amelynek centrumában áll a jelen, és kétirányú időperspektívában bontja ki, amely független lehet tudatosságától, mégis egységet alkot:

Múlt ← JELEN → Jövő

Ugyanakkor az önéletírói és az élettörténeti elbeszélésekben jelen van tanú és az interpretáció, vagyis a Ricoeur által kifejtett mimezis és diegézis időkezelési funkciói közti kapcsolat.⁴⁶ Az önéletírások egyfajta tanú-diskurzussal kezdődnek, beszámolnak olyan

⁴³ Geertz, Clifford. 1983. *Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective*. pp. 167–234. In: *Local Knowledge*. New York. Basic Books. Cl. Geertz nyugati, arab, maláj, hindu példákat használ, a lokális nyelveket a "lokális tudás" (*local knowledge*) terminus alatt foglalja össze (idézi: J. Bruner. 1993:243. 15. jegyzet.)

⁴⁴ Hozzánk közel álló példaként kell említeni Heller Ágnes élettörténeti elbeszélését, amelyben hallatlan széles és sűrűn szőtt rokoni, baráti kapcsolathálózat bontakozik ki, ehhez párosul az épületekhez, terekhez, intézményekhez stb., az utazások, helyszínek színes elbeszélése, s azokkal kapcsolatos reflexiói. Mindez nem egyszerűen a tényekre való jó emlékezőképességről tanúskodik hanem az emlékezés asszociációs elevenségéről, ami nem tekinthető hétköznapiak, ilyen értelemben is más típust képvisel, mint a sok szépirodalmi önéletírás (Lásd: Heller Ágnes. 1998. i.m.)

⁴⁵ Bővebben foglalkozunk majd Halbwachs, J. Assmann, Pléh Csaba az emlékezet szociális konstruktivista belátásairól. Itt csupán utalást teszünk a memória szerkezetének von Neumann-féle elméletére, amely szerint az adatok megszerzését valamiféle program irányítja, ami címkék alapján tárolja az információkat. A visszakeresés programját bizonyos relevanciakritériumok vezérlik, amelyek lehetővé tehetik annak megértését, hogy miként állnak össze egységes rendszerbe az élet elkülönülő tényei. Feltételezi, hogy ez az elv nem csupán kiválasztja a tényeket, hanem rendszerezi is azokat (idézi: J. Bruner 1993:45.)

⁴⁶ Ami óvatosságra is int, hogy Bruner és munkatársai elgondolásukat spontán módon elmondott élettörténetek eseteiből fogalmazták meg, vagyis abból, hogy az általuk vizsgált élettörténetek több mint 40%-ában megtalálhatóak voltak a hasonló

történetekről, eseményekről, amelyekben az elbeszélő nem biztos, hogy részt vett, esetleg tanúja volt, megfigyelte azokat. A tanú-diskurzus általában múlt időben írott, gyakran használják a látni, hallani igéket, a szemtanú egyfajta egzisztenciális közvetlenséget teremt a maga és az olvasó számára. Célja ezzel, hogy a bemutatott tényeket ontológiailag adottnak tüntesse fel a világban, ami egyfajta mimézisként is felfogható. E mellett és ugyanott az önéletírásban jelen van egy interpretációs diskurzus is, amely a klasszikus értelemben vett diegézis, a szükséglethez (helyhez és időhöz) illő tényeket alkot úgy, ahogy például a törvénykezés is tényeket gyárt elvárásaihoz (nemi erőszak, szerződésszegés, gyámság stb.). Ha a jól körülhatárolható tények úgymond önmagukért beszélnek, a diegézis feladata, hogy nagyobb jelentőséget adjon nekik, nagyobb rendszerekbe szervezze a tanúság alkotóelemeit (karrier, hanyatlás évei stb.), és értékelési keretbe foglalja őket (harc vagy hűség stb.). A diegézis inkább szubjektív jellegű, mint a mimézis, figyelembe veszi a nehézségeket, járatlan utakat, hajlamosabb a tudni (*know*), hinni (*believe*), mint a hallani (*hear*), látni (*see*) igéket használni, és általában a jelenben vagy az időtlenségben húzódik meg (J. Bruner 1993: 45).

Az önéletírások mindig magunkba foglalnak valamilyen fajta beállítódást, amely a szerző belső és külső pozícióját jeleníti meg, az “én” és a “világ” viszonyulását, ami jelen van a szerző magyarázatmódjában is. Szemben a mindennapi diskurzussal, amely bizonyos indíttatásokat, szándékokat feltételez. Nyelvészetileg, látszólag, mindenféle információt nélkülöző jelzőkkel jellemezhető, mint az “én csak”: én csak egy munkás vagyok, én csak egy végrehajtó voltam a pártban stb. Ezekkel a jelzőkkel néha sikerül vagy sem emberi szubsztanciát csempészni az önéletírás mimetikus és diegetikus időkezelési szerkezetébe. Azt mondhatjuk, hogy az önéletírás mint alkotás-feladat, a benne a tanúság, a magyarázat és a beállítottság kombinációival, a cél egy olyan önbeszámoló létrehozása, amely egyszerre valóságyszerű és olvasható. A valóságyszerűsége a hitelességgel áll kapcsolatban, azzal igazolható, úgymint egy bírósági védőbeszéd. Azonban az önéletírónak nem kell konfrontálnia a delikvenssel, vagy keresztkérdésekkel ostromolnia az olvasót, vagy esküt tenni, ahogy Ph. Lejeune állítja. Az önéletírás valóságyszerűsége néhány értéktartalmat megjelenítő fogalmon alapszik, amit nem könnyű tetten érni. Analógnak tekinthető az önéletíró helyzete az ügyvédével, aki a védőbeszédet mondja, amelyben egy meggyőző erejű “valóságot” próbál felépíteni. A valóságyszerűség ugyanakkor függ a zsánereknek, a köznap eseményeket ábrázoló képnek a tényekhez való illeszkedésétől is. A “körülmények áldozata” típus például nem illik egy maffiózó politikushoz, még akkor sem, ha tompítani, takargatni akarja cselekedeteit.

Az önéletírói zsánereket ahhoz szokták hasonlítani, ahogy az Annales-iskola képviselői a *histoire*t elhelyezték a *histoire-chronique-Annales* skálán. Az Annales jelenti a csupasz tényeket (rossz időjárás, rossz termés, merényletek, politikus bukása stb.). Ezek aztán összeállnak és belőlük létrejön a *chronique* (A sztálinisták éveiben tele voltak a börtönök), amely már szélesebb kontextusba helyezhető (a sztálinisták bukását az 1956-os magyar forradalom váltotta ki, amely aztán a kommunizmus utópiájának összeomlásához vezetett). Azonban nem minden *histoire* felel meg a rendelkezésre álló Annales gyűjteményének. Ugyanígy az önéletírás esetében is, hiába rendelkezik a szerzője valóságyszerű tényekkel, ha azokat a leírásban erőltetetten, mesterkélten, rosszul megválasztva mutatja be, s az olvasónak az a benyomása, hogy a szerző frivol, fellengzős, az előadásmódja egysíkú. Martin Bubernek van egy jól ismert története, amely megvilágítja, hogy milyennek kell lennie az önéletírói

időkezelési keretek. Pl.: “Ahogy visszatekintek, rájöttem, hogy soha nem kellett volna abbahagynom azt a munkát” és ehhez hasonló kijelentésekkel igazolták az előfeltevéseket. (J. Bruner 1993:45.).

magatartásnak. Lényege a goethei légy önmagad formula, vagyis írója jelenítse meg önmagát, mert csak ez által biztosított az olvasó számára hitelessége.⁴⁷

Az önéletírás írója bele van szorítva az egyedi részletek mimetikus értelmezésébe és abba az elvárásba, hogy olvasható (eladható) szöveget alkosson, vagyis hogy be tudjon ágyazódni az életről szóló dialógusba. A vélemények megegyeznek abban, hogy az életről szóló történetek mindig valamilyen narratív formát öltenek, s hogy minden kultúra rendelkezik valamilyen kanonizált formával az önéletírás, illetve a történetmondás tekintetében. Miénk kronologikus jellegű, fontos események és életútszakaszok köré csoportosított, általában a személyes szférából indulva jut el a nyilvános szférába, voluntarisztikus és fontos szerepet kapnak benne a fordulópontok, a krízisek.⁴⁸ Más kultúrákban a kronológia például szétesett, a főszereplő sokkal inkább a külső erők játékszere.⁴⁹ Láthatóan az önéletírás kanonizált forma, amely az adott kulturális térbe ágyazott, s csak ez által felel meg az adott térben történő életek elbeszélésének, illetve csak annak a térnek kánonja szerint érthető-értelmezhető. Többen feltették a kérdést, hogy az önéletírás miért irodalmi, innovatív és inventív. Erre nincs egységes válasz, a lehetséges választ az “én” természetének újraértelmezési lehetőségeiben vélik megtalálni, ami azt sejteti, hogy az önéletírásnak fontos politikai reflexiói vannak. A jelenlegi vagy aktuális “én” inkább hétköznapi figura, amikor önéletírásra vállalkozik, önmagát értelmezi, jelentést ad életének, s ezzel egyfajta kritikát is megfogalmaz abból ami volt, szemben azzal, ami van. A visszaemlékezés folyamatában ugyanakkor megszépülnek még a régi rossz emlékek is, amelyeket gyakran komikus, ironikus retorikával elevenítenek fel.

A beállítódásnak mindezeket és egyéb más magyarázatok által kifejtett módjait a kutató szöveggént kapja kézhez. Minden olyan megközelítés, amely az életet s azt értelmező önéletírást s az élettörténetet is szövegtől függetlenül próbálja vizsgálni, legalább olyan haszontalan vállalkozás, mintha egy fizikus arra törekedne, hogy olyan Természetet találjon, amely független azoktól az elméletektől, amelynek alapján mérni tudja a jelenségeket. A kultúra, társadalom, pontosabban a szociokulturális képződmény elsődleges forrása az elbeszélt történetek, ezek takarják be az élet formáit, ettől nem lehet elvonatkoztatni, ugyanis az mi vagyunk. Az élet formája először a képzelet, aztán a tapasztalat által van meghatározva, az életek-történeteiről szóló narratív történetformák a képzelet és tapasztalat együttese.

Ha a narratív történetformák tárgyáról, a benne foglalt életről, élettapasztalatokról kívánunk ismereteket szerezni, akkor az önéletírás, élettörténeti megnyilatkozásokra kell szorítkozni. A tudományos vizsgálat tárgyává akkor válnak, ha azokat hozzáférhetővé teszik, ami azt jelenti, hogy feljegyzik és írott szöveggé alakítják. Az adott személy életéről adatok más forrásokból is származhatnak, mint például képek, fotók, tárgyak, könyvek, levelezések stb. Megjegyzendő, hogy ezeknek a forrásoknak az interpretációja az eredetitől eltérő megközelítést és fogalmi környezetet teremtenek, ugyanakkor a szubjektív jelentések átviteléhez további kontextualizáló rekonstrukciós eljárásokra van szükség.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a narratív történetformák lehetnek szóbeliek, spontán elbeszélések és a kutató közreműködésével előállítottak, valamint direkt írott produktumok,

⁴⁷ Martin Buber története: Egy bizonyos Rev Moshe, miután megérkezik a mennyországba, elnézést kért Szent Pétertől, hogy nem volt annyira odaadó, mint Albert Schweitzer, s nem rendelkezett annyi intellektuális képességekkel, mint Albert Einstein. Szent Péter hallgat egy darabig, majd miután belenézett a Nagy Könyvbe, ezt mondta: “Itt nem az gond, hogy nem voltál olyan, mint Schweitzer vagy Einstein, hanem inkább az, hogy nem voltál eléggé Rev Moshe”. (Idézi: J. Bruner. 1986. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge. Harvard University Press. p. 127.)

⁴⁸ Erikson, Erik, H. 2002. *Gyermekkor és társadalom*. Budapest. Osiris. 243–266 (lásd: Az ember nyolc korszaka című fejezet.)

⁴⁹ Vincent Crapanzaro marokkói példája (idézi: Bruner 1993:49).

tipikus önéletírások. Mindezeket együttesen narratív történetformák szövegeinek tekintjük. A szóbeli formák közé tartoznak a való életben alkalmazott, leginkább elterjedt kommunikációs formák, amelyek interjúk írásos rögzítése révén válnak tudományos vizsgálat számára használhatóvá. Az interjúk eszközeinek (magnó, videomagnó) fejlődése lehetővé tette, hogy vizsgálat tárgyává tegyék a rögtönzött elbeszéléseket is, vagyis a sokféle alkalom szülte beszélgetéseket, amelynek során az egyének spontánul osztják meg tapasztalataikat másokkal, vagy mások élettörténetét mesélik el találkozások, utazás, ünnepek stb., alkalmával, átélt élmény vagy egyszerű beszélgetés folyamán. Mindezt kiegészíti a számtalan intézményes szituáció, amikor életünkről adatokat kell közölni orvossal, munkahelyi elhelyezkedéskor, iskolai, egyetemi éveink során, gyónás vagy bírósági stb., megjelenés alkalmával.

A spontán, az intézményi szituációban, a kutatás céljából készített élettörténeti interjúkat is a narratív történetformák szövegei közé soroljuk. Azonban, a mi esetünkben, vagyis a narratív történetforma-kutatás szempontjából, az élettörténeti interjútechnikával készített és direkt írásos formában rögzített narratív szövegformák képezi a vizsgáldás tárgyát és témáját.

Más a helyzet a direkt írásba rögzített megnyilatkozásokkal, a tipikus önéletírásokkal, ide sorolhatók az életrajzok, a naplók, a memoárok, a levélgyűjtemények, s egyéb írásos emlékek regényes vagy irodalmi igényű formái, vagy más által ezekről készített feljegyzések, amelyek egyes szám első vagy harmadik személyben íródtak. A szövegtípusok ezen formái között jelentős különbségek vannak mind keletkezésük körülményei, előállításmódjuk, mind időszerkezetük, mind előadásmódjuk, információs sűrűségük, kifejezési értékük, mondandójuk hatásossága tekintetében.

Szempont	Krónika	Memoár	Napló
Műforma	múlt narratívája	múlt narratívája	nem narratíva
Tartalom/ tematika	Történeti forrás	változatos, történeti, kultúrtörténeti, irodalmi	változatos
Típus	retrospektív	retrospektív	1. krónikás napló 2. introspektív napló
Nézőpont	3. személyben	rész vevő, tanú, megfigyelő	külvilág vagy önmaga jelene, egyes szám első személy
Jellegzetesség	személytelen	tényszerű, hiteles, személyes	előrehaladó, távlat hiánya, konkrét, ténybeli hiteles, folytonosság, egységes perspektíva nélküli
Közös	dokumentum	dokumentum	dokumentum

Valamennyi tartalmaz biográfiai elemeket, ilyen értelemben a narratív történetformák szövegei körébe vonhatók, azonban egyik sem tekinthető önéletírásnak, bizonyos

értelemben az élettörténethez állnak közelebb. Ez a közelség nem annyira az időbeli tagoltságból adódik, mind inkább a sematikusságukból, a vázlat-, a rajzszerűségükből. Ellenben lehetnek segédeszközei a narratív történetformák kutatásának.

Az előbb említett interjúhelyzetben létrehozott és írásban rögzített élettörténet mellett a tipikus önéletírás áll vizsgálódásunk előterében, mivel interpretációikat tekintve mindkettő esetében szinte azonos vagy legalábbis hasonló megértési-értelmezési problémákkal találkozunk. E két jellegzetes forma kiemelése a textusok közül viszont nem jelenti azt, hogy azonosnak is tekintjük őket, sőt azt hangsúlyoztuk, hogy formailag, szerkezetileg, keletkezési körülményeik, előadásmódjuk, információs sűrűségük, főleg előállításmódjuk tekintetében két különböző dologról van szó. Ami azonos mindkettőben, vagyis alapjellegzetességük az tartalmi-formai, egy életről kapcsolatos visszaemlékezés, tapasztalatok, élmények stb. az én-elbeszélése, ezért interpretációjuk, legalábbis a megközelítésünkben, azonos vonatkozási keretekbe illeszthetők. Noha a tapasztalás értelemtartalma, mint arra korábban utaltunk, nagymértékben attól függ, hogy ki írja, illetve ki állítja elő, illetve kik állítják elő a szöveget és hogyan, milyen kontextusban.⁵⁰ Mégis a memoárhoz közel álló önéletírás sajátossága a választott témában van, abban, amit szerzője saját életéről ír. Ennek ellenére lehetséges szerkezeti összetevői mentén sematizálása, amely az általános és az egyedi vonások azonosítását teheti lehetővé.

ÖNÉLETÍRÁS FELÉPÍTETTSÉGE

Bevezetés	Elbeszélés		Befejezés
Előreutalás:	Történet	--	Élmény
cím	múlt	– distancia – jelen	1. moralizáló
“önéletrajzi szerződés”	retrospektív		introspektív
tárgyak, táj	külső	– dialektikus –	belső
	változó		állandó
	lokális		lokális
Valóságyszerű	empirikus,		magyarázat,
	tényszerű,		kommentár,
	ellenőrizhető,		elemzés,
	tapasztalás		értelmezés

⁵⁰ Itt csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy amikor Fr. Schütze megalkotta (1983) a narratív interjúk nyomán létrehozott rögtönzött elbeszélések metodológiáját, szintén két “jellegzetes” formáját emelte ki a narratív élettörténeteknek: az interjú eszközeivel készített élettörténetet és az önéletírást. Az előbbi típus jelentőségét abban látta, hogy az élettapasztalatoknak az aktuális kornak leginkább megfelelő szelvényét juttatja kifejezésre, annak rétegződését, struktúráját és kritikus pontjait vizsgálja korhű eszközökkel. Leginkább alkalmasnak tartotta arra, hogy analitikus eszközökkel bepillantást engedjen meg a tapasztalatok közötti összefüggések és az élettörténet teljes formájának felépítésébe. (Lásd: Rosenthal, G. – Fischer, W. R. 2000. *Analyse narrativ-biographischer Interviews*. pp. 456–465. In: *Qualitative Forschung. Eine Handbooch*. Ranolt.)

Időkeret	szekvenciális, életfázisok: otthon–iskola–munka	
Megbízhatóság	dokumentum	
Totalitás	extenzív	intenzív
Műfaj	kötött, téma – életmű szerves része	
Típus	irodalmi, nem irodalmi, visszaemlékező	
Beállítottság	nézete a világról	
Korlátok	szűk metszet, nézőpont, ábrázolás, egyes szám első személy, stílus	

Az autobiográfia hagyományos modelljének, tehát ez egy lehetséges szerkezeti felépíthettségének sémája. A kívánnivalók a részletekben jelentkeznek, ugyanis a tapasztalatok között összefüggések egyes elemei, a tematikailag jelentős egyes tapasztalásokkal és azokra adott reakciókkal kapcsolatosan, akárcsak interjúval készített élettörténet, az önéletírás sémája sem ad felvilágosítást. Viszont az önéletírás leíró jellegét és jelentés-tartalom kiemelését előtérbe helyező séma viszonylag jó alapot biztosíthat az élettörténettel való összehasonlításra, illetve közös értelmezési keretbe vonására. Látni kell, azonban, hogy élettörténettel szemben az önéletírás rendelkezik néhány kvalitással, mint például szerzője megfigyelései, elemzései, nyelvbeli megformáltság, a differenciáltság és hajlékonyság stb., amellyel az élettörténet elbeszélők nem rendelkeznek. Nem azért, hogy nem volna minderre kompetenciájuk, hanem azért, mert előállításában két személy vesz részt, s kutató az, aki tereli a beszélgetést. Más szóval: az élettörténetből hiányzik kifinomult önreflexió, a saját élmények interpretációjának összetettsége, más emberek sorsába való beleérzés mélysége stb. Mégis az irodalmilag felépített önéletírás a társadalomtudományi kutatás elhanyagolt területe.⁵¹

Ami az önéletírás megbízhatóságát illeti, vitatott, hogy műfajilag irodalmi műnek (fikció = gondolati konstrukció) tekinthető-e vagy pedig informatív korrajznak, amelyben a szubjektív szándék kétséssé teszi az önéletíró beszámolójának dokumentumértékét.

Kétségtelen tény, hogy a napló, a memoár, az autobiográfia közös vonása, hogy "többször" dokumentumok, adatokat szolgáltatnak a történésznek, az irodalomtörténésznek, a szociológusnak, az antropológusnak és a pszichológusnak. Műfajilag gyakran irodalmi művek (Stendhal, Füst Milán). Ugyanakkor ezeket a írásos formákat vizsgálhatjuk Szávai szerint is mint szociológiai jelenséget, mint szociálpszichológiai megnyilvánulást, mint történeti és kultúranropológiai adatforrást (Szávai 1978. 9). A vizsgálat módszerét az illető diszciplína szempontrendszer határozza meg.⁵²

⁵¹ Például a szociológiatörténet, a társadalomtörténet írása nem nélkülözheti egy P. Sorokin, egy Horváth Barna, vagy Dimitrie Gusti, Heller Ágnes stb. önéletírását.

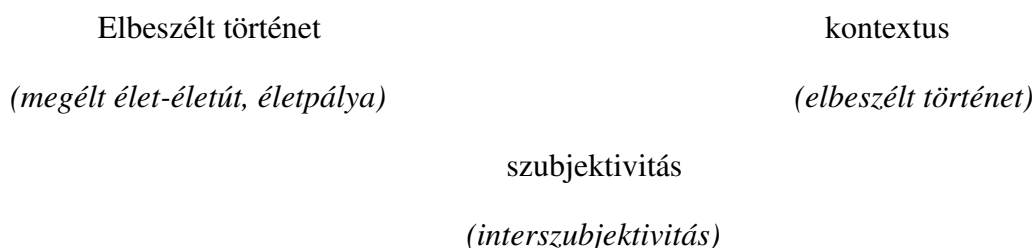
⁵² Az irodalom- és társadalomtörténet érintkezési pontjait vizsgáló kísérletek a sajtó, a könyvtár, a kiadó, a könyvtörténetre, az irodalmi intézményrendszer kialakulására, változásaira vonatkoznak és nem az irodalmi intézményrendszer társadalomtörténeti modelljeire. Ugyanakkor elismerik az irodalomtörténet és a társadalomtörténet számára egyaránt fontos "életrajz"-ot, mint tanulsággal telített társadalomtörténeti adatforrást. Minderről bővebben (Lásd: Szilágyi Márton. 2003. *Irodalom és társadalomtörténet*. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. (szerk. Bódy zsombor-Ö. Kovács József.) Budapest. Osiris Kiadó. pp. 559–572.)

8. Önéletírás versus élettörténet

A narratív történetformák szövegei között sajátos helyet foglal el az önéletírás (az autobiográfia), itt nyílik lehetőség leginkább arra, hogy a szöveg belső aspektusait vizsgálják, ugyanis az önéletírás tárgyát képező személy saját maga megértésének és én-keresésének az adott időben történő bemutatása a cél. Th. Schulze úgy vélte, hogy ennek a megközelítésnek a magját a társadalom- és egyéni történet fényében megjelenő tapasztalatok autobiográfiai felépítése és visszatükröződése képezi. T. Wengraf a megértő folyamatot ezek egymásra vonatkoztatása, illetve összekapcsolása, s ezeknek az aspektusoknak feltárásától teszi függővé.⁵³ Sémája azonban kiigazításra szorul, amit az eredeti alatt zárójelbe dőlt betűkkel fogunk jelölni, éspedig (Wengraf 2000:148 /7.1.):

⁵³ Wengraf, Tom. 2000. *Uncovering the General from within the Particular: From Contingencies to Typologies in the Understanding of Cases*. In: Wengraf et al (eds). *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. London. Routledge. pp. 140–163.

Történelem – megélt élet

(történeti társadalom-kultúra kontextusa)

Az eljárása, láthatóan, feltételezi a sémában foglalt alkotó elemek összekapcsolását, illetve egymásba játszásuk szabályainak felismerését és alkalmazását. Az elvárások négyrétűek, a narratív történet szövegek révén hozzáférni a társas élethez (1) annyira, amennyire csak lehet, (2) belülről, azaz jelentésében, és szubjektív aspektusaiban, valamint (3) történelmi és (4) szociokulturális dimenzióiban értelmezni. Mindezen elvárás a hagyományos redukcionista, objektivista és statikus törekvések ellenében fogalmazódott meg. Megszületése óta a narratív történelemformák szociológiai értelmezése olyan elméleti (interkacionista, fenomenológiai, weberi cselekvés fogalom) megközelítésekhez kapcsolódott, amelyek a szubjektivitást hangsúlyozták a társas folyamatokban.⁵⁴ A német szellemtudományok alapozása során Dilthey, az önéletírás lényeges elemét abban jelölte meg, hogy összekapcsolható a szubjektivitás fogalmával: az életfelépítés – ahogy az az önéletírásban kibontakozik – releváns, mint tapasztalás, mint a jelentés felépítése. Továbbá az önéletírás, mint az alany életének önmaga által történő átfogó személete – annak az alapja, hogy mások is a lehető legjobban megértsék. Az önéletírás a legmagasabb és legtanulságosabb formája annak, amelyben az élet megértése (*Verstehen*) szembesül velünk. Ezt Dilthey egyaránt vonatkoztatta az egyéni életre és a történelem világára. Ezért az önéletírás Dilthey nézőpontjából, nemcsak az egyéni életek hermeneutikai megértésének modellje, hanem kitüntetett út a történelmi, társadalmi valóság megértéséhez is.⁵⁵ A szubjektivitás fogalma, akárcsak az egyéni és társadalomtörténeti elemek kapcsolata, az önéletírásban több bonyolult kérdést is felvet.⁵⁶ Az önéletírás forma a Dilthey-i megközelítésben egy fejlett egyént feltételez, egy öntudatos “én”-t, aki képes önmagát úgy megérteni, mint saját élettörténetének szervezőjét, s aki a társadalom világától elkülönül, de ugyanakkor több különböző szállal kapcsolatban is áll azzal.

De mi van akkor, ha az önéletírás értelmezési keretébe bevonjuk a narratív történetiszöveg egy másik, az élettörténet formát, amelyben az elbeszélő alany nem biztos, hogy rendelkezik azzal az “én” tudatossággal, mint amit az önéletírás Dilthey-i belátása feltételez. Viszont, ha nem is rendelkezik fejlett “én”- tudattal, rendelkezik a közös tudással, vagyis a mindennapi

⁵⁴ Thomas, I. William – Znaniecki, Florian. 2002. *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. I. kötet. Módszertani megjegyzése. Új Mandátum Könyvkiadó. Max Weber Alapítvány. pp. 13–83.

⁵⁵ A kérdéssel kapcsolatosan lásd: Kohli, Martin (ed). 1978. *Erwartungen an eine Soziologie des Lebenslaufs* In: *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt. Luchterhand.

⁵⁶ Az önéletírás történetét, főleg annak irodalmi változatát úgy értelmezték, mint az európai önreflexió történetét, vagyis mint az individualizmus fejlődését, viszont ezt azért bírálták, mert ideológiailag elkötelezett a polgári individualizmusnak: az “Én” itt önmagára hagyatkozik, függetlenként vagy annak a világnak az ellenében határozza meg önmagát, amelyben él. (Lásd: Misch, Georg. 1949. *Geschichte der Autobiographie*. vol. I/1. Frankfurt. Schulte-Bulmke).

életben vele és másokkal történt dolgok elbeszélésének történetek formájában való közlésének tudásával.⁵⁷

Az első lépést az élettörténet és az önéletírás azonos értelmezési keretbe vonására W. Fischer tette meg, amikor kimutatta, hogy az élettörténet elbeszélésének az a módja, ahogy az egyén múltjának azon részét mutatja be, amelyek relevánsak a jelenlegi helyzete szempontjából, azaz a jövő-orientált szándékok szempontjából, azt jelenlegi cselekedeteit is irányítják. Ezért az élettörténet, tegyük hozzá, az önéletírás is nem az egyén élete során megtörtént események összessége, hanem inkább strukturált énképek, ami közel áll az identitás néhány elemének képzetéhez.⁵⁸ Ha az identitáson, a sokféle megközelítések közül, azt a szimbolikus struktúrát értjük, amely lehetővé teszi egy személyiség számára, hogy biztosítsa a folyamatosságot és állandóságot egy változó élet-folyamatban a különböző szociális terekben elfoglalt különböző helyeken, akkor az önéletírás megegyezik a két aspektus egyikével, az időbelivel, amit Goffman "személyesnek" nevez, és a szociális identitással.⁵⁹ Az identitás ebben az értelemben nem állandó, nem egyszerűen növekszik azzal, hogy újabb és újabb események formálják, hanem állandóan újrakonstruált, vagyis a múltbeli eseményeket a jelen esetlegességeinek keretein belül mindig újra felépítik.

Az önéletírás, ha az identitás oldaláról közelítjük meg, akkor elsődlegesen kognitív folyamatokra vonatkozik, s ezáltal az idő perspektíva, a jövőbeni orientáció mentén konceptualizálható, vagyis a kognitív pszichológia keretein belül tanulmányozható. Ami nem jelenti azt, hogy ez nem lehetne közös értelmezési kerete a dialógusban, interrelációs helyzetekben, vagy pedig szociológiailag interaktív kontextusban létrejött élettörténetnek is. Az ilyen identitás felépítésnek a módja rutinszerűen megváltoztatható a változó helyzeteknek megfelelően, ezzel szemben az önéletírásban az identitást létrehozzák, de csupán egyszer az élet folyamán. Az önéletírót nem lehet rábírní arra, hogy beszélje el újra az életét. Alapvetően itt az élettörténet/önéletírás előállításának módjának kérdéséről van szó: az élettörténet esetében az eredmény részben vagy éppen egészében a kutató által meghatározott. Adott a lehetőség, hogy a személy élettörténetének bizonyos, számára homályosnak vélt részeket, vagy az egész élet-történetet újra elbeszéltesse. Az önéletírás esetében ez nem lehetséges, noha itt is az interaktív "tér" kétosztatú, egyfelől interakcióban van egymással az író és az (eszményi) olvasó, akit viszonyítási pontjaként választ, másfelől pedig a jelentés megalkotása az (igazi) olvasó és szöveggel történő interakció során, ez utóbb az ún. "aesthetikus észlelés" témája (W. Iser 1976).

Martin Kohli az élettörténet és önéletírás közös értelmezési kerete tekintetében a megoldást egy átfogó egyénről szóló elméletben látta, anélkül azonban, hogy azt kifejtette volna. Ehelyett a narratív történetformák (nála biográfiai szövegek) szerkezeti felépítésének vizsgálatára tett javaslatot, amelyet a nyelvészet és az irodalom kritika bevonásával vélt megoldhatónak (M. Kohli 1981.63). Ez a javaslat nem új, a nyelvészeti majd az interpretatív fordulat jóval azelőtt nyilvánvalóvá tette, hogy hol húzódnak az élettörténet és az önéletírás értelmezésének azonos, illetve nem azonos érintkezési pontjai.

⁵⁷ A társadalmi cselekvés fenomenológiai elmélete azzal érvelt, hogy biográfiai formák, főleg az önéletírás a tudatfolyamat kifejeződésének lényeges aspektusa (lásd: Schütz, A. – Luckmann, T. 1974. *The Structures of the Life-World*. London. Heineman).

⁵⁸ Fischer, W: 1978. *Struktur und Funktion erzählter Lebensgeschichten*. pp. 311–336. In: M. Kohli (ed). *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt. Luchterhand.

⁵⁹ Az identitás definícióval kapcsolatosan lásd: Döbert, R. – Habermas, J. – Nunner-Winkler, G. (eds). 1977. *Entwicklung des Ichs*. Köln. Kiepenheuer co. Witsch., valamint Goffman, Erving. 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest. Gondolat.

Az elbeszélés nyelvészeti elmélete (Labov és Waletzky) a narratíva két funkcióját rögzítette, a referenciális és evaluatív funkciót. A referenciális funkció a múltbeli események időrendben történő elbeszélését/leírását jelenti (életút, életpálya), az evaluatív pedig ezeket az eseményeket a jelenre vonatkoztatva jeleníti meg (elbeszélt történet). A diakronikus és szinkronikus aspektusok egymásba szövődését hangsúlyozó elgondolás ellenére, szociológiailag egy ilyen narratíva hiányos mindaddig, amíg nem tartalmaz rekonstruktív elemeket, vagyis a múltbeli eseményekre való hivatkozás mindig a jelen kontextusából történik (lásd: Wengraf-Pászka fentebbi sémát), aminek feltétele a hozzá kapcsolódó jelentőség kiemelése.

Az irodalomelmélet köztudottan olyan szövegekkel dolgozik, amelyek teljesen különböznek a mindennapi, különösen a szóbeli élettörténetek írásban rögzített szövegeitől. Viszont az tény, hogy úgy a társadalomtudományok, mint az irodalomelmélet szövegeket értelmez. Az irodalomelmélet módszertanilag az önéletírást egy szöveg megvalósulásának tekinti, a társadalomkutatók a narratív történeteszövegekben többé-kevésbé az életfolyamatok visszatükrözését látják. Ez megfelel annak a hagyományos belátásnak, amely a narratív történeteszövegeket, mint az objektiváció folyamatának eredményét írja le, amelyben a tartalom (amire vonatkozik) egy forma által jön létre, s ennek a feltételei által kötöttek. Ez az álláspont azzal egészíthető ki, hogy a formális sémák nem egyszerűen a referenciális tartalmak továbbításának eszközei, hanem meghatározzák azokat a lehetőségeket is, amelyek által a tartalmak létrehozhatók. A fentebb említett identitáselméleti, s a nyelvészeti megközelítés alapján, mint utaltunk rá, többen úgy látják, hogy az irodalomelmélet is a narratív történeteszövegek alapvetően rekonstruktív jellegét hangsúlyozza.

G. Niggel a 18. századi német önéletírások történetének feldolgozása nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az önéletírások jelentése nem korlátozódik a csupán a mentalitások történetének megjelenítésére, hanem a valós élet dokumentumai is.⁶⁰ M. Kohli ebből arra következtetésre jutott, hogy ha az önéletírói szöveget módszertanilag korrekt módon valósítják meg, akkor elkerülhető az irodalmi önéletírás olyan szélsőséges esetei, amikor az önéletírás nemcsak úgy keletkezik mint az élet rekonstrukciója, hanem mint konstruálása, vagy mint a self kialakulása.⁶¹ Kétségtelen egyfajta történelmi tendencia is mutatkozik ez irányban, ugyanis eltolódás tapasztalható a narráció felől (múlt időben) a beszéd felé (a jelen időben), a jelen strukturálásának mellőzésével a jelentés felé. Egyre inkább a narráció teret ad az önreflexiónak, vagyis a narráció előfeltételének a problémája – (az álláspont létrehozása, egy olyan self-é, amely a múltbeli tapasztalat megszervezője) – elsőbbséget élvez magával a narrációval szemben. A mindennapi narratív történeteszövegek, az élettörténet, azonban nem tudnak ilyen végletekbe átcsúszni, mert ott van a megfigyelő, a kutató, azonban ez nem jelenti azt, hogy esetükben is referencia és evaluáció aránya ne lenne ugyanúgy változó (M. Kohli 1981:69).

A probléma egy lehetséges megoldása a beszéd-cselekvő szubjektív szándékolt nézőpontjának elfogadása, vagyis ahogy látta és látja, láttatja elbeszélt történetében megélt életét, ugyanis ebben van az ő motivációszerűen felépített valósága. Szociológiai nézőpontból ez a belátás eléggé labilis, nem felel meg a megbízhatóság, érvényesség stb. kritériumainak. Vajon a tények, amelyek lényegében művilleg előállítottak, megfelelnek-e mindezen elvárásoknak, aligha. Adott viszont a lehetőség a más forrásokból származó

⁶⁰ Niggel, G. 1977. *Geschichte der deutschen Autobiographie im 18. Jahrhundert*. Stuttgart. Metzler.

⁶¹ Az a beállítódás, miszerint az ember, aki önerőből lett azzá, ami, aki önmaga teremtette meg emlékezetét is, tipikusan amerikai jelenség (lásd: Lukács, John. 2002. *Az Amerikai Egyesült Államok XX. századi története*. Budapest. Európa Kiadó. p.180).

adatokkal való összevetésre, s az alany által létrehozott kontextusok újra-kontextualizálására. A nehézségek, láthatóan, az elbeszélt történetek tartalmából adódnak, abból, hogy amit felidéz, valóságyszerű-e. Pontosabban azzal, hogy az élettörténet és az önéletírás az egyéni értelem és az objektív társadalmi valóság alapvető szociális tényének megjelenítője-e vagy sem. A kérdés tehát az, hogy egyáltalában mit értelmezünk: a személy identitás felépítését, a szerkezeti felépítés által meghatározott tartalmat, vagy mindkettőt együtt, vagy külön-külön, vagy pedig az emlékezet időbeliségének (referenciális-evaluatív) játékát, mint a tények és szubjektív szándékok összejátszását. Magyarán, a narratív történetformák ténylegesen a valóságot adják-e vissza, vagy pedig a valóságnak az egyén értelemén, intencióján, jelen-idejűségén átszűrt dolgokat. Miféle empiriáról, kinek a tapasztalatáról van itt szó? Ugyanis a probléma az, hogy a narratív történetformákban – az élettörténetben, önéletírásban – mennyiben érvényesül a valóság, az igazság, más szóval: van-e bennük valamennyi őszinteség, mert végül is az értelmezésnek erre kellene irányulnia. Láttuk, M. Kohli az irodalomelmélet eredményeire alapozva – az ő terminusában – “biográfiai szövegek” rekonstruktív jellegét (a jelen jelentőségéhez kötöttségét), valamint azt hangsúlyozta, hogy van valamennyi igazság ezekben, és hogy kapcsolat van a rekonstrukció és az események között, amelyre vonatkozik (M. Kohli 1981: 63-67).

A chicagói iskola képviselői (Thomas–Znaniiecki) az általuk íratott élettörténeti szövegek őszinteségében hittek. A 18. századi önéletírói szövegekről úgy tartották, hogy teljességgel hitelesek, mert senki sem ismeri saját történetét jobban, mint ő maga. Ugyanakkor a kételyek is megfogalmazódtak: az önéletíró mennyiben torzítja el az igazságot, valóságot, azt amiről beszámol. Nem, véletlen, mint láttuk, az önéletírók minden alkalommal beszámolójuk legelején őszinteségükre hivatkoznak, hogy csakis az igazságot mondják el. A kérdés itt az, hogy a torzítások, a fikció (a gondolati konstrukció) szándékos-e vagy sem. M. Kohli, Niggli nyomán az 18. századi önéletírói szövegek alapján hajlik arra, hogy igenis ezek a beszámolók többségükben valóságűsége, hitelessége törekedtek, különben is az önéletírás rekonstruktív jellegét nem lehet kiiktatni azzal, hogy egy szöveg mennyire őszinte (M. Kohli 1981: 70).

Az irodalomelméletben az igazság problémáját Goethe önéletírásának modelljében látják megoldottnak. Ugyanis Goethe nem szűkítette az önéletírói igazságot az igazság pszichológiai vagy történettudományi belátásaira, számára az önéletírás természetes szubjektivitása az, ami ennek a műfajnak az igazságát létrehozza (Niggli 1977:114). Az ilyenfajta igazság akkor is előfordulhat, ha az önéletíró félreértelmezi a világot. A probléma itt, alapvetően az esztétikai sikeresség, ami nem csupán az irodalmi megoldásra hívja fel a figyelmet (a fikció és a valóság közötti kapcsolat a fiktív szövegekben), hanem a szociológiára is. Vagyis itt – mint Heller Ágnes belátása is mutatja – a szubjektív igazság modelljével van dolgunk, ami megfelel a “biográfiai módszer” céljának, s amire a chicagóiak és követőik is hivatkoztak. Viszont az alany – szereplő szubjektív beállítódásának hangsúlyozása nem “elégleges”, mivel a nehézség abból adódik, hogy nincs egy letisztult elgondolás arról, hogy “milyen szubjektivitásról” van szó az önéletírásokban. Szó lehet egyrészt itt arról, hogy a narratív történetsszövegekből látható az, ahogyan az alany tematizálja és konstruálja életét, egy adott szituációban, s miközben ezt teszi, megerősíti önazonosság-tudatát és megtervezi cselekedeteit. Azonban ez nem elégleges, ugyanis ezzel a az úgynevezett “biográfiai módszer” alkalmazásának nagyobb része érvénytelen marad. A narratív történetformák szövegeiben a szubjektivitás állandó jelenlétének hangsúlyozása sem kielégítő, hiszen az olyan információ, amely a jelen eshetőségeihez van rendelve. Más

szóval: nemcsak evaluációt várunk el az elbeszélt történet alanyától, hanem referenciát is, vagyis nemcsak helyzetbeli (jelenbeli), hanem történelmi (múltbeli) igazságot is. (M. Kohli 1981:70-71).

Nem kell különösebb képzelőerő ahhoz, hogy lássuk M. Kohli a narratív történet ("biográfiai") szövegek igazságkritériumát a történettudomány igazság felfogásához közelíti, egészen pontosan, ahhoz a megközelítésmóddhoz, amely hasonlatos az oral history (szájhagyomány), szóbeli történelemben használttal. Ugyanis ha a narratív történetformák szövegeit adatforrásként tekintjük, akárcsak a szóbeli történelem által gyűjtött adatokat, amelyek más ettől eltérő forrásokkal is ellenőrizhetők, akkor az értelmezés nem csupán a narratív történetformák szövegeire vonatkozik. Ugyanis az igazság (társadalom)történeti kritériumainak önmagukban nem tesznek eleget, hanem az értelmezésbe be kell vonni más szövegen kívüli adatforrásokat. Más szóval: az értelmező nem hagyatkozhat csupán a szóbelileg közölt élettörténet írásban rögzített tartalmaira, sem az önéletírás tartalmaira, az értelmezés megköveteli a kontextusba helyezését ezeknek a szövegeknek és ellenőrzésüket más idevágó azok tartalmát igazoló vagy megkérdőjelező szövegekkel.⁶² A narratív történetformák szövegeinek strukturális tulajdonságairól való lényeges ismeretek mellett, vagy éppen azért szükséges más adatforrások bevonása, ahhoz, hogy megérthető-értelmezhető legyen a szubjektív szándék beágyazottsága. Más szóval: az alany elbeszélt történetében a vágyai, érdekei, értékei, eszményei mennyiben személyesek, s ezek mennyiben vannak összhangban, illetve disszonanciában társadalmi körülményeivel, amelyek előmozdíthatják vagy korlátozhatják törekvéseit. Több kutatás is bizonyította ezt, például a német élettörténetek elemzésekor észrevették, hogy az elbeszélők az 1933–1945 közötti évek eseményeit nem részletezik, ha ilyenkor a kutató csak a élettörténeti szövegre hagyatkozik, akkor eseménytelennek tűnhetnek számára ezek az évek (különösen a fiatal kutatók számára). Hasonló az eset akkor, amikor az interjúalanyok arra hivatkoznak, hogy milyen keveset tudtak tenni az emberek azokban az években, ellentétben azzal, ami az újjáépítés 1945 utáni időszakban jellemezte őket (G. Rosenthal 1995:21–30).

A kutatónak ilyenkor gyanakodnia kell, hogy valami nem stimmel, ha nem tudja mi, akkor más adatforrásokhoz fordul, vagy pedig alkalmazza Schütze (1976) eljárását, amely belátja, hogy a narráció az elbeszélőre bizonyos kényszereket ró, ezért ha csak átfut, vagy átugrik, kihagy részleteket, az interjúkészítő tisztázó kérdéseket tehet fel a részletek iránt, és az elbeszélő kénytelen többet mondani a részletekről, mint az eredetileg szándékában állt. Ugyanez vonatkozik az elbeszélői aktivitás/passzivitás hozzáállásra is. Ha az elbeszélő csupán eszközként mutatja be magát a hatalommal rendelkezők kezében, vagy mint a fontosabb események aktív részt vevőjeként, vagy pedig úgy, mint a negatívan értékelt és célorientáltan létrehozott szereplőjeként, vagy a pozitívan létrehozott események passzív áldozataként, az interjúkészítő megkérheti, hogy mérlegelje a dolgok másik oldalát. Így kideríthetők az alternatív utak, amelyeket az alany, noha volt lehetősége, de nem választott. Mindezek kétségtelen egyszerűbb esetekre példák, és nem alkalmazható az önéletírások esetére, itt archív, könyvtári, online kiegészítő adatokra van szükség. Azonban úgy az élettörténet, mint az önéletírás esetében nem hagyatkozhatunk rájuk csak úgy, mint amelyek önmagukban megállnak, igazolnak vagy cáfolnak, a források részei és egésze

⁶² M. Kohli hivatkozásai: Schow, C. R. 1966. *The Jack-Roller*. Chicago. University of Chicago Press valamint Yarrow-Cambell-Burton. 1970. *Recollections of Childhood: A Study of the Retrospective Method*. In: *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 33.5. Chicago. Az utóbbi szerzők javaslatot tesznek egy "részrehajlás elméletre", a céljuk a részrehajlások rutinszerű felfedése a biográfiai anyagok értelmezésében. Az eljárást megpróbálták konkretizálni azzal, hogy a múltbeli (szocializációs) eseményekről szóló visszatekintő beszámolókat összehasonlították azokkal a beszámolókkal, amelyeket jelen idejükben mondtak el az alanyok. (lásd: M. Kohli 1981:71.)

tekintetében kritikai elemzésre van szükség. Mindez a kutató feladata, amit szelekcióval, összehasonlítással, értelmezéssel ér el, ez pedig csak úgy lehetséges, hogy ha a narratív történetformák szövegein kívüli adatokat is bevon az elemzésbe. Ez pedig azt jelenti, hogy az alany által elbeszélte történetet nem reprodukáljuk (átírjuk és közöljük), nem magyarázatokkal kísért idézetek beillesztésével tagoljuk, nem egyetlen személy elbeszélte történetét szelvényesítjük és hipotézis-bizonyítás és így tovább technikákra hagyatkozunk (alapozó elmélet), hanem élettörténet/önéletírás halmazokkal dolgozunk, az anyag rendszerezése, az elemzés céljára kutatói akarat megvalósulása, az ő szempontrendszer (elmélet-eljárás) és szándékai döntenek el, hogy az milyen formában kerül nyilvánosságra. Ez még akkor is érvényes, ha az elbeszélő szubjektív szándékolt értelemadását – ahogy látta, látja – kell feltárni, sőt leginkább akkor, hiszen a kutató, mint olvasó- értelmező teszi láthatóvá, hogy mi az ami racionális-irracionális a vágyak, értékek, eszmények, szándékok stb. halmazából, azért, mert a kutató mégiscsak egy elmélyültebb elemző és nem médiaszereplő. A látvány – a szimulákrumok társadalmában körülményei között, ahol a mindennapi élet manipulációja iparrá vált, különösen fontos a jelenségek beszélő-cselekvő általi percepciójának megértő-értelmező vizsgálata.

9. A megértés - értelmezés a narratív történetformákban

A narratív történetformák szövegei többnyire érthetőek, a nehézségek akkor jelentkeznek, amikor nyelvi protokoll vagy a kézirat érthetetlen részeket tartalmaz vagy ha a szöveg idegen nyelven íródott, de ezek határproblémák. Gadameret parafrázálva, a narratív történetformák szövegeinek értelmezése mindenekelőtt azt jelenti, hogy valamit előtérbe helyezünk, kiemelünk, noha az a szöveg szerves része, de mégsem képezi különleges érdeklődés, figyelem tárgyát, csak akkor, ha a kutató jelentőséget tulajdonít neki. Így a Ricoeur által javasolt három egymást követő értelmezés-művelet alkalmazást nyerhet: a). értelmezés-értelemkibontás, amikor az első emlékeket vagy más jelentős eseményeket akarunk megérteni, b). tisztázás-leleplezés, amikor latens értelmi szerkezeteket próbálunk felderíteni c). rekonstrukció-integráció, amikor átélt élményeket beszélnek el.

Ha más terminusokban is, de lényegében Ricoeur sémájába illeszthető egy összegző megoldás, amely az értelmezés különböző rétegeiből adódó általános alapelveket és eljárási lépéseket rögzíti, és pedig: értelmezés a "belső élettörténeti síkon", értelmezés az "össz-élettörténeti síkon", értelmezés az "inter"- és transzélettörténeti síkon."⁶³

Az eljárás általánosabb és konkrét alapelveit négy műveleti lépésben foglalhatjuk össze. Az általános alapelvek tekintetében a kiindulópont hermeneutikai, miszerint bármely szöveg többjelentésű produktum, következésképpen többféle olvasási (értelmezési) módszer lehetséges. A narratív történetformákban belül az élettörténet számára ajánlott megközelítési eljárás az objektív hermeneutika (U. Oevermann), amelynek fő törekvése valamennyi lehetséges olvasási mód felderítése, főleg a "legvalószínűtlenebbeké", intuitív gondolat kísérlet által, ami inkább a társalgáselemzésben alkalmazható, a mi esetünkben az interjúkészítésben, vagyis az írásos szövegesítést megelőző munkafázisban. Ez viszont csak

⁶³ Az idézőjelek arra utalnak, hogy a "biográfia" terminust az élettörténettel cseréltük fel, mert az eljárást a szóbeli élettörténetek alapján dolgozták ki, tehát nem általánosítható abban az értelemben, ahogy mi az életrajz terminust használjuk. Ugyanakkor ezen fejezet összefoglalása a dolgozat folyamán többször idézett német (W. Fischer, Fr. Schütze, G. Rosenthal, U. Overmann, Th. Schultze) ún. biográfiai kutatások eredményeinek, ezért a szövegben csak jelezzük a szerzők nevét.

annyit jelent, ha az élettörténet szövegeire alkalmazzuk, hogy protokollok, jelenetek menetén szelvényesítjük az elbeszélést, s próbáljuk rekonstruálni struktúrájuk keletkezésének folyamatát. Ezért a hangsúly a dialógus, mint diszkurzív társalgási forma kérdés/kérés-válasz (teljesítés vagy sem) sémájának létrejöttét követi, hogy kiderítse, mennyire szabályvezérelt, illetve mennyiben tér attól el. Az eljárás kétségtelen a mindennapi élet szociológiájába illeszthető, azonban nagyobb adathalmazokkal dolgozó narratív történetformák elvárásainak aligha tehet eleget, hiszen a hangsúly a dialógushelyzetek társas viszonyaiban a protokollok (jelenetek), mint struktúrák képződési folyamatán van, ami elmerül a részletekben.

Kétségtelen, az értelmezést többféle eljárás biztosíthatja, ugyanis a különböző interpretációk a szöveg jelentésének különböző oldalait deríthetik fel. Szó volt már arról, hogy a narratív történetformákban az értelmezés értelmezéssel áll szemben, viszont azt is kell látni, hogy minden interpretáció egy speciális esetet dolgoz ki, s ez teszi lehetővé összehasonlítását egy másik sajátosabb vagy általánosabb értelmezéssel. Következésképpen az értelmezés egy folyamat, pontosabban soha le nem záruló folyamat, hogy mégis lezárható, az az összehasonlítás során használt példányok, a személy saját élettörténete határolja be itt és most, hiszen egy adott személy élete véges. Mindez nem jelenti azt, hogy ezzel az adott személy élettörténet-szövegének értelmezése más kutatók számára nem nyithat újabb értelmezési perspektívákat. A narratív történetformák szövegei esetében az elsődleges anyag az adott személy élettörténete, önéletírása, amelyek írásban rögzítettek, mint ilyen produktumok, dokumentumok, amit az értelmezés során egyértelművé kell tenni. Az értelmezést egyben leírásnak is tekintjük, amely már a dialógusviszonyból adódóan magyarázott, értelmezett, s ez által jelentéssel bíró szövegek. Más szóval: az elbeszélő jelentésadásai a értelmező jelentésadásával ütköznek. Az interpretáció mindezt akkor tudja kihasználni, ha a szöveget nem csak előre megfogalmazott kérdésekkel, szemléletmóddal, kategóriákkal, értékszempontokkal közelíti meg, hanem olyan perspektívákat is magáévá tesz, amelyeket maga a szöveg tartalmaz (nyitottság alapelve).

A narratív történetformák értelmezése, mint említettük, az interjútechnikával felvett értelmezési javaslat ígéretesebb számunkra, mivel ebben összevonható, viszonylag azonos keretekbe illeszthetők az élettörténet és az önéletírás értelmezése, de nézzük sorjában.

Az értelmezés "belső" síkján többnyire tematikailag meghatározott, egyes elbeszélési részek interpretációjáról van szó, amelyek olyan címek alatt szerepelnek, mint például "Az apám és én", "Mikor húszéves voltam...", "Első életélményeim", "Iskoláim a kommunista korszakban" vagy "iskoláim a harmadok birodalomban" stb. Láthatóan, itt az egyes életélmények és azok jelentésének feltárása a cél. Az élettapasztalatok egyfajta diszkrepancia érzést közvetítenek, egyfelől a személy részéről van egy fajta elvárás vagy döntés (viselkedésről, eseményről, viszonyról, vagy a valóság valamilyen aspektusáról alkotott elképzelés), másfelől pedig ott van maga a nyers valóság. A kettő között, az elképzelés és a valóság között, tehát nincs megfelelés, inkongruens viszony áll fenn. Ugyanakkor az elbeszélt visszaemlékezés gyakran csak a pozitív oldalakat tartalmazza, azt, amelyhez a személy vonzódik, a negatív oldaltól elhatárolja magát, mintegy kiejti emlékezetéből, vagy csak közvetett utalásokat tesz. Az interpretáció feladata itt a hiányzó részek kiegészítése. A diszkrepancia érzése egyfajta eddig és ezután, itt és ott érzés, amely töréspontok, a környezettel való viszony megváltozását, az identitásban bekövetkezett változást, térben és időben elhúzódó elkülönülési határvonalat is jelenthet. A probléma a belső vizsgálódások síkján az, hogy az egyes alanyok, például az önéletírás esetében élettörténeti szövegek tekintetében kidolgozottabb. Általánosabb és konkrét értelemben is, négy interpretációt előkészítő műveletet tartanak szükségesnek,

amelyeket szabály, kánon jellegűnek ítélnék meg (G. Rosenthal). Nézzük először az előkészítő műveleteket, ugyanis erre épül a fentebb jelzett értelmezési belátás.

Az első a szöveg tagolása az életút s a rá épülő elbeszélt történet menetén: spontán elbeszélések (interjúhelyzetek) vagy – tegyük hozzá – önéletírások esetében a szövegeket szükségesnek tartja szakaszok vagy bekezdések sorozatára tagolni. Az egyes szakaszokat egy adott témához vagy problémához vagy az életciklushoz kötődő kapcsolatai alapján határolják el, így megfelelő összekötő elemek állnak rendelkezésére, amelyek láthatóvá teszik az egyes szakasz kezdetét és végét. Az egyes bekezdések a szövegben szerkezeti problémákra hívják fel a figyelmet, ugyanakkor a szöveg szekvenciális felbontása nem jelenti azt, hogy a szöveg tartalmi viszonyaitól eltávolodunk. Végül is itt arról van szó, hogy a szövegben benne lévő történeteket, reflexiókat, magyarázatokat és azok értelmezésének egyes részeit, szakaszait elkülönítik.

A második lépés a tulajdonképpeni szóban elbeszélt és lejegyzett élettörténet időbeli-térbeli tagolása és lokalizálása az életút alapján. Az eljárás lényege, hogy a szövegben található részletek vagy akár más források bevonásával tömondatokban átírják, egyfajta életutat vázolnak fel, a legfontosabb időpontok és helyszínek megjelölésével. A legfontosabb adatok a születési hely, idő, szülők származása, foglalkozása. A szociodemográfiai adatok, itt láthatóan azt szolgálják, hogy általuk elhelyezzék (lokalizálják) az adott személy élettörténetét a társadalmi térben és a történelmi időben, vagyis a cél a fontos kontextuális kapcsolódási pontok, viszonyok felderítése.

A harmadik lépés, a kulcsfontosságú részek listája, vagyis olyan témák, problémák, személyek, tapasztalatok, élmények, érdekek stb. listájáról van szó, amelyek a szövegben ismételtelen előfordulnak vagy az adott ponton nagy jelentőséggel bírnak. A kulcsfontosságú részek lehetnek még események vagy fordulópontok (relevancia), gyakran előforduló részek a szövegben, amelyekben az elbeszélés különböző síkjai összpontosulnak, vagy az, ami az elbeszélés folyamán valami miatt eltér, nem illeszkedik a tartalomba, amely helyreigazítást igényel, vagy pedig az elbeszélés konkrét részei, esetleg visszatérő témák, amelyek az elbeszélést mottószerűen végigkísérik.

A negyedik lépés a fontosabb benyomások és kérdések jegyzéke. A lejegyzett szöveg első olvasata során már kérdések merülhetnek fel, amit esetleg az is kiválthat az elemzőből, hogy vannak más hasonló szövegekből származó megfigyelései, amelyek kapcsolódnak az éppen aktuális értelmezéshez. Itt a szöveg jelentésének a megragadása a fontos, amit esetleg az első olvasat benyomása kelt, s ezért fontos a lejegyzése, noha első pillantásra jelentéktelen dolognak tűnik.

A négy, minden interjútechnikával nyert szöveg interpretációját előkészítő műveletet követően további műveleti lépéseket javasolnak, attól függően, hogy a tulajdonképpeni értelmezés fő irányvonala milyen síkon mozog. Ezek a "biográfia" feldolgozásának nagyságrendje és hatósugara, valamint a vizsgálandó szempontok határai tekintetében különböznek egymástól. Viszont együttesen is alkalmazhatók egyazon szövegre, feltéve ha az előkészítő műveletek sorrendjébe illeszthető. A legkisebb nagyságrendű és legkisebb hatósugarú sík a "belső" élettörténeti vizsgálódás síkja. A középső sík az "össz"-élettörténeti vizsgálódásoké, a legmagasabb szintű pedig az "inter- és transz"-élettörténeti sík. A két utolsó egyetlen életérzést hogyan közvetítenek, ez a kérdés mindmáig nem megoldott. A kutatók S. Freud és G. Jung álomfejtés és az emlékezés közötti kapcsolatokat kimutató metodológiájára támaszkodnak. Nem véletlen, hogy a szövegek belső értelmezésekor elsődlegesen pszichoanalitikai eljárásokat alkalmaznak, mint az asszociáció, az erősítés és az aktív képzelet. Azonban világosan kell látni, hogy a narratív történetformák szövegeinek

értelmezése és a pszichoanalitikai eljárások között lényeges különbség van, ami abból származik, hogy a pszichoanalitikus a jelentésen együtt dolgozik a pácienssel, akitől folyamatosan visszajelzéseket kap. A narratív történetek esetében a kutató csak a szövegre hagyatkozhat, nem távolodhat el tőle, asszociációt is csak saját asszociációin keresztül értheti meg, még akkor is, ha egy személy élete történetét dialógus helyzetben szemtől szembe meséli el. Esetlegesen azok a helyzetek, amikor a kutató többszöri találkozások/beszélgetések révén, hogy úgy mondjam mindent kibeszéltet. Az interpretáció célja is más, nem az a dolga, hogy gyógyítson, nem terapeuta, noha mostanság nagy a kísértés ez irányban, az ő dolga valamely személy élettapasztalatainak ismertetésével egy adott emberi közösség egésze számára érvényes kijelentések megfogalmazása, s azt a nyilvános érdeklődés és a közösség számára felhasználás céljából rendelkezésére bocsátása.

Az össz-élettörténeti síkon történő értelmezés, a teljes szövege alapján az élettapasztalatok közötti összefüggéseket és azoknak a történet formálásában játszott szerepét vizsgálja. Az élettapasztalatok közötti összefüggések jól felismerhetően strukturáltak: az egyes tapasztalatok életkorhoz kötöttek, ezek tudatosságának bizonyos mélysége van, valamint az aktuális érdeklődési terület és az élethelyzet szerint történő fel-, alá- és mellérendelés, s a hosszú távú életperspektívák tagolási lehetőséget nyújtanak. A lényeg a tapasztalatok értelmezése során az összefüggésekre, mint folyamatra való figyelés, amit önszerveződési folyamatként írnak le, és N. Luhman terminusában „autopoetikus rendszerhez” hasonlítja (U. Oevermann).

Konkrétabban, az össz-élettörténeti folyamatok értelmezési kategóriái a különböző megközelítéseknek megfelelően differenciáltak. A pszichológiai megközelítésben például a cél a „fejlődési feladatok”, a „növekedési krízisek” (Erikson 2002), illetve a „cirkuláris helyzetek” sorozatának felállítása, amelyek az egyént életútja során mértek, és amelyek az események során valamilyen módon különböző képességeket és hozzáállási módozatokat fejlesztett ki az egyén önmagában, amik a fejlődés további útján az egyént végigkísérik. A vizsgálatok másik irányzata a nem specifikus és váratlan „kritikus életeseményekre” koncentrálnak, amely az életmód megváltozását és a személyiség, a gondolkodásmód korábbi irányának átgondolását vonja maga után (Fr. Schütze). Az értelmezés egy újabb irányzata azt tartja feladatának, hogy az „életszerkezet” titkát feltárja, s hogy a szövegben leírtak alapján a személy tapasztalatainak és viselkedésének elemzésével az elme alapvető szabályosságait tárják fel, s ehhez valamilyen szabályszerűséget alkossanak, majd a „latens eszmeszerkezetek” (Oevermann 1983), tapasztalási módok és konstrukciós szabályok leírását adják. Szociológiai perspektívában folyamatstruktúrák kijelölésével, mint már utaltunk rá, az élettörténet négy alapvető egymásba kapcsolódó, de el is különíthető formáját jelölték ki: intencionális sémák, intézményes folyamatok, lefutási görbék, változási folyamatok (Fr. Schütze). A négy folyamatstruktúrából egyes megközelítésekben például a változási folyamatokat emelik ki, amikor kimutatják, hogy társadalmi, történelmi változások során a tapasztalatok feldolgozásának keretei teljesen átrendeződnek, amely az elbeszélési módok és jelentési minták finomodása révén, „modalizáció” útján válnak felismerhetővé (W. Marotzki). A Gestalt elméletek keretei között az „alakzatot” vagyis a „biográfiai önreprezentáció teljes formai megjelenését” teszik kutatás tárgyává, egy a Fr. Schütze elképzeléséhez támaszkodó, szintézisre törekvés (G. Rosenthal). Ennek során elsődlegesen a témák és tematikai területek viszonyait, a megélt és elbeszélt élettörténet értelmezését tekintik feladatnak.

Az „inter- és transz” értelmezési síkja azokra a szövegekre vonatkoztatott, amelyek egy vagy több csoport textusait használja, és ennek során a szövegeket egészként vagy egyes részek

összegeként kapcsolják össze. Más szóval, az értelmezés középpontjában a kollektív tapasztalatszerzés viszonyainak revíziója vagy felépítettsége és a történelmi események s a szociális változások közösségek általi feldolgozásának értelmezése áll. Az elgondolás lényege, hogy a kollektív tapasztalatszerzés összefüggései, az adott csoport tagjai s az adott földrajzi, társadalmi, történelmi tér egymásra vonatkoztatásával jelölhető ki és értelmezhető. Ugyanis az együttlét a tapasztalatok, az érdeklődési területek, és az egyes emberi sorsok hasonlóságát is maga után vonhatja. A "tífusz" analógiát használják, vagyis a viselkedés, gondolkodás, tapasztalatszerzés az együttléttel terjed, egyfajta interakció, mely által – az együttlétből fakadóan – az ugyanazon események megélése, a közös sors szemlélete érhető meg, s az egész mint integráció fogható fel (Th. Schultze).

A kollektív tapasztalatszerzés területének vizsgálata is irányzatokra oszlik. Egyes megközelítések elsősorban önéletírások szövegeivel foglalkoznak, amelyek tipikusan valamilyen szociális csoport vagy csoportosulás keretein belül a gyermekkori, illetve fiatalkori tapasztalatokra fókuszálnak egy adott történelmi időszakban: például A munkáscsaládok nevelése és szocializálódása 1870–1914 között Németországban (Seyfarth/Stubenrauch 1985). A vizsgálódásnak e típusa esetében a csoport tulajdonságait meghatározza a csoport kiválasztása, így a fontosabb élmények szűkíthetik a típuson belüli változatok számát, a tapasztalatszerzés módjának általános jellemzőit, s a tapasztalati módozatok és az alternatív lehetőségek is behatároltak. Más vizsgálódások az önéletírásokban fellelhető, a csoport egyes tagjai közötti viszonyokkal foglalkoznak, vizsgálják a tagok közötti viszonyok jellegzetességeit és az egyes személyek közötti kicserélődési mechanizmusokat (Bertaux-Wiame 1991). Th. Schultze fentebbi észrevételei mellett, megjegyzendő, hogy az élethelyzetek interakcióival ellentétben az elsődlegesen önéletírói szövegekre összpontosító irányzatok előterében nem a viselkedési minták és viszonyok szempontjai állnak, hanem a tartalmi szempontok: az egyes témák közvetítése, elvetése, visszanyerése, szempontok és gondolkodási irányzatok revíziója vagy átalakulása. Ebben az értelemben inkább egy klasszikus tudásszociológiai orientációról van szó, vagyis arról, hogy a narratív történetformák szövegeihez hozzárendelnek egy szövegen kívüli aspektust, a társadalmi, a történelmi.

Számos kutatás az élettörténet témákat valamilyen központi történelmi téma vagy kollektív sors alapján választja ki, és abba ágyazza: az első, második világháború, gazdasági világválság, náci idők, zsidók üldöztetése stb. (G. Rosenthal). Tehát, itt végül is, arról van szó, hogy a különböző egyéni tapasztalatokat összefoglalják és ezekből egy kollektív élmény részletes mozaikjait rakják össze, szociogeográfiai és történelmi helyzetek, állapotok hozzárendelésével. Mellesleg az is feladat lehet, hogy az élmények feldolgozásának különböző perspektíváit indítsák el, például rendszerváltozás, vesztesek és nyertesek.

A probléma, és egyben nehéz feladat az önéletírói anyagon belül annak kimutatása, hogy melyek azok a pontok, ahol ennek kompozíciója felbomlik, és kerettől eltérés mutatkozik. Ez akkor történet meg, például, amikor az egyes egyének vagy egy egész csoport különös utat választanak, ha szociális térben saját útjukra térnek, vagy valamilyen katasztrófa miatt útjaik külön válnak (lásd: területi elcsatolások, emigrációba kényszerítés, rendszerváltás, elvándorlás, háború). Ebben az esetben az élettörténet-folyamat felvázolása mellett fontos a kontextus rekonstruálása, ami rávilágít arra, hogy mi váltotta ki, mi hátráltatta, mi tette lehetővé vagy mi erősítette azt, hogy az egyén, illetve a csoport külön útra lépjen.

Nos, a fentebb ismertetett eljárások közül, a technikai, előkészítő műveletek bizonyos elemei felhasználhatók (szöveg-előállítás, tagolás stb.), s az értelmezés síkjai közül is külön-külön mindegyik javaslat megfontolandó, azonban a narratív történetformák értelmezésében az bír

fontossággal, amely a belső és a külső síkokat egymásra vonatkoztatja. Azért, mert az egyén számára közvetlenül tapasztalható térbeli, szociális és időbeli határokat hangsúlyozza: itt, vagy amott, mi vagy mások, akkor, azelőtt, azután, később, valamikor stb. Ezek a határjelzők teszik lehetővé egy összevont perspektíva, egy alakzat (Gestalt), egy narratív történetforma profiljának a megformálását. Ugyanakkor az egyes személy számára életérzésekkel telített korlátok ezek. Azonban, a szövegen belüli és azon kívüli síkok egymásra vonatkoztatása az értelmezési eljárásban szükségessé tesz egyfajta alaptudás készletet, amit csak úgy tudnánk megszerezni, ha minél több narratív történetformát ismernénk meg, amelyekből láthatóvá lehetne tenni azt, ahogyan a napjaink életvilágának tudáselemei integrálódnak, aktualizálódnak és asszociálódnak vagy sem az adott személy vagy csoport elbeszélt történetébe.

SZAKIRODALOM

- Alexander, C.J. 1996. Szociológiaelmélet a II. világháború után. Budapest. Balassi Kiadó.
- Alexander, J.C. 2001. Modernizáció: kód, narratíva és magyarázat. In: Magyar Lettre Internationale. 72-77.
- Allport, G. W. 1977. Az előítélet. Budapest. Gondolat.
- Altheide L. D. – Johnson H. J. Criteria for Assessing Interpretative Validity in Qualitative Research. In: Denzin-Lincoln. 1994. Handbook of Qualitative Research. London. Sage_ 485-500.
- Ankersmit, F. R. 2000. Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. (szerk: Thomka Beáta.) 111-120.
- Ankersmit, F. R. 2000. Nyelv és történeti tapasztalat. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. (szerk. Thomka Beáta). 169-184.
- Apel, K.O. 1990. A "hermeneutika" filozófiai radikalizálása Heideggernél és a nyelv "értelemkritériumának" kérdése. In Bacsó, Csikos, Lakatos (szerk.): Filozófiai hermeneutika. Budapest. Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 189-245.
- Apitzsc, U. – Inowlocki, L. 2000. Biographical Analysis: A "German" School ?. In Wengraf, T. (ed.): The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples. London. Routledge. 140-163.
- Archer, M. 2000. Being Human: the Problem of Agency. Cambridge. Cambridge University Press.
- Archer, S. M. Theory, culture and post-industrial society. In: Theory - Culture – Society. 1990/7. 2-3., 97-117.
- Arendt, H. 1995. Múlt és jövő között. Budapest. Osiris Kiadó - Readers International.
- Arisztotelész. 1982. Retorika. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Áron, L. 1982. Edmund Husserl. Budapest. Kossuth Könyvkiadó.
- Assman, J - Assmann, A 1994. Das Gestern im Heute. In: Merten, K - Schmidt, S.J. - Weischenberg, S. (Hg): Die Wirklichkeit der Medien. Opladen. Westdeutscher Verlag. 114 -140.
- Assman, J. 1999. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a kora magaskultúrákban. Budapest. Atlantisz.
- Atkinson, P.A. 1990. The Ethnographic imagination: Textual construction of reality. London. Routledge.
- Atkinson, P.A. 1992. Understanding ethnographic texts. Newbury Park. CA .Sage.
- Atkinson, R. 1998. The Life Story Interview. In: Qualitative Research Methodes, Series (44). Thousand Oaks, London, New Delhi. Sage Publications. 117-152.
- Aunger, R. 2004. Reflexive Ethnographic Science. New York, Toronto, Oxford. Altamira Press.
- Austin, J.L. 1990. Tettek ért szavak. Budapest. Akadémiai Kiadó.

- Bahtyin, M. 2004. A szerző és a hős. Budapest. Gond-Cura Alapítvány.
- Balla Bálint. Szororkin, a szeretet szociológusa. In Magyar Szemle. 2002. XI., 5-6.
- Balogh, I.-Karácsony, A. 1997. Konstruktivizmus a német társadalomelméletben. In: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/konstruk.hu>. (letöltve 2006).
- Barker, R.G – Wright, H. E. 1951. One Boy's day: A Speciment Record of Behavior. New York. Harper.
- Barnes, B. - Bloor, D. - Henry, J. 2002. A tudományos tudás szociológiai elemzése. Budapest. Osiris Kiadó.
- Barth, Fr. 1969. Ethnic-Groups and Boundaries. London. George Allen & Unwin.
- Barth, Fr. 1981. Process and Form in Social Life. London. Routledge & Kegan Paul.
- Barthes, R. 1972. Mythologies. New York. Hill and Wang.
- Barthes, R. 1975b. S/Z. London. J. Cape.
- Barthes, R. 1989. To Write: An Intransitive Verb? In: The Rustle of Language. (Trans. Richard Howard). Berkeley. University of California Press. 12-21.
- Barthes, R. 1999. A divat mint rendszer. Budapest. Helikon Kiadó.
- Bartlett, F.C. 1985. Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Budapest. Gondolat.
- Baudrillard, J. 1981. Simulacres et simulations. Paris. Galilée.
- Baudrillard, J. 1974. La Société de la consommation: ses mythes, ses structures. Paris. Gallimard.
- Bayer József – Bajom Lázár Péter (szerk.). 2005. Globalizáció, média, politika. Budapest. MTA. PTI.
- Bean, W. R. (szerk.). 1974. Me and Fannie. The Oral Autobiography of Ralph Thomton of Topsfield. In: Northeast Folklor. 14., (Maine).
- Beck, U. 2006. Mi a globalizáció? Szeged. Belvedere Kiadó.
- Bednancs G. Ön-élet-történet-írás. In: Jelenkor, 2000/1. 69-93.
- Bell, D. 1976. The cultural contradictions of capitalism. Paperback Edition.
- Bell, D. 1992. Kultúra. Előszó. In: A posztmodern. (szerk. pethő Bertalan.) Gondolat. Budapest. 198--214.
- Bell, D. 1973. The coming of post-industrial society. A venture in social forecasting. New York. Basic Books.
- Benda Gy. – Szekeres A. (szerk.). 2007. Az Annales. A gazdaság,-társadalom-és művelődéstörténet francia változata. Budapest. L'Harmattan.
- Bender, J.-Wellbery, E.D. 2000. Retorikusság: a retorika modern kori visszatérése. In: Szabó, Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt. (szerk.) Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. Universitas. 289-320.
- Benveniste, E. 1970. L'appareil formel de l'énonciation. In: Langages. 17, március 18.
- Berger, L. P. – Luckmann, Th.: A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés. Budapest, 1998, Józsvöveg Kiadó.
- Bergmann, W. 1990. Az idő a szociológiában. Szakirodalmi áttekintés az "időszociológiai" elmélet és kutatás helyzetéről. In: Gellériné Lázár Márta (szerk.), Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1990. 117-174.
- Bergson, H. 1990. Idő és szabadság. Tanulmány eszméletünk közvetlen adatról. (Ford: dr. Diénes Valéria). Univerzum Kiadó.
- Berkhofer, Jr. R. F. 2000. Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjairól. In: Narratívák 4. A történelem poétikája (szerk: Thomka Beáta.) 147-167.
- Bertaux, D. (ed.). 1981. Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences. London. Sage Studies in International Sociology. 23. ISA.
- Bertaux, D. and Kohli, M.: The life story approach: a continental view. In Annual Review of Sociology. 1984/10. 215-237.
- Bettelheim, B. 1985. A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest. Gondolat.
- Bloch. M. 1996. A történész mestersége. Budapest. Osiris Kiadó.
- Bögre, Zs. Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. In: Szociológiai Szemle. 2003/1. 155-167.
- Boisacq, E. 1950. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Paris. Gallimar.
- Boje, D. 1991. The story telling organization: A study of story performance in an office supply firm. In: Administrative Science Quartely. 36., 106-126.

- Boltanski, I. - Chiapello, E. 1999. *Le Nouvel Esprit du Capitalism*. Paris. Gallimard.
- Bónus T. Az önéletrajz szövegszerű újrairásai. In: *Alföld*, 200/10. 64-79.
- Bonyhai, G. 1984. Hermeneutikai filozófia. In: Hans-Georg Gadamer. *Igazság és módszer*. Budapest. Gondolat Kiadó. 391-393.
- Borda, F. – Rahman, M. A. 1991. *Action and knowledge: Breaking the monopoly with participatory action-research*. New York. Apex.
- Boudon, R. 1992. *Traité de sociologie*. Paris. Presses Universitaires de France.
- Bourdieu, P. 1990. Gazdasági gyakorlat és idő. Az algériai parasztok időkezelési attitűdje. In: Gellériné Lázár Márta. (szerk.), *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 48-59.
- Bourdieu, P. 2001. *Előadások a televízióról*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Bourdieu, P. A kövélemény nem létezik. *Szociológiai Figyelő*. I. évf. 1-2/1997., 136-145.
- Bourdieu, P. *L'illusion biographique*. In: *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*. (61-62 juin), 1986., 69-72.
- Briggs, A – Burke, P. 2004. *A média társadalomtörténete Guttenbergtől az internetig*. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Bronfenbrenner, U. 1979. *The Ecology of Human Development*. Cambridge. Harvard University Press.
- Brown, J. R. 1991. 'You can cry, mum': The social and developmental implications of talk about internal states. In: *British Journal of Developmental Psychology*. 9., 237-256.
- Brown, M. H and Kreps, G. L. 1993. Narrative analysis and organizational development. In: Handerson, S.L. and Kreps, G.L. (eds). *Qualitative Research: Application in Organizational Communication*. Cresskill. NJ. Hampton Press. 47-62.
- Brown, R.H. 1987. *Society as text*. Chicago. University of Chicago Press.
- Bruner, E.M. 1986. Experience and its expressions. In: Turner, V.- Bruner, E. (eds.). *The anthropology of experience*. Chicago. University of Illinois Press. 3-30.
- Bruner, J. 1986. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge. Harvard University Press. Erikson, E.H. 2002. *Gyermekkor és társadalom*. Budapest. Osiris.
- Bruner, J. 1991. The narrative construction of reality. In: *Critical Inquiry*., 18., 1-21.
- Bruner, J. 1993. The Autobiographical Process. In: Folkenflik, R. (ed). *The Culture of Autobiography. Constructions of Self-Representation*. Stanford University Press. 38-56.
- Bruner, J. S. 2004. *Az oktatás kultúrája*. Budapest. Gondolat
- Bryman, A. 2004. *Social Research Methodes*. Oxford, University Press of Oxford.
- Bulmer, M. 1986. *The Chicago School of Sociology. Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*. Chicago and London. University of Chicago Press.
- Burgos, M. 1979. *Sujet historique au sujet fictif: le problème de l'histoire de vie*. In: *Information sur les sciences sociales*. Londres et Beverly Hills. Sage. 18., (1), 27-43.
- Burke, K. 1966. *A rethoric of motives and a grammar of motives*. Cleveland.
- Burke, K. 1961. *The Philosophy of Literary Form*. New York. Vintage Press.
- Carr, D. 1999. A történelem realitása. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. (szerk. Kovács Tímea). Budapest. Kijárat Kiadó. 69-84.
- Carrard, P. 2000. Az Új história poétikája. A figuratív nyelv visszatérése. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. (szerk: Thomka Beáta.) 81-93.
- Castells, M. 2005. *A hálózati társadalom kialakulása*. I. kötet. Budapest. Oktatási Minisztérium.
- Barabási A. L. 2003. *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest. Magyar Könyvklub.
- Castells, M. 2006. *Az identitás hatalma*. II. kötet. Budapest. Oktatási Minisztérium.
- Chalasinski, J. 1981. The Life records of the Young generation of Polish Peasants as a Manifestation of Contemporary Culture. In: Bertaux, D (ed.). 1981. *Biography and Society*. London. Sage. 119-133.
- Chelcea, S. – Iluț, P. *Psihosociologia: spre o nouă sinteză*. In *Sociologia Românească*. 1-2/2003. 31-50.
- Chomsky, N. 1995. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elemei*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Cicourel, A. 1973. *Cognitive sociology*. New York. Free Press.

- Cicourel, A. 1984. Interpretatív eljárások és normatív szabályok a státussal és szereppel való megbirkózásban. In: A fenomenológia a társadalomtudományokban. (szerk. Hernádi Miklós). Budapest. Gondolat. 246-266.
- Cicourel, A. 1985. Text and discourse. In: Annual Review of Anthropology. 14., 159-185. Eco, U. 1979. A theory of semiotics. Bloomington. Indiana University Press.
- Clandinin, J. D. – Connelly, M. F. 1994. Personal Experience Methods. In: Denzin-Lincoln 1994. Handbook of Qualitative Research. London. Sage. 413-427.
- Clifford, J. – Marcus, E.G. (eds.) 1986. Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. Berkeley. University of California Press.
- Clifford, J. 1988. The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art. Cambridge. Harvard University Press.
- Clifford, J. 1999. Az etnográfiai allegóriáról. In Thomka B.-N. Kovács T. (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Budapest. Kijárat Kiadó. 151-179.
- Clifford, J.- Marcus, E. G. (eds.):1986. A Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. Berkeley. University of California Press.
- Clifford, J.: Bevezetés. Részleges igazságok In Helikon. 1999/4. 495-513.
- Clifford, J: Bevezetés: részleges igazságok. In: Helikon. 1999/4., 494-513.
- Cole, M. 2005. Kulturális pszichológia. Egy eltűnt, majd újraéledő tudományág. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Comte, A. Cours de Philosophie Positiviste. vol. I-VI. Paris. 1830-1842. Bachelier.
- Corbin, J. - Strauss, A. 1988. Unending Work and Care: Managing Chronic Illness at Home. San Francisco. Jossey-Bass.
- Crapanzano, V. 1980. Tuhami: Potrait of a Moroccan. Chicago. University of Chicago Press.
- Crapanzano, V. Hermész dilemmája: A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. In Helikon, 1999/4. 514-537.
- Csepeli, Gy. 1997. Szociálpszichológia. Budapest. Osiris Kiadó.
- Csepeli, Gy.: "Alfred Schütz tudásszociológiája". In Csepeli György - Papp Zsolt -Pokol Béla. Modern polgári társadalomelméletek. Alfred Schütz, Jürgen Habermas, Talcott Parsons és Niklas Luhmann rendszere. Budapest, 1987, Gondolat. 13-50.
- Csíkszentmihályi M. 2007. A fejlődés útjai. A harmadik évezred pszichológiája. Budapest. Nyitott Könyvműhely.
- Culler, J. 1997. Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturalizmus után. Budapest. Osiris Kiadó.
- Currie, M. 1999. Elbeszélés, politika, történelem. In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. (szerk. Kovács Tímea). Budapest. Kijárat Kiadó. 19-50.
- Dégh, L. 1969. Folktales and Society. Bloomington.
- Déliége, R. 1992. Anthropologie sociale et culturelle. Bruxelles. De Boeck-Westmael.
- Denzin, K. N. – Lincoln S. Y. (eds.): Handbook of Qualitative Research. Thousand Oaks, London, New Delhi. 1994. Sage.
- Denzin, K. N. 1985. A Controversy Over the "Method" vs. "Interpretation". In: Biography and Society. Newsletter.4., 5-10.
- Denzin, K. N. 1989a. Interpretative interactionism. Newbury Park. CA. Sage.
- Denzin, K. N. 1978. The research act (2nd ed.). New York. McGraw - Hill.
- Denzin, K. N. 1989b. The research act (3rd ed.). Englewood Cliffs. NJ. Prentice Hall.
- Denzin, K. Norman. 1970. The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methodes. (1st ed.) Chicago. Aldine.
- Denzin, N. K. 1989. Interpretative Biography. Qualitative Research Methods. Vol. 17. Newbury, London, New Delhi. Sage Publications.
- Dewey, J. 1954. The Public and Its Problems. Denver. Allan Swallow,
- Dewey, J. 1963. Experience and Education. New York. Macmillan.
- Dewey, J. 1966. Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education. New York. Free Press.

- Dewey, J. 1982. Reconstruction in Philosophy. In The Middle Works of John Dewey. Vol.12. Carbondale. Southern Illinois University Press.
- Dewey, J.: The Public and Its Problems. Denver, 1954, Allan Swallow.
- Dieckmann, W. 2000. A politikai szavak tartalma. In: Szabó Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt (szerk.). 2000. Szövegváltozatok a politikára: nyelv, szimbólum, retorika. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. Universitas. 28-51.
- Dilthey, W. 1974. Történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Budapest. Gondolat.
- Dilthey, W. 1990. Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In Bacsó, Csikos, Lakatos (szerk.): Filozófiai hermeneutika. Budapest. Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 61-90.
- Döbert, R - Habermas, J – Nunner-Winkler, G. (eds). 1977. Entwicklung des Ichs. Köln. Kiepenheuer & Witsch.
- Dobrescu, P. B. Școala de la Chicago. In Sociologia Românească. 1-2/2003. 58-83.
- Dorson, R. N. 1970. Esthetic Form in British and American Folk Narrative.- Medieval Literature and Folklore Studies. Essays in Honor of. F.L. Utley. New Brunswick.
- Droysen, G. 1994. Historika. A historika alapvonalai. Részlet. (Ford. Csejtei Dezső.) In: Ész-élet-egzisztencia IV. Történelemtudomány 1. (szerk. Csejtei Dezső, Dékány András, Lackó Sándor, Simon Ferenc). Szeged. Kiadja a Pro Philosophia Szegedi Alapítvány. 51-111.
- Dumont, L. 1966. Homo hierarchicus. Le système des castes et ses implications. Paris. Gallimard.
- Dumpf, J. – Hugues, M. 1973. Dictionnaire de sociologie. Paris. Librairie Larousse.
- Durkheim, E. 2003. A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában. Budapest. L'Harmattan.
- Dwyer, K. 1982. Moroccan dialogue: Anthropology in question. Baltimore. John Hopkins University Press.
- Eliade, M. 1991. Memorii. vol. I-II. București. Humanitas.
- Eliade, M. 1998. Mituri, vise și mistere. București. Univers Enciclopedic.
- Elias, N. 1998. A szociológia lényege. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Elias, N. 2002. A németekről. Hatalmi harcok és habitus fejlődése a tizenkilencedik-huszonegyedik században. Budapest. Helikon Kiadó.
- Elias, N. Az időről. In. Gelleriné Lázár Márta (szerk.) 1990. Időben élni. Történelem-szociológiai tanulmányok. Budapest. Akadémiai Kiadó. 15-47.
- Elsbree, L. 1982. The Ritual of Life: Patterns in Narratives. Port Washington. N.Y. Kennikat Press.
- Elster, J. 1997. A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban. (Második, javított kiadás.) Budapest. Osiris Kiadó.
- Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Paris.. Lebreton. 1755. vol.5., 248. (article Échelle).
- Engels, Fr. 1980. A munkásosztály helyzete Angliában. Budapest. Magyar Helikon.
- Eőry, V. (szerk.) 2007. Értelmező szótár. Budapest. Tinta Kiadó. A-K, L-Zs.
- Erdélyi, Á. 1988: A megértő társadalomtudomány - angolszász módra. In: Winch, P. A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához. Budapest. Akadémiai Kiadó. 7-21.
- Erdélyi, Á. 1999. Max Weber és a 20. századi társadalomtudomány. In: Akik nyomot hagytak a 20. században. Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása. Erdélyi Ágnes, Cs. Kiss Lajos, Erényi Tibor, Szigeti Péter és Somlai Péter írásai. 7-31.
- Erikson, E. H. 2002. Gyermekkor és társadalom. Budapest. Osiris Kiadó.
- Erikson, E.H. 1991. A fiatal Luther és más írások. Budapest. Gondolat.
- Erikson, F. 1986. Qualitative methods in research on teaching. In Wittrock, W.C. (ed.): Handbook of research on teaching. New York. Macmillan. 119-161.

- Ermath, M. 1978. Wilhelm Dilthey: The critique of historical reason. Chicago. University of Chicago Press.
- Etzioni, A. 1968. The active society. A theory of societal and political processes. London. Free Press.
- Eysenck, M. W. – Kean, M. T. 1997. Kognitív pszichológia. (Ford: Bocz András.) Budapest. Nemezeti Tankönyvkiadó.
- Fabiny T. 1998. A keresztény hermeneutika kérdései és története. I. A prekritikai korszak: az első századtól a reformáció koráig. Budapest. Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Fairclough, N. 2003. Analysing discourse. Textual analysis for social research. London. Routledge.
- Farganis, J. 1993. The classic tradition to post-modernism. New York etc., McGraw-Hill.
- Featherstone, M. 1991. Consumer Culture and Postmodern. London. Sage.
- Felkai, G. Jürgen Habermas és Keith Jarret. Szociológiai Figyelő. II. évf. 1-2/1999. 24-39.
- Felkai, G. 2006. A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig. I. kötet. Budapest. Századvég.
- Felkai, G. 1993. Jürgen Habermas. Budapest. Áron Kiadó.
- Ferrarotti, F. 1981. Autonomy of the Biographical Method. In: Bertaux, D (ed.). 1981. Biography and Society. London. Sage. 119-133. 19 -27.*
- Festinger, L. 2000. A kognitív disszonancia elmélete. Budapest. Osiris Kiadó.
- Fischer, W. – Rosenthal, G. 1991. Biographische Methoden in der Sociology. In: Handbuch Qualitative Sozialforschung. Flick, U.- Kardoff, E.- Keupp, H.- Roseynstiel, L.- Wolff, S., (Hrsg.) München. Verlags Union. 253-256.
- Fischer, W. 1978. Struktur und Funktion erzählter Lebensgeschichten. In: Kohli, M. (Hg). Soziologie des Lebenslaufs. Darmstad. Luchterland. 311-336.
- Fischer, W. 1982. Time and Chronic Illness. A Study on the Social Constitution of Temporality. Berkeley (published privately, also habilitation thesis). University of Berkeley, Faculty of Sociology.
- Fischer, W. 1989. Perspektiven der Lebenslaufforschung. In: Lebenslauf und Familienentwicklung. (Hertl, A.- Strommeier, K. P., Hg.). Opladen. Leske- Budrich. 279-294.
- Fort, D.: John Dewey: America's Philosopher of Democracy. Laham, 1998, Md. Rowman & Littlefield
- Fraganis, J. 1993. The classic tradition to post-modernism. New York. Etc. McGraw-Hill.
- Frye, N. 1963. Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology. New York. Harcourt Brace.
- Frye, N. 1998. A kritika anatómiája. Budapest. Helikon Kiadó.
- Fukuyama, Fr.: Amerika válaszüton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség. Budapest. 2006. Századvég Kiadó.
- Gadamer, H.G. 1980. (hrsg. Seminar.) Die Hermeneutik und die Wissenschaften. Frankfurt a/M.
- Gadamer, H.G. 1984. Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Budapest. Gondolat.
- Gadamer, H. G. 2003. Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Második, javított kiadás. Budapest. Osiris Kiadó.
- Gadamer, H.G. 1990. Hermeneutika. In Bacsó, Csikos, Lakatos (szerk.): Filozófiai hermeneutika. Budapest. Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 171-188.

- Gagnon, Nicole. 1981. On the Analysis of Life Accounts. In: Bertaux, D (ed.). 1981. *Biography and Society*. London. Sage. 119-133. 61-76.
- Gane, M.(ed.). 1993. *Baudrillard Live: Selected Interviews*. London. Routledge.
- Gecser, O. A gesztusok társadalmi észlelése a kora újkorban. *Szociológiai Figyelő*. 1-VI. évf. 2/2002. 105-119.
- Geertz, Cl. 1973. *The Interpretation of Culture*. New York. Basic Books.
- Geertz, Cl. 1983. Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective. In: *Local Knowledge*. New York. Basic Books. 167-234.
- Geertz, Cl. 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Geertz, Cl. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected essays*. New York. Basic Books. Gellner, E. 1995. A nacionalizmus és komplex társadalmak kétféle kohéziós formája. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. (Szerk: Bretter Zoltán és Deák Ágnes.). Pécs. Tanulmány Kiadó. 188-212.
- Gergely, A. - Utasi, Á. 1996. *Kisvárosi elit*. Budapest. MTA. PTI.
- Gergen, K. J. – Gergen, M. M. 1988. Narrative and the self as relationship. In: Berkowitz, I. (ed.) 1988. *Advances in experimental social psychology*. Vol. 21. *Social psychological studies of the self: Perspectives and programs*. San Diego. New York. etc. Academic Press. 17-56.
- Gergen, K. J. – Gergen, M. M. 2001. A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. (szerk. László János és Thomka Beáta). Budapest. Kijarat Kiadó. 77-119.
- Gergen, K. J. – Gergen, M. M. 2001. A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. (szerk. László János és Thomla Beáta). Budapest. Kijarat Kiadó. 77-117.
- Gergen, K. J. 1991. *The saturated self. Dilemmas of identity in contemporary life*. New York. Harper Collins. Basic Books.
- Gergen, K.J.& Gergen, M. 1988. Narrative and the self as relationship. In: Berkowitz, L. (ed.). *Advances in experimental social psychology*. Vol. 21. Academic Press. San Diego. 17-56.
- Géring Zs. 3-6-12: Avagy összefoglaló művek a diskurzuselmélet területéről. In: *Szociológiai Szemle*. 2005/2. 130-142.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge. Polity Press.
- Gilbert, G. N.-Mulkay, M. 1994. *Opening Pandora's Box: A sociological analysis of scientists discours*. Cambridge, New York. Cambridge University Press.
- Goffman, E. 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest. Gondolat.
- Gosselin, A. A nem várt következményekkel érvelő retorika. *Szociológiai Figyelő*. II. évf. 1-2/1999. 57-68.
- Greek, C.E. 1992. *The religious roots of American sociology*. New York. Garland.
- Greimas, A. 1987. *Essais Semantiques*. Paris. Seuil.
- Gurvitch, G. 1961. *La Multiplicité des temps sociaux*. Paris. Seuil.
- Gusti, D. 1971. *Fragmente autobiografice. Autosociologia unei vietii 1880-1955*. In *Opere*. vol. V. București. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Habermas, J. 1994. *A társadalomtudományok logikája*. (Ford: Adamik Lajos, Bacsó Béla, Kiss Endre, Mesterházi Miklós, Némedi Dénes, Vajda Mihály). Budapest. Atlantisz.
- Habermas, J. 1994. *Válogatott tanulmányok*. Budapest. Atlantisz. .
- Habermas, J. 1997. *Mi az egyetemes pragmatika ?* In: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. (Szerk: Pléh Csaba, Síklaki István, Terestyéni Tamás.) 228-259.
- Habermas, J. 1990. *A szellemtudományok önreflexiója: a történettudományi értelemkritika*. In Bacsó, Csikos, Lakatos (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest. Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 147-188.
- Habermas, J. 1993. *Egy befejezetlen projektum –a modern kor* (Ford: Nyizsnjánzky Ferenc.) In: *A posztmodern állapot*. (szerk: Bujaros István.) Budapest. Századvég-Gond. 151-178.
- Habermas, J. 1987. *The philosophical discourse of modernity: Twelve lectures*. (Trans. F. Lawrence). Cambridge. Polity.
- Halbwachs, M. 1925. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris.
- Halbwachs, M. 1941. *La topographie légendaire des évangiles en terre sainte. Étude de mémoire collective*. Paris. PUF.

- Halbwachs, M. 1968. *La mémoire collective*. Paris. Presses Universitaires de France. 80-120.
- Halbwachs, M. 1971. Az emlékezés társadalmi keretei. In: *A francia szociológia ma.* (szerk. Ferge Zsuzsa.) Budapest. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 24-132.
- Halbwachs, M. 2000. A kollektív emlékezet. III. fejezet. A kollektív emlékezet és az idő. In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig.* (szerk: Felkai, G. – Némédi, D. – Somlai, P.) Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó. 403-432.
- Halbwachs, M. 2000b. A Szentföld legendás topográfiája. In: *Magyar Lettre Internationale.* 37.nyár. 45-48.
- Hall, St. 1997. A kulturális identitásról. In: *Multikulturalizmus.* (szerk. Feischmidt Margit.). Budapest. Osiris - Láthatatlan Kollégium. Pp.
- Halliday, M. A.K. 1970. Language structure and language function. In: John Lyons (ed.,) *New Horizons in Linguistics.* Harmondsworth. Penguin. 140-165.
- Hamilton, D. 1994. Traditions, Preferences, and Postures in Applied Qualitative Research. London. Sage.
- Handler, R. – Segal, D. A plurális valóság elbeszélése. In: *Helikon,* 1999/4. 540-563.
- Hankiss Á. "Én-ontológia." Az élettörténet mitologikus áthagyományozása. In: *Mozgó Világ.* 1975/1. 38-41.
- Hardy, B. Towards a Poetics of Fiction: An Approach Through Narrative. In: *Novel.* 2., 1968., 5-12.
- Harper, D. 1994. On the Authority of the Image. *Visual Methods at the Crossroads.* In: Denzin-Lincoln 1994. *Handbook of Qualitative Research.* London. Sage. 403-412.
- Harré, R. 1991. The discursive production of selves. In: *Theory and Psychology.* Vol.I., 51-63.
- Harré, R. 1997. Érzelem és emlékezet: a második kognitív forradalom. In: *Replika.* 1997/25. (március). 153-162.
- Harré, R. *Diszkurzív pszichológia.* In: *Replika.* 1997/25. (március.) 163-176.
- Harré, R.: Érzelem és emlékezet: a második kognitív forradalom. In www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/harre.hu.2003. 1-13.
- Harvey, D. 1996a. *Justice, Nature and the Geography of Difference.* Oxford. Blackwell.
- Hassan, Ihab. 1980. *The Right Prometeian Fire: Imagination: Science and Cultural Change.* Urbana, Ill. University of Illinois Press.
- Heidegger, M. 1989. *Lét és idő.* (Ford: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István). Budapest. Gondolat.
- Heise, D. 1992. *Etnographe* (2nd ed.) Chapel Hill: University of North Carolina Press. Manning K. P. - Cullum - Swan, B. 1994. Narrative, content, and semiotic analysis. In: Denzin-Lincoln. 1994.
- Heller, Á. 1998. *Bicikliző majom. Élet-és korrajz.* (Kőbányai János interjúregénye.) Budapest. Múlt és Jövő Könyvek.
- Heritage, J. 1984. *Grafinkel and Ethnomethodology.* Cambridge. Polity Press
- Hermans, H. J. M. – Kempen, H. J. G – Van Loon, R. J. P. The dealogical self. Beyond individualism and rationalism. In: *American Psychologist,* 47., 1992., 23-33. Hewstone, M. - Stroebe, W. - Codol, J.P. - Stephenson, G.M. (szerk.): *Szociálpszichológia.* (Ford: Bodor Péter, Siklaki István, Ülkei Zoltán). Budapest, é.n., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Hoppál, M. 1989. Módszertani jegyzetek. Kutatási problémák. In: *Folklor Archívum.* 18. (szerk. Hoppál Mihály). Budapest. MTA Néprajzi kutató Csoport. 13-18.
- Hoppál, M.: Módszertani jegyzetek. In *Folklor Archívum.* Tanulmányok az amerikai-magyar etnikus hagyományokról. Budapest, 1989, MTA Néprajzi Kutató Csoport. 13-18. Horváth B. 1993. Forradalom és alkotány. (Önéletrajz 1944-45-től.) Szerk: Zsidai Ágnes. Budapest. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete.

- Hubert, H. – Mauss, M. 2000. Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában. In: Fejős Zoltán (szerk.) *Az idő és antropológia*. Budapest. Osiris Kiadó. 35-67.
- Hughes, J. 1990. *The Philosophy of Social Research*. 2nd. London. Logmann.
- Huizinga, J. 1997. *A történelem formaváltozásai*. (Ford: Radnóti Miklós). Budapest. Mecenás.
- Husserl, E. 1998. *Az európai tudományok válsága.I*. Budapest. Atlantisz.
- Husserl, E. 1998. *Az európai tudományok válsága.II. kötet*. (Ford: Berényi Gábor és Mezei Balázs, Egyed András, Ulmann Tamás). Budapest. Atlantisz.
- Husserl, E. 2002. *Előadások az időről* (Ford: Ábrahám Zoltán, Mennyes Csaba). Budapest. Osiris Kiadó.
- Huszár T. 1977. *Fejezetek az értelmiség történetéből*. Budapest. Gondolat.
- Hutchins, E. 1995. *Cognition in the Wild*. Cambridge. Mass: MIT Press.
- Huysen, A. Mapping the postmodern. In: *New German Critique* No.33, 1984., 5-52.
- Hymes, D. 1997. A nyelv és társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés* (szerk: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás). Budapest. Osiris Kiadó. 458 – 495.
- Iser, W. 2004. *Az értelmezés világa*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Jacob, E. Qualitative research tradition. In *Review of Educational Research*. 1987/57. 1-50., 1987/59., 229-235.
- Jameson, Fr. 1998. A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája. Budapest. József Könyvek.
- Jost, T. J. – Kruglanski, W. A. 2003. A szociális konstruktivizmus és a kísérleti pszichológia elidegenedése: a szakadás története és a megbékélés kilátásai. In: Jost, T. J. *Önalvetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. (szerk. Hunyady György). Budapest. Osiris Kiadó. 327-367.
- Kant, I. 1998. A gyakorlati ész kritikája. (Ford.): Papp Zoltán. Szeged. Ictus.
- Kant, I. (é.n.). A tiszta ész kritikája. (Ford.): Kis János. Szeged. Ictus.
- Kaplan, J. Th. 2000. A közpolitikai elemzés narratív struktúrája. In: *Szövegváltozatok a politikára*. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. (szerk. Szabó Márton - Kiss Balázs - Boda Zsolt.) Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. Universitas. 547-565.
- Karácsonyi András. 2000. A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkásságában. In: Szabó Márton (szerk.) *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest. József Kiadó. 88-91.
- Karády, V. 1972. *Biographie de Maurice Halbwachs* In: M.H. *Classes sociales et morphologie*. Paris. 9-22.
- Kermoke, F. 1983. *The Genesis of Society-On the Interpretative of Narrative*. Harvard University Press.
- Keszeg, V. 2002. *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár. Komp-Press. Korunk Baráti Társaság.
- Kohli, M. 1978. *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt. Luchterhand.
- Kim Levin, 1992. Búcsú a modernizmustól. In: *A posztmodern*. (Szerk: Pethő Bertalan.) Gondolat. Budapest. 301-311.
- Kim Levin. 1985. Farewell to Modernism. In: Hertz, Richard (ed.). *Theories of Contemporary Art*. Prentice-Hall. New York. 1-19.
- Kohli, M. 1978b. *Erwartungen an eine Soziologie des Lebenslaufs*. In: Kohli, M (hg.) *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt. 9-31.
- Kohli, M. 1981. *Biography: account, text, method*. In: Bertaux, D (ed.). *Biography and Society*. London. Sage. 61-75.
- Kohli, M. 1986. *Biographical research in the German language area*. In: Dulcewski, Z. (ed.) *A commemorative Book in Honor of Florian Znaniecki on the Centenary of his Birth*. Poznan. 91-110.
- Kohli, M. 1990. *Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában*. In: *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. (szerk. Gellériné Lázár Mária). Budapest. Akadémiai Kiadó. 175-212.
- Kontra M (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Koselleck, R. 1997. *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest. József.
- Koselleck, R. 2000. *Történelem, történetek és formális időstruktúrák*. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. (szerk. Tomka Beáta). Budapest. Kijarat Kiadó. 25-37.

- Koselleck, R. 2003. Az elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. (Ford: Hidas Zoltán.) Budapest. Atlantisz.
- Kovách, I. (szerk.). 2006. Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Küllös, I. (szerk.) 1982. Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. Budapest. MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- Kvale, S. 2005. Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. Budapest. Jászöveg Műhely Kiadó. Kvalitatív piackutatás. In: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/bl56/cho2s06s01.html>.
- Lacan, J. 1996. Écrits. Paris. Seuil.
- Lang, B. 1990. Act and Idea in the Nazi Genocide. Chicago. University of Chicago
- Langness L.L. – Frank, Ge. 1981. Lives: an Anthropological Approach to Biography. Novato. Cal. Chandler and Sharp.
- Lányi G. (szerk.) 1996. Politikai pszichológia. Budapest. Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézet.
- Lasswel, D. H. 2000. A politikai nyelv stílusa. In: Söveggyűjtemények a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus (Szerk: Szabó Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt). Budapest. Nemezeti Tankönyvkiadó, Universitas. 63-92.
- László J. (I.) Tárgyi és személyközi forgatókönyvek az emlékezetben. I. In: Pszichológia. 1981, (1), 4. 485-516.
- László, J. (II.) Kemény interperszonális forgatókönyvek vagy laza sémák? In: Pszichológia. 1983, (3), 4. 527-542.
- László, J. 1999. Társas tudás, elbeszélés, identitás. Budapest. Scientia Humana/ Kairosz.
- Latour, B. 1995. La Science en action. Introduction á la sociologie des sciences. Paris. Gallimar.
- Latour, B. 1999. Sohasem voltunk modernek. Budapest. Osiris Kiadó.
- Leach, E. 1996. Szociálanropológia. Budapest. Osiris Kiadó.
- Leclerc, O. M. Les figures de temps biographique. In: Cahiers Intertanionaux de Sociologie. Vol. CIV. 1998 janvier-juin., 97-120.
- Léderer, P. 2002. Szociológus, a módszerei, meg a szövege. Budapest. Új Mandátum Kiadó.
- Leduc, J. 2006. A történészek és az idő. Elméletek, kérdések, írásmódok. (Ford: Novák Veronika). Pozsony. Kalligram Kiadó.
- Lejeune, Ph. 2003. Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Budapest. L'Harmattan.
- Lemert, Ch. 1986. Whole Life Social Theory. In: Theory and Society. 15. 431-442.
- Lepénies, W. Irodalom és tudomány közt félúton. A szociológia születése. In: Szociológiai Figyelő. 2001/1-2., 53-71.
- Lepetit, B. Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai. In: Aetas. 1995/4. 142-159.
- Levi, G. 2000. A mikrotörténelemről. In: Történelmi antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. (szerk. Sebők Marcell.) Budapest. Replika Kör. 127-147.
- Levi, G. Les usages de la biographie. In: Annales ESC., novembre-décembre 1989., nr. 6. 1325 - 1336.
- Levin, D. N. – Carter, E. B. – Gorman, M. E.: Simmel's Influence on American Sociology. In American Journal of Sociology. 81(1975/76), 813-845., u.o. "The Metropolitan Mentality", "Small Groups", "Interpersonal Knowledge", "Conflict", "Exchange." AJS. 81 (1975/76), 1112-1132.
- Levison, S. 1983. Pragmatics. Cambridge.UK. Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, Cl. 20001. Strukturális antropológia. I. Kötet. Budapest. Osiris Kiadó.
- Leydesdorff, L. 2007. A kommunikáció szociológiai elmélete. Budapest. Typotex Kiadó.
- Loriggio, Fr.: Antropológia, irodalomelmélet és modernitás tradíció. In Helikon. 1999/4. 572-589.
- Lotman, J. A retorika. In: Helikon, 1999/1-2., 90-108.
- Lotmann, J. 2002. Kultúra és intellektus. J. Lotmann válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Budapest. Argumentum Könyvkiadó.
- Luhmann, N. 1997. Szerelem - szenvedély. Az intimitás kódolásáról. Budapest. Jászöveg Könyvek.
- Luhmann, N. 2006. Bevezetés a rendszerelméletbe. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Lukács, J. 2002. Az Amerikai Egyesült Államok XX. századi története. Budapest. Európa Kiadó.
- Liotard, J. F. 1976. La condition postmoderne. Rapport sur le savoir. Paris. Minuit. Lyotard, J. F. 1993. A posztmodern állapot. In: A posztmodern állapot. (szerk. Bujalos István). Budapest. Osiris Kiadó. 7-145.
- MacIntyre, A.: Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.

- Magyar Értelmező Kéziszótár. 1982. I-II. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Magyar Értelmező Kéziszótár. 2003. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Malinowski, Br. 2004. A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái. Részlet. Bevezetés: A kutatás tárgya, módszere és annak alkalmazási területe. (Ford.): Vörös Miklós). In Településkutatás. Szöveggyűjtemény. Letenyey László (szerk.): Budapest. L'Harmattan. 416-440.
- Mancuso, J. C. – Sarbin, Th. R. 1983. The self-narrative in the enactment of roles. In: Sarbin, Th. R. – Scheibe, K. E. (eds). 1983. Studies in social identity. Praeger. New York. 236-250.
- Mancuso, J. C. and Sarbin, T. R. 1983. The Self-Narrative in the Enactment of Roles. In: Sarbin-Scheibe (eds.). Studies in Social Identity. New York. Praeger. 233-237.
- Marcus, G. E. – Fischer, M. J.: Az antropológia mint kultúrkritika. In www. mek. iif.hu/porta/szint/tarsad/neprajz/kultant/kultant.htm. 2002-2003.
- Margitai G. Az esszé mint arckép: arclopás és történelmi önmeghatározás. In: Alföld, 2000/8. 80-96.
- Martin, J. 1990. Deconstructing organizational taboos. In: Denzin-Lincoln. 1994. Mason, J. (2001). 2005. Kvalitatív kutatás. Budapest. József Műhely Kiadó.
- Mattelart, A. 1991. La communication-monde: histoire des idées et des stratégies. Paris. La Découverte.
- Mauss, M. 2000. Szociológia és antropológia. Budapest. Osiris Kiadó.
- Mauss, Marcel. 2000. Szociológia és antropológia. Budapest. Osiris Kiadó.
- McAdams, D. P. 2001. A történetek jelentése az irodalomban és az életben. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. (szerk. László János és Thomka Beáta). Budapest. Kijarat Kiadó. 157-174.
- McDermott, R.P.: 1993. The acquisition of a child by a learning disability. In: Chaiklin - J. Lave (eds.): Understanding Practice: Perspectives on Activity and Context. New York. Cambridge University Press. 9-21.
- Merleau-Ponty, M. 1976. Phénoménologie de la perception. Paris. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. 1990. Sens et non-sens. Paris. Nagel.
- Mezei, B. 1998. A tiszta ész krízise. Edmund Husserl kései munkáiról. (Utószó). In E. Husserl. Az európai tudományok válsága. II.kötet. Budapest. Atlantisz. 263-329.
- Mihălescu, V. 2007. Antropologie. Cinci introduceri. Iași. Editura Polirom.
- Mills, J. St. 1997. A System of Logic. London. Routledge.
- Mills, S. 1997. Discourse. London and New York. Routledge.
- Misch, G. 1949. Geschichte der Autobiographie. vol. I/1. Frankfurt. Schulte-Bulmke.
- More, J – Bauer, E – Meleghy T –Niedenzu, H. J, Preglau, M -, Staubmann, H (szerk.) 2000. Szociológiai elmélet. Budapest. Osiris Kiadó.
- Moscovici, S. 1981a. On social representations. In J.P. Forgas (ed.), Social Cognition: perspectives on everyday understanding. London. Academic Press.
- Moscovici, S. and Farr, R. (eds.). 1984. Social representations. Cambridge. Cambridge University Press.
- N. Kovács T. Kultúra-szöveg-reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. In Helikon. 1999/4. 479-493.
- Nagel, E. 2005. A funkcionalizmus a társadalomtudományban. In: A társadalomtudományi fogalmak. Klasszikus tudományfilozófiai írások. (Válogatta és lektorálta Bertalan László). Budapest. Helikon. 199-222.
- Neisser, U. 1984. Megismerés és valóság. Budapest. Gondolat.
- Nelson, C.- Treichler, P.A. - Grossberg, L. Cultural studies. In Denzin-Lincoln. 1994. Némedi D. 2005. Klasszikus szociológia 1890-1945. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Némedi, D. 1996. Durkheim. Tudás és társadalom. Budapest. Áron Kiadó.
- Némedi, D. 2000. Durkheim és az "erős program" a tudományfilozófiában. In: Némedi, D. Társadalomelmélet-elmélet-történet. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó. 55-80.
- Némedi, D. 2000. Habermas és a kritikai tradíció. In: Némedi, D. Társadalomelmélet-elmélet-történet. Tanulmányok. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó. 145-260.
- Némedi, D. A szociológia egy sikeres évszázad után. In Szociológiai Szemle. 2000/2. 3-16.
- Neményi Mária – Szalai Julia (szerk.). 2005. Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Budapest. Ú-M-K.
- Niedermüller, P. 1988. Élettörténet és életrajzi elbeszélés. In: Ethnográfia. XCIX. Évf. 376-388.
- Niedermüller, P. 1994. Paradigmák és esélyek. In: Replika. 1994/13-14., 89-131.

- Niggli, G. 1977. Geschichte der deutschen Autobiographie im 18. Jahrhundert. Stuttgart. Metzler.
- Oevermann, U. – Allert, T. – Konau, E. 1987. Structures of Meaning and Objective Hermeneutics. In: Modern German Sociology. (Volker M, - Misgeld, D. – Stehr, N. eds.). New York, Columbia University Press. 436-447.
- Oevermann, U. (et al.) 1980. Zur Logik der Interpretation von Interviewtexten. In: Heinze, Thomas-Klusemann, H.W.–Soeffner, H.G (Hg.) Interpretationen einer Bildungsgeschichte. Bensheim. 456-468.
- Oevermann, U. 1981. Fallrekonstruktionen und Strukturgeneralisierung als Beitrag der Objektiven Hermeneutik zur soziologisch-strukturtheoretischen Analyse. Manuskript. Farnkfurt am Main. In: <http://www.uni-frakfurt.de/hermeneu/lehrstuhl.htm>. 1-56.
- Oevermann, U. et al. 1980. Zur Logik der Interpretation von Interviewtexten. In: Heinze, Th.-Klusemann, H.W.-Soeffner (Hg.) Interpretationen einer Bildungsgeschichte. Bensheim. 15-69.
- Oevermann, U. Objektivität des Protokolls und Subjektivität als Forschungsgegenstand. In: Zeitschrift für qualitative Bildungs-, -Beratung- und Sozialforschung. 5. Jg. Heft 2/2004. 311-336.
- Oevermann, U. 1979. Die methodologie einer ‚objektiven hermeneutik‘ und ihre allegemeine forschunglogische Bedeutung in der Sozialwissenschaften. In: Hans Georg Soeffner (Hrsg.) Interpretative Verfahren in den Sozialen Textwissenschaften. Stuttgart. J.B. Metzler. 352-434.
- Oevermann, U. Zur Analyse der Struktur sozialer Deutungsmuster. In: Sozialer Sinn. 2001/1. 3-33.
- Oevermann, U. 2006. Die elementare problematik der Datenlänge in der quantifizierenden Bildungs – und Sozialforschung. (kézirat –Pászka Imre levelezése)
- Olson, Ch. 1967. Human Universe. In: Küllös, I. 1982. Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. Budapest. MTA Néprajzi Kutató Csoport.. 86.
- Olson, M. 1997. A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet. Budapest. Osiris Kiadó.
- Ország – Magyar – Fukász – Kövecse. 2003. Angol-magyar kéziszótár. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Orthmayr I. A társadalmi normák döntéseméleti és evolúciós magyarázata. Szociológiai Szemle. 14. évf. 2004/3. 3-22.
- Pál E. 2004. “Társadalmi evolúció” és “organizmus” avagy: mire jók a metaforák ? In: Evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban. (szerk. Somlai Péter.) Budapest. Napvilág Kiadó. 95-112.
- Pannenberg, W. 1990. A hermeneutika és egyetemes történelem. In: Bacsó, Csikos, Lakatos (szerk.): Filozófiai hermeneutika. Budapest. Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 115-146.
- Papp Zs. 1981. Hétköznapok és filozófiák. Budapest. Kossuth Könyvkiadó.
- Passeron, J. Cl.: Biographies, flux, itinéraires, trajectoires. In: Revue française de sociologie. XXXI. 1989., 3-22.
- Pászka I. 2007. A szöveg alapú “társadalomtudomány” lehetősége. In: Bölcsész Műhely. 2006. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. Jatepress. 97-113.
- Pászka I. 1984. Struktúrák és közösségek. Bukarest. Kriterion Könyvkiadó.
- Pászka, I. 2006. Az eszmétörténet helye a tudásszociológiában. In: Pászka, I. A fordított folyamatok struktúrái. Szeged. Belvedere Kiadó. 15-62.
- Pataki F. (1.) Élettörténet és identitás. (Új törekvések az én-pszichológiába.) In: Pszichológia. 1995, (15), 4, 405-434.
- Pataki F. (2.) Élettörténet és identitás. (Új törekvések az én-pszichológiában.) In: Pszichológia. 1996, (16), 1, 3-47.
- Pataki F. 2001. Élettörténet és identitás. Budapest. Osiris Kiadó.
- Pataki F. 2004. Érzelem és identitás. Budapest. Ú-M-K.
- Pataki F. Az önéletírás “dramaturgiája”: Az élettörténeti forgatókönyvek. Előzetes áttekintés. In: Pszichológia. 1997, (17), 4, 339-389.
- Peirce, Ch. S. 1980. Collected Papers. Ed. C. Hartsborne and P. Weiss. Cambridge. Belknap.
- Pepper, S. 1942. World Hypotheses. Berkeley. University of California Press.
- Pethő B. 1992. A posztmodern.. Budapest. Gondolat.
- Piaget, J. 2005. Szociológiai tanulmányok. Budapest. Osiris.
- Pléh Cs. – Síklaki I. – Terestyéni T. (szerk.) 1997. Nyelv-Kommunikáció-Cselekvés. Budapest. Osiris Kiadó.
- Pléh Cs. 1986. A történet szerkezet és az emlékezeti sémák. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Pléh Cs. 1999. A humán kommunikáció a megismeréstudomány perspektívájából. In: Társadalmi kommunikáció (szerk. Béres István – Horányi Özséb). Budapest. Osiris Kiadó. 230-244.

- Pléh Cs. A mindig időszerű szellemi forradalmár. In: Chomsky, N. 1995. Mondattani szerkezetek. Nelyv és elme. Budapest. Osiris Kiadó. 265-273.
- Pléh Cs. A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. In: Holmi, 8/1996. 265-282.
- Pléh Cs. Az elbeszélt történelem a pszichológiában című előadása 2000 május 3-4, az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának "A történelmi helyzet tudat alakváltozásai: kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben" rendezvény keretében.
- Pléh Cs. Szociális modellek és a megismeréskutatás – spekulatív áttekintés. In: Pszichológia. 1996/3. 16. évf. 209-235.
- Pléh, Cs. – Terestyéni, T. 1997. Jelentés és használat: a kommunikáció kutatása a szemantika és a pragmatika határán. In: Pléh-Síklaki-Terestyéni (szerk.) Nyelv-Kommunikáció-Cselekvés. Budapest. Osiris Kiadó. 7-28.
- Plummer, K. 1983. Documents of Life. London. Allen and Inwin.
- Pokol B. 1988. A szociológiai elmélet új útjai. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Polya T. 2003. A narratív szelf pszichológiai értelmezései. In: A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban. Budapest – Szeged. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji. 55-68.
- Popper, R. K. 1989. A historicizmus nyomorúsága. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Potter, J. – Wetherell, M. 1987. Discourse and social psychology. London. Sage.
- Potter, W. J. 1996. An Analysis of Thinking and Research about Qualitative Methods. New Jersey. Erlbaum.
- Propp, V. J. 2005. A mese morfológiája. 2. kiadás. Budapest. Osiris Kiadó.
- Radnitzky, G. 1970. Contemporary schools of metascience. Gothenburg. Akademiforlaget.
- Raymond, A. 1967. Les étapes de la pensée sociologique. Paris. Gallimard.
- Raymond, A. 1997. Introducere în filozofia istoriei. București. Editura Humanitas.
- Reboul, A. - Moeschler, J. 2005. A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába. (Ford: Gécseg Zsuzsanna.) Budapest. Osiris Kiadó.
- Revel, J. 1995. A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: Társadalomtörténet másképp. (Szerk: Czoch Gábor és Sonkoly Gábor). Debrecen. Csokonai Kiadó. 51-70.
- Richardson, L.: Writing. A method of Inquiry. In Denzin-Lincoln. 1994. Ricoeur, P. 1983. Temps et récit. III. Paris. Seuil.
- Ricoeur, P. 1999. Emlékezet-felejtés-történelem. In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. (szerk. Kovács Tímea). 51-67.
- Ricoeur, P. 1999. Mi a szöveg ? In: Ricoeur, P. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok (Ford: Jeney Éva). Budapest. Osiris. 9-34.
- Ricoeur, P. 1999. Történelem és retorika. In: Narratívák 4. A történelem poétikája (szerk. Thomka Beáta). Budapest. Kijárat Kiadó. 11-24.
- Ricoeur, P. 1999. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok (Szerk. Szegedy-Maszák Mihály. Ford. Angyalosi Gergely). Budapest. Osiris.
- Ricoeur, P. 2000. Történelem és retorika. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. (szerk: Thomka Beáta). 11-24.
- Ricoeur, P. A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. In: Szociológiai Figyelő. II.folyam, VI. évfolyam. 1-2 (2002. (április). 60-76.
- Ricoeur, P. Az én és az elbeszélt azonosság. In: Ricoeur, P. 1999. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Budapest. Osiris Kiadó. 373-411.
- Ricoeur, P. 1998. Erőszak és nyelv.(Ford: Boda Zsolt). In: Szabó Márton (szerk.) Az ellenség neve. Budapest. József Könyvek. 124-136.
- Ricoeur, P. 1965. De l'interpretation. Essais sur Freud. Paris, 1965, Seuil.
- Ricoeur, P. 1994. Hermeneutics and the Human Science. Cambridge. University Press.
- Riemann, G. – Schütze, Fr. "Some Notes on a Student Research Work-shop on Biographical Analysis, Interaction Analysis, and Analysis of Social Worlds." In: Biography & Society. Newsletter. 8/1987., 54-70.
- Riessman, C. 1993. Narrative analysis. Newbury Park. CA. Sage.
- Ritzer, G. (ed.) 2007. The Blackwell Encyclopedia. vol. I-XI. Malden (USA), Oxford, Victoria (Australia). Blackwell Publishing Ltd.
- Roberts, J. 1990. German philosophy: An introduction. Cambridge. UK: Polity.
- Rogers, E.M. 1994. The Beginnings of Communication Study. A Biographical Approach. New York. Free Press.

- Rorty, R. 1993. Kozmopolitizmus emancipáció nélkül. In: A posztmodern állapot. Bujalos István (szerk.): Budapest. Századvég-Gond. 268-290.
- Rorty, R. 2007. Filozófia és társadalmi remény. (Ford: Krémer Sándor és Nyíró Miklós). Budapest. L'Harmattan Kiadó-Magyar Filozófiai Társaság.
- Rorty, R. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton. Princeton University Press.
- Rosaldo, R. 1989. *Culture and truth: The remaking of social analysis*. Boston. Beacon.
- Rosenthal, G. – Fischer-Rosenthal, W. 2000. Analyse narratív-biografischer Interviews. In: Flick, U. (hg.) *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Stuttgart. Rowol. 456-467.
- Rosenthal, G. 2002. The History of the Family: An International Quarterly . Stamford. Jai Press. Special issue. *Family History – Life History. 7/2. 36-57.*
- Rosenthal, G. German war memories: narrability and the biographical and social function of remembering. In: *Oral History. 19/2., 1991. 34-41.*
- Rosenthal, G. Reconstruction of life story. In: *The narrative Study of life. 1(1), 1993., 59-91.*
- Rosenthal, G. 2003. Biographical research. In Seale, C. et al. (eds.): *Qualitative research practice*. London. Sage. 48-64.
- Rothstein, B. Bizalom, társadalmi dilemmák és kollektív emlékezet. *Szociológiai Figyelő. 1-VI. évf.2/2002. 26-43.*
- Rüsen, J. 2000. Történeti gondolkodás a kultúraközi diskurzusban. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. (szerk. Thomka Beáta). Budapest. Kijárat Kiadó. 203-214.
- Sapir, E. 1949. *Selected Writings of Edward Sapir*. (E. David -G. Mandelbaum. eds.) Berkeley. University of California Press.
- Sartre, J. P. 1976. A módszer kérdései. In Sartre, Módszer, történelem, egyén. Budapest. Gondolat Kiadó. 97-129.
- Sartre, J.P. 1981. *L'Être et le néant*. Paris. Gallimard.
- Schafer, R. 1976. *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven. Yale University Press.
- Schapp, W. 1976. In *Geschichten verstrickt*. Wiesbaden. B. Heymann.
- Schleiermacher, Fr. 1990. A hermeneutika fogalmáról F. A. Wolf fejtegetéseivel és Ast tankönyvével összefüggésben. Bacsó Béla, Csikós Ella, Laktos László (szerk.): In *Filozófiai hermeneutika*. Budapest. Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 29-60.
- Schmid, W. Ekvivalenciák az elbeszélő prózában, In: *Helikon 1991/1-2. 198-207.*
- Schmidt, S.J. 1984. *Erkenntnis, Wissenschaft, Geschichte*. Frankfurt a. M. Suhrkamp.
- Schön, D. 1983. *The Reflective Practitioner*. London. Sage.
- Schow, C.R. 1966. *The Jack-Roller*. Chicago. University of Chicago Press
- Schultze, G. Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. *Szociológiai Figyelő. IV. évf. 1-2/2000. 135-157.*
- Schulze, Th. 1997. Interpretation von autobiographischen Texten. In: Friebertshäuser, B. -Prengel, A. (Hrsg.) *Handbuch Qualitative Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*. Juventa Verlag Weinheim und München. 323-340.
- Schütz, A. – Luckmann, T. 1984. Az életvilág struktúrái. In: *A fenomenológia a társadalomtudományokban. Válogatás*. (szerk: Hernádi Miklós-Vajda Mihály). Budapest. Gondolat.269-320.
- Schütz, A. – Luckmann, T. 1984. Az életvilág struktúrái. In: *A fenomenológiai társadalomtudomány*. (szerk. Hernádi Miklós.) Budapest. Gondolat. 269-320.
- Schütz, A. 1984. A köznapi észjárás gondolattárgy – konstrukció. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Budapest. Gondolat Kiadó. 182-205.
- Schütz, A. 1984. A fenomenológia néhány vezérfoglma. In: *A fenomenológia a társadalomtudományban*. (szerk: Hernádi Miklós). Budapest. Gondolat. 108-109.
- Schütz, A. 1984. Husserl és reám tett hatása. In: *A fenomenológia a társadalomtudományokban. Válogatás*. (szerk. Hernádi Miklós). Budapest. Gondolat. 91-95.
- Schütz, A. 1984. A fenomenológia néhány vezérfoglma. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Szerk: Hernádi Miklós. Budapest. Gondolat. 96-117.
- Schütz, A. 1984. A társadalmi valóság értelemfeltel felépítése (Részlet.) In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Budapest. Gondolat. 159-177.
- Schütz, A. 1984. Az idegen. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. (szerk. Hernádi Miklós). Budapest. Gondolat. 405-413.
- Schütze, Fr. 1992a. "Pressure and Guilt." In: *International Sociology. 2-3., 140-163.*

- Schütze, Fr. Biographierforschung und narratives Interview. In: *Neue Praxis*. 3/1983., 283-293.
- Schütze, Fr. 1976. Zur Hervorlockung und Analyse von Erzählungen thematisch relevanter Geschichten im Rahmen soziologischer Feldforschung. In *Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hg.): Kommunikative Sozialforschung*. München. Fink. 159-260.
- Scott, J. & Marshall, G. (eds.). 2005. *Oxford Dictionary of Sociology*. New York, Oxford. Oxford University Press.
- Scruton. R.: *Kant*. Oxford, 1983, Oxford University Press.
- Seidman, I. (1998). 2002. *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest. Műszaki Könyvkiadó.
- Séllei N. Az önéletírás lehetetlensége. In: *Alföld*. 2001/9. 47-71.
- Shackelford, L. – Weinberger, B. (eds.). 1977. *Our Appalachia*. New York. Nill and Wang.
- Simmel, G. 1992. Életszemlélet. Négy metafizikai értekezés. (Ford: Simon Ferenc). In: *Ész-élet-egzisztencia. A ráció és határai*. Szeged. Kiadja a Társadalomtudományi Kör. 231-280.
- Sir Ross, D. 2005. *Kant etikája*. Budapest. Gond-Cura Alapítvány.
- Smith, E. R. – Mackie, D. M. 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Smith, M. L. 1994. *Biographical Method*. In: *Handbook of Qualitative Research (Denzin- Lincoln (eds.) Thousand Oaks, London, New Delhi. Sage Publications. 286-305.*
- Somalai, P. 2002. *Húsz év. A családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Somalai, P. 1999. Az ezredforduló szociológiája elfordul Max Webertől: miért és merre In: *Akik nyomot hagytak a 20. században. Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Erdélyi Ágnes, Cs. Kiss Lajos, Erényi Tibor, Szigeti Péter és Somali Péter írásai. Budapest. Napvilág Kiadó. 149-161.
- Somlai, P. 1997. *Szocializáció. A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest. Corvina.
- Somlai, P. Triádok, közvetítők, koalíciók. Konfliktusok és egynessúlyok kettőnél több tagú szociális rendszerekben. In: *Szociológiai Szemle*. 1992/4. 3-14.
- Stegmüller, W. 1987. "Az okság problémája". (Ford: Csontos László). In: Bertalan László (szerk.) *Magyarázat, megértés, előrejelzés*. Budapest. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 9-42.
- Stenhouse, L. 1983. *Authority, education and emancipation*. London. Heinemann.
- Strauss, I. A. 1959. *Mirrors and Masks*. Glencoe. Free Press.
- Strauss, I. A. 1987. *Qualitative analysis for social scientists*. New York. Cambridge University Press.
- Strauss, I. A. Identity, biography, history and symbolical representation. In: *Social Psychology Quarterly*. 56 (1995), 4-12.
- Szabó G. Z. – Szörényi L. 1988. *Kis magyar retorika*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Szabó M. (szerk.) 2000. *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest. József Attila Könyvtár.
- Szabó, M. A szövegalapú társadalomtudomány. In: *Szociológiai Figyelő*. II.folyam. VI. évfolyam. 1-2/2002. (április). 77-104.
- Szántó, Z. (szerk.) 2005. *A társadalomtudományi fogalmak logikája. Klasszikus tudományfilozófiai írások*. (Válogatta és lektorálta: Bertalan László, Ford: Csontos László.) Budapest. Helikon Kiadó.
- Szávai, J. 1978. *Az önéletírás*. Budapest. Gondolat.
- Szcsepanski, J. 1962. Die biographische Methode. In: R. König (ed). *Handbuch der empirischen Sozialforschung*. vol. I. Stuttgart. Enke. 551-569.
- Szijártó, Zs. 1999. A társadalmi kommunikáció a kultúraelmélet perspektívájából. In: *Társadalmi kommunikáció (szerk: Béres István-Horányi Özséb)*. Budapest. Osiris Kiadó. 264-277.
- Szilágyi, M. 2003. Irodalom és társadalomtörténet. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. (Szerk. Bódy Zsombor - Ö. Kovács József.)* Budapest. Osiris Kiadó. 559-572.
- Tarde, G. 1901. *L'opinion et la foule*. Paris. Alcan.
- Társadalomtudomány-Szociológia Lexikon. Német nyelven. (CD változat. 2002.)*
- Taylor, Ch. 1996. *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge. Cambridge University Press. (4. kiadás).
- Taylor, Ch. Interpretation and the Science of Man. In: *Review of Metaphysics*. 1971/25. 32-57.
- Tengelyi L. 1998. *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest. Atlantisz..
- Thomas, I. W. - Znaniecki, Fl.: *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. Budapest, 2002, I-II. kötet, 2003, III., kötet, 2004, IV-VI., kötet, Új Mandátum Könyvkiadó - Max Weber Alapítvány.

- Thompson, C.P., - Skowronski, J.J – Larsen, S.F – Betz, A. L. 1996. Autobiographical memory. Remembering what and remembering when. New Jersey. Erlbaum. 200-217.
- Titon, J. T. The Life Story. In: Journal of American Folklore. 1980/juli-sept. 276-292., lásd: Magyar nyelven Titon. Az élettörténet. In: Küllös, I. 1982. Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. Budapest. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 85-99.
- Titscher, S. -Meyer, M. - Wodak, R. – Vetter, E. 2003. Methodes of Text and Discourse Analysis. (Trans. Bryan, J.) London. Sage Publications.
- Tönnies, F. 1983. Közösség és társadalom. Ford: Berényi Gábor, Tatár György. Budapest. Gondolat.
- Touraine, A. 1969. La société post-industrielle. Paris. Seuil.
- Turner, B. S. (ed.) 2006. Dictionary of Sociology. Cambridge University Press.
- Turner, V. 2002. A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. Budapest. Osiris Kiadó
- Van Leeuwen, T – Wodak, R. 1999. Legitimizing immigration control: a discourse-historical analysis. In: Discourse Studies, 1(1). 83-118.
- Vapereau, J. 1876. Dictionnaire universel des littératures. Paris. Hachette.
- Varga Zoltán (szerk.) 2003. Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Budapest. L'Harmattan.
- Vay T. 1991. A posztmodern Amerikában. Budapest. Platón.
- Veyne, P. 2000. Sem tények, sem geometriai létező, hanem cselekmények. In: Narratívak 4. (szerk: Thomka Beáta). 65-80.
- Vidich, J. A. – Lyman, M. St. Qualitative Methods. Their History in Sociology and Anthropology In: Denzin-Lincoln 1994. Handbook of Qualitative Research. London. Sage. 23-59.
- Vitgotszkij, L. Sz. 1971. A magasabb pszichikus funkciók fejlődése. Budapest. Gondolat.
- Vörös, M.: "Not Fieldwork-J" James Clifford és az antropológia termékeny illúziója. In Helikon, 1999/4. 591-599.
- Vörös, M.: Az antropológia és a szociológia kapcsolata történelmi perspektívában. In Gergely, A. (szerk.): Kulturális antropológia. In www.mek.lif.hu/porta/szint/tarsad/neprajz/kultantpr/htm. 2002-2003. 134-136. (letöltés: 2006)
- Wagner, R. H. 1984. A német fenomenológia hatása az amerikai szociológirára. In Hernádi Miklós (szerk.): A fenomenológia a társadalomtudományokban. Válogatás. Budapest. Gondolat. 118-156.
- Wardhaugh, R. 1995. Szociolingvisztika. Budapest. Osiris-Századvég.
- Weber, M. 1995. Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2/2. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Jogszociológia). Fordította és a jegyzeteket készítette Erdélyi Ágnes. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. 1987. Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriáiban. (Fordította és jegyzeteket készítette Erdélyi Ágnes). Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. 1992. Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/1. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái (A társadalmi szervezetek: közösségek, társulások, vallások). Fordította és a jegyzeteket készítette Erdélyi Ágnes. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max. 1970. Állam, politika, tudomány. Budapest. Kossuth Kiadó.
- Webster's Dictionary. 1992. New York. Books Essentials.
- Wengraf, T. 2000. Uncovering the General from within the Particular: From Contingencies to Typologies in the Understanding of Cases. In: Wengraf et al (eds). The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Exemples. London. Routledge. 140-163.
- Wentworth, W. 1980. Context and Understanding: An Inquiry into Socialization Theory. New York. Elsevier.
- Wernic, A. 1991. Promotional Culture. London. Sage.
- Wessely A. 2003. Mannheim és Bourdieu. A strukturális meghatározottság és a társadalmi cselekvés weberianus összekapcsolása. In: Mannheim-tanulmányok. Írások Mannheim Károlytól és Manheimm Károlyról. (szerk: G. Lázár Márta, Karádi Éva, Cs. Kiss Lajos). Budapest. Napvilág Kiadó. 283-293.
- West, C. 1989. The American Evasion of Philosophy. Madison. University of Wisconsin Press.
- Westbrook, R. B. 1991. John Dewey and the American Democracy. Ithaca. Cornell University Press.
- Wetherell, M. – Taylor, S – Yales, S. J. 2001a. Discourse as Data. London. Sage and the Open University.
- Wetherell, M.-Taylor, S - Yales, S, J. 2001b. Discourse Theory and Practice. London. Sage and the Open University.
- White, H. 1997. A történelem terhe. Budapest. Osiris Kiadó.

- White, H. A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. (Ford: Deák Ágnes.) In: *Aetas*. 1996/1. MEK. 1-17.
- Whyte, W. F. 1991. *Participatory action research*. London. Sage.
- Williams, R. 1998. Kultúra. A kultúra elemzése. In: *A kultúra szociológiája*. (szerk. Wessely Anna). Budapest. Osiris-Láthatatlan Kollégium. 32-70.
- Winch, P. 1988. *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, L. 1989. *Logikai filozófiai értekezés*. Budapest. Gondolat.
- Wittgenstein, L. 1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest. Atlantisz.
- Wood, D. 1992. *Postmodern and the Biographer*, In Groag, B. S. - Marilyn, J. (eds.): *Revealing Lives. Autobiography, Biography and Gender*. State University of New York Press. 18-47.
- Yarrow, L. J. – Cambell L. – Burton, R. V. 1970. *Recollections of Childhood: A Study of the Retrospective Method*. In: *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 33.5. Chicago.
- Zagaro, F. C. 2006. *Játékelmélet. Fogalmak és alkalmazások*. Budapest. Helikon Kiadó.
- Zarefsky, D. *Hogyan fedezte fel újra egymást a retorika és a szociológia*. In: *Szociológiai Figyelő*. II. évf. 1-2/1999. 40-48.